

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

TANZİMAT DÖNEMİ MERKEZİLEŞME ÇABALARI
SÜRECİNDE VAN VE ÇEVRESİNDEKİ AŞİRETLERİN İSKÂN
ve ADAPTASYON PROBLEMLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Şeyhmus BİNGÜL

Ankara 2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

TANZİMAT DÖNEMİ MERKEZİLEŞME ÇABALARI
SÜRECİNDE VAN VE ÇEVRESİNDEKİ AŞİRETLERİN İSKÂN
ve ADAPTASYON PROBLEMLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Şeyhmus BİNGÜL

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Bekir KOÇ

Ankara 2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

TANZİMAT DÖNEMİ MERKEZİLEŞME ÇABALARI SÜRECİNDE
VAN VE ÇEVRESİNDEKİ AŞİRETLERİN İSKÂN ve ADAPTASYON
PROBLEMLERİ

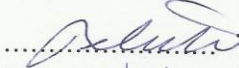
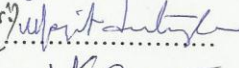
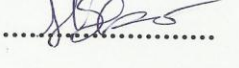
Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bekir KOÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İMZASI

Doç. Dr. Bekir KOÇ (Danışman)	
Prof. Dr. Mehmet JEVİTDANLIOĞLU (Jury)	
Prof. Dr. Hamiyet DER FERYOĞLU	

Tez Sınav Tarihi: 03.07.2013

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Şeyhmus BİNGÜL

İmza-Tarih

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden parçalanmasına kadar ülke sınırları içerisinde etkin ve geniş bir yer kaplayan toplum yapısının en önemli unsurlardan biri aşiretlerdir. Kuruluştan itibaren aşiretlerin iskân ve kontrolü ise büyük bir uğraş gerektirmiştir. Çeşitli dönemlerde farklı iskân modellerinin uygulandığı Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi, yenilikler temelinde merkezi otoriteyi kurma çabalarının ciddi anlamda geçerlilik kazandığı bir dönem olmuştur. Kalabalık gruplardan teşekkül nüfus gücü ve iktisadi hayattaki rollerinden dolayı aşiretlerin kontrol altına alınması sorunsalı bu dönemde merkezileşmeye giden devletin uğraştığı önemli problemler arasındaki yerini almıştır.

Anadolu'nun doğusunda gerçekleştirilmek istenen iskân çabalarında birçok güçlkle karşılaşmış ve sorunlar Cumhuriyet Dönemi'ne bile miras kalmıştır. Bu durum coğrafi, ekonomik ve dini unsurlardan dolayı aşiretlerin bölge devletleri arasında dağılıp küçük parçalara ayrılmasından kaynaklanmıştır. Ancak buranın bir diğer özelliği olan ve bir nevi feodalite olarak adlandırılabilcek yapı hem devletin buraya istediği ölçüde hükmetmesinde zorluklar çıkarmış hem de Tanzimatla başlayan yeniliklerin toplumda kabul görmesinde engel teşkil etmiştir. Bu yapı Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinin isimlendirilmesi noktasında ayrıca tartışmalara neden olmuştur. Oysa Osmanlı Devleti sahip olduğu toprakların sosyo-kültürel, ekonomik, coğrafi ve siyasi unsurlarını göz önünde bulundurarak çeşitli yönetim şekilleri vasıtasıyla buraların egemenliğini koruma çabası içerisinde olmuştur. Anadolu'nun doğusunda uygulanan yönetim tarzının tartışmalara sebep olması ise maalesef ki tarih bilimin siyasetin gölgesinde kalmasından

kaynaklanmaktadır. Fakat yönetim tarzı ne olursa olsun aşiretler idari yapılanmanın şekillenmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Çalışma alanımız sınır bölgesi olmasından dolayı tarihsel süreçte birçok devletin veya beyliğin hâkimiyetine girmiştir. Bu yüzden ilk bölümde Van şehrinin kısa bir tarihi ele alınmıştır. İkinci bölümde bölge devletleri arasındaki mücadelelerde ve yönetim tarzlarının şekillenmesinde etkin bir rol oynayan aşiretlerden dolayı Anadolu'nun doğusunun Osmanlı Devleti hâkimiyetine girişi, yönetim tarzı ve Van'ın idari yapılanması ile nüfusuna yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Tanzimat'ın Van ve çevresinde uygulanması, aşiretlerin bu dönemde buradaki iskânları, bu iskân sürecinde yaşanan problemler ve ortaya çıkan problemlere karşı alınan önlemler incelenmiştir.

Bu çalışmanın Doğu Anadolu özelinde Van şehrinin tarihinin biraz daha anlaşılır olmasına katkı sağlamasını umuyoruz.

Tez konusunun belirlenmesinde emeği geçen ve katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Musa Çadırcı'ya ve danışmanım Doç. Dr. Bekir Koç'a teşekkür ederim. Ayrıca tez yazım aşamasında desteklerini esirgemeyen doktora öğrencisi arkadaşım Kibar Taş'a teşekkür ederim.

Ayrıca Van şehrinin tarihinin araştırılması hususunda maddi ve manevi desteklerinden dolayı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Türk Tarih Kurumu'na teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
A.KONU VE KAYNAKLAR	1
1. BÖLÜM.....	9
VAN ŞEHRİNİN TARİHİ VE COĞRAFYASI	9
1.1 Van İsminin Menşei	9
1.2. Van Şehrinin Tarihi Coğrafyası	11
1.3. Eski Çağlarda Van	16
1.4. Osmanlı Öncesi Döneminde Van	18
2. BÖLÜM.....	22
OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU VE VAN.....	22
2.1 Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hakimiyetine Girişi ve Önemi	22
2.2 Doğu Anadolu'da Osmanlı Yönetim Tarzı	26
2.3 Van'ın Osmanlı Devleti Egemenliğine Girişi.....	37
2.4 Osmanlı Döneminde Van'ın İdari Taksimatı ve Nüfus	40
3. BÖLÜM.....	64
TANZİMAT DÖNEMİ MERKEZİLEŞME ÇABALARINDA BİR YÖNTEM OLARAK İSKÂN VE AŞİRETLER.....	64
3.1 Modernleşme-Merkezileşme Etkileşimi	64
3.2 Doğu Anadolu ve Merkezileşme Çabaları	68

3.3 Tanzimat’ın Van ve Çevresinde Uygulanması ve Tanzimat’a Karşı Çıkan Olaylar.....	83
3.4 Van Bölgesindeki Aşiretlerin Önemi ve Devletlerarası İlişkilerdeki Roller	95
3.5 Tanzimat Döneminde Van Aşiretlerinin İskânı	108
3.6. Aşiretlerin Asayiş Problemlerine Karşı Alınan Önlemler ve Aşiretleri Kontrol Politikaları.....	133
3.7. XIX. Yüzyılda Van ve Çevresindeki Aşiretler, Mensubiyetleri, Sosyo-kültürel ve Ekonomik Yapıları	155
SONUÇ	172
ÖZET.....	175
ABSTRACT	176
KAYNAKÇA	177
EKLER.....	193

KISALTMALAR

A.AMD	Sadaret Âmedi Kalemi Evrakı
A.DVN	Sadaret Divan Kalemi Evrakı
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
A.MKT	Sadaret Mektubî Kalemi Evrakı
A.MKT. MHM	Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı
A.MKT. MVL	Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT. NZD	Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı
A.MKT.UM	Sadaret Mektubî Kalemi Umum Vilayet Evrakı
AYN.d.	Ayniyat Defteri
B.	Recep
BEO.	Babıali Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	Cilt
C.	Cemaziyel Ahir
C.DH	Cevdet Dâhiliye
H.	Hicri
HAT	Hatt-ı Hümayun Evrakı
HR. TO	Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı
İ.DH	İrade-i Dâhiliye
İ.MMS	İrade-i Meclis-i Mahsus
İ.MSM	İrade-i Mesâil-i Mühimme
İ.MVL	İrade-i Meclis-i Vala
İ.ŞD	İrade-i Şura-yı Devlet
L.	Şevval
M.	Muharrem
ML. MSF. d	Maliye Nezareti Masarifat Defteri

MVL	Meclis-i Vâlâ Riyâseti Evrakı
N.	Ramazan
No.	Numara
R.	Rebiül Ahir
Ra.	Rebiül Evvel
Ru.	Rumi
s.	Sayfa
S.	Safer
Ş.	Şaban
T.	Toplam
TTK	Türk Tarih Kurumu
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Z.	Zilhicce
Za.	Zilkade

GİRİŞ

A.KONU VE KAYNAKLAR

Türkmen aşiretleri hakkında araştırma yapmak kırık bir sandal ile okyanusta yol almaya benziyor. Araştırmaların hiç birinde tam olarak sonuca ulaşılmıyor; her çalışma bir başka çalışmanın kapısını açıyor.¹ Osmanlı arşiv belgeleri ve kaynaklarda kullanılan ve göçer, konar-göçer, göçebe, Türkmen, Ekrad, Yörük gibi şekillerde adlandırılan aşiret grupları çalışma konusu yapıldığı zaman yukarıdaki benzetme belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu kavramların birbirlerine etkisi ve iç içeliği hususunda tartışmalar mevcuttur ve bunları kesin sınırlarla tanımlamak oldukça karmaşıktır. Bu yüzden tezimizin muhtelif kısımlarında bu kavramları kaynak ve belgelerde geçtiği şekliyle kullanmaya çalıştık.

Tezimizin oluşturulmasında ilham kaynağı Türk Tarih Kurumu'nun “Sondaj Metoduyla Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihini Araştırma Projesi Çerçevesinde Van ve Çevresi” adlı projesi olmuştur. Türkiye'nin Sosyal ve Kültürel Tarihini Araştırma Projesi Anadolu coğrafyasının tarihsel süreçte geçirdiği değişim ve dönüşümün hangi kanallarla gerçekleştiğini ve ne tür sonuçlar doğurduğunu belirginleştirme hedefindedir. Bu amaçla Anadolu'nun değişik şehirlerini ve bölgelerini araştıran birçok değerli inceleme yapılmıştır. Bu incelemelerden biri de Yusuf Halaçoğlu'nun *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar 1453-1650* adlı 6 ciltlik eseridir. Sondaj Metoduyla yapılan incelemelerden biri ise Bahaeddin Yediyıldız'ın *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları* adlı çalışmasıdır. Bu projelerde arşiv belgeleri özelinde bir şehrin veya bölgenin sosyo-kültürel, siyasal, ekonomik ve

¹ Tufan Gündüz, *Türkmenler Üzerine Makaleler, Bozkırın Efendileri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009.

demografik özellikleri incelenmektedir. Biz de TTK tarafından açılan bu genel başlığın altını tezimize verdiğimiz isim itibariyle Van ve çevresindeki aşiretlerle bu çerçevede ele almaya çalıştık. Anadolu coğrafyasının önemli bir bölümü olan Van şehrinin genel bir tarihi bütünlüğünü sağlaması açısından tezimizde asıl sorunsalımız olan Tanzimat dâhilindeki faaliyetler dışında ayrıca başka ilgili bölümlere de yer verdik.

Anadolu coğrafyası kıtalar arası konumu itibariyle göç yollarının en uğrak geçişlerinden birini teşkil etmiştir. Özellikle sınır boyları sürekli bir dinamizme ve demografik değişkenliğe sahne olmuştur. Bu sınır bölgelerinden biri de Van şehridir. Osmanlı Devleti dönemine kadar Van bölgesi birçok beylik ve devletin hükümlerine altına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin Van'ı fethiyle birlikte Van Osmanlı-İran devletlerinin hükümlerine sahne olmuştur. Bu hükümlerle mücadeleleriyle sonuçlanan tabiiyetin şekillenmesinde şüphesiz belirleyici unsur aşiretler olmuştur. Bu amaçla Van bölgesinde yaşamış aşiretlerin bulunduğu coğrafyanın Osmanlı dönemine kadarki siyasi tarihini ve Osmanlı dönemi de dâhil bu aşiretlerin yaşam alanı olan tarihi coğrafyasını göçebe formasyonu açısından nasıl bir yaşam alanı olduğunu betimlemek için ilk bölümümüzde ele aldık.

Osmanlı Devleti'nin önemli toplumsal yapısını oluşturan aşiretler Doğu Anadolu'nun karakteristik özelliklerinden biri olmuştur. Van özelinde bu faktör göz önüne alındığında sınır bölgesi olması itibariyle bu özelliğin önemi biraz daha artmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'yu ve dolayısıyla Van bölgesini buradaki mahalli beyler ve aşiretlerle Safevilere karşı kurdukları Sünni ittifakla ele geçirmiştir. Bu ittifak Osmanlı Devleti'nin idari sisteminin Doğu Anadolu'da bir takım farklılara gidilmesini zaruri kılmıştır. Dolayısıyla bu idari

sistemi etkileyen en önemli faktör yine aşiretler olmuştur. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'yu hâkimiyetine alma süreci, burada uyguladığı sistemi ve Van'ın Osmanlı Devleti dönemindeki idari taksimatı ve nüfusunu ikinci bölümde ele aldık. İncelediğimiz dönem dâhilinde Van şehrinin net bir sınırını çizmek oldukça zordur. Değişik dönemlerde başlı başına bir eyalet/vilayet olan Van zaman zaman başka eyalet/vilayetlerin sınırlarına da dâhil olmuştur. Bu yüzden araştırma sahamızı ulaşabildiğimiz belge ve kaynakları da göz önünde bulundurarak geniş tutmaya çalıştık

Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreciyle başlatmış olduğu merkezileşme çabalarının yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur. Bu dönem siyasi, sosyal, kültürel, edebi, ekonomik ve teknolojik gelişmelere açık olunan bir dönem olup dönemin sloganı Osmanlı tebaasının can ve mal güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu amaçla bütün bu faktörler göz önünde bulundurularak memleketin kalkındırılması ve taşra üzerinde kesin bir hâkimiyetin sağlanması hedeflenmiştir. Ancak Tanzimat Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne yüklediği bir reformlar silsilesi olduğundan Osmanlı Devleti belirtilen alanlarda yenileşme ve dönüştürmeyi planlı/programlı bir proje haline getirememiştir. Şehirleşmenin, gelişmenin ve dolayısıyla merkezileşmenin en önemli unsurlarından biri iskân olduğu için bu dönemde göçebe aşiretlerin yerleştirilmesine gayret gösterilmiştir. Ancak aşiret yapılanmasının bir nevi feodalite olarak addedilen unsur haline geldiği Doğu Anadolu'da bu süreç Osmanlı Devleti'nin tıpkı diğer bölgelerde olduğu gibi umduklarıyla uyuşmamıştır. Bu sürecin nasıl işlediğini üçüncü bölümde Doğu'da merkezileşme, Tanzimat'ın Van ve çevresinde uygulanması ve aşiretlerin iskânı ile açıklamaya çalıştık. Tanzimat Dönemi her ne kadar klasik tanımlamasıyla 1839-1876

tarihleri ile sınırlandırılrsa da reformların başlama ve devam etme süreci bu tarihlerin biraz daha esnek olması gerektiğini göstermektedir. Bu amaçla tezimizin üçüncü kısmında bu süreci 1839'dan biraz öncesinden başlatarak konumuzla doğrudan ilgili olan belge ve kaynaklar aracılığıyla 1876'dan biraz sonrasına kadar getirdik. Tezimizin son bölümünde iskân özelinde ulaşabildiğimiz belge ve kaynaklardan yola çıkarak Van ve çevresindeki aşiretlerin sosyo-kültürel, ekonomik ve demografik bir çerçevesini çizmeye çalıştık. Bu bölümü çeşitli dönemlerde tutulmuş aşiret listeleri ve yararlandığımız belgelerde ismi geçen aşiretlerden oluşturduğumuz tablolarla belirginleştirmeye çalıştık.

Tez yazım aşamasında hem arşiv vesikalarında hem de mevcut literatürdeki kaynaklarda zorlandığımız bir husus aşiret isimlerinin yazılışı olmuştur. Burada yine Van'ın bir sınır bölgesi olmasının büyük bir etkisi vardır. Tezimizin muhtelif bölümlerinde görüleceği üzere aşiretler için sınır kavramının bir anlamı yoktur ve yaşadıkları coğrafyayı imkânlar dâhilinde ulaşabildikleri yerlere kadar doğal bir yaşam alanı olarak görmektedirler. Bu yüzden Osmanlı, İran ve Rusya devletleri arasında yer değiştiren bu aşiretler yaşadıkları yerlere göre isimlendirilmiştir. Örneğin; Şekaki adındaki aşiret belgelerinde Şekak, Şakak, Şekaki, Şekaklı vb. şekillerde geçmiştir. Ya da Haydari, Haydaranlı, Haydarlı veya Sebiki, Sepki, Sipki, Sebkili gibi... Ancak belgelere baktığımızda çoğu zaman benzer diyalektiklerle adlandırılan bu aşiretlerin aynı olduğu görülmüştür. Tezimizin muhtelif bölümlerinde yararlandığımız arşiv vesikaları, salnameler ve kaynak eserlerde bu türden karşılaşmalar oldukça fazla olup, aşiret isimlerini geçtiği şekilde vermeye çalıştık.

Bu çalışmanın amacı Anadolu coğrafyasının önemli bir parçası olan Van ve çevresi tarihini sosyolojik bir unsur ve tarihsel bir figür olan aşiretler üzerinden biraz

daha belirgin bir hale getirmektir. Tanzimat Dönemi'nin karakteristik özelliği olan merkezileşmeyle hızlanan devlet kurumsallaşması ve toplumsal düzeni sağlama çabasının bir parçası olan iskân faaliyetlerinin Van ve çevresinde ne tür bir sistemle uygulandığı ve bu uygulamanın karşılaştığı güçlükleri belirlemeye çalıştık. Tezimizin hemen hemen tüm bölümlerinde kullanılmak üzere tablolar oluşturulmuş ve bu tablolarla idari, sosyal, ekonomik, askeri ve demografik unsurlar izah edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde aşiret/boy/taife şeklinde adlandırılan konar-göçer gruplarla ilgili birçok kaynak bulunmaktadır. Bunların başlıcaları Türkmen teşekküllerini inceleyen Faruk Sümer'in *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, Yusuf Halaçoğlu'nun *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar*, Cevdet Türkay'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler* ve Ali Refik Altınay'ın *Anadolu'da Türk Aşiretleri* olarak sıralanabilir. Aşiretlerin iskânında ise Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü* ve Yusuf Halaçoğlu'nun *18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi* adlı eserleri önemlidir.

Araştırmamızın temelini oluşturan kaynakları birkaç kısma ayırmak mümkündür. Bunların başında Osmanlı Arşiv vesikaları gelmektedir.

Osmanlı arşivlerinde aşiretler ve bu aşiretlerle ilgili çeşitli konulara dair binlerce belge bulunmaktadır. Osmanlı arşivlerindeki belgeler üzerinden yaptığımız tarama sonucunda farklı fonlardan olmak üzere birçok belgeye ulaşabildik. Bu amaçla araştırma sorunsalımız olan Tanzimat Dönemi iskân faaliyetleri kısmını büyük ölçüde arşiv vesikaları oluşturmaktadır. Bu kısımda İradeler başta olmak üzere

Sadaret, Hariciye, Dâhiliye ve Meclis-i Vala tasniflerine ait belgeler kullanılmıştır. Ayrıca Ayniyat Defterleri, Yıldız ve Bab-ı Ali Evrak Odası tasniflerinden de kısmen yararlanılmıştır.

Osmanlı arşiv belgelerinin yanı sıra başta Van'ın idari taksimatında kullandığımız ve ayrıca aşiret isimlerinin belirlenmesinde de faydalandığımız salnameler başka önemli kaynaklar olmuştur. Osmanlı Devlet Salnamelerinden 1849-1918 tarihleri arasındaki tüm salnamelerin yanı sıra H. 1315 (1897) tarihli Van Vilayet Salnamesi, H. 1288 (1871) tarihli Erzurum Vilayet Salnamesi ve Türkiye Cumhuriyeti dönemine ait 1925-1929 yılları arasındaki salnamelerden de yararlanılmıştır. Aydın Talay'ın *Salnamelerde Van* adlı bir eseri mevcut olsa da eksiklikleri olduğu görülmüştür. Talay, çalışmasında Van vilayet salnamesinin yanı sıra birkaç Erzurum vilayet salnamesi kullanmış ancak devlet salnamelerini çalışmasına dâhil etmemiştir. Bu nedenle Van'ın idari taksimatı açısından önemli gördüğümüz devlet salnamelerini geniş bir zaman dilimini kapsayarak ele alıp bu eksikliği gidermek istedik.

Tezimizin bir diğer kaynağını süreli yayınlar oluşturmaktadır. Takvim-i Vekayi, Tercüman-ı Ahval, Dicle ve Mardin ile Van Vilayet Gazeteleri gibi süreli yayınlardan ulaşabildiğimiz ölçüde faydalanmaya çalıştık.

Tezimizin birçok bölümünde isimleri geçen yerli ve yabancı seyahatnameler de önemli bir yer tutmaktadır. Bunların başında *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 'nden Osmanlı Dönemi Van coğrafyası ve idari taksimatı kısımları için yararlandık. İran ve Osmanlı devletleri arasındaki hudut probleminin çözülmesi için toplanan 1843-1847 Erzurum Konferansında görevli memurlardan M. Hurşid Paşa'nın *Seyahatname-i*

Hudut ve Derviş Paşa'nın *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası* adlı eserleri aşiretler hakkında önemli malumatlar içeren ve yararlandığımız birinci elden kaynaklar arasındadır. Bunların yanında yabancı birçok seyyahtan da yararlandık. Özellikle 19. yüzyılda Van yabancı seyyahların uğrak bir noktası olmuştur. Tezimizin birkaç bölümünde kullandığımız ve aşiretler hakkında bilgi veren bu seyyahların başında Mark Sykes ve F.R. Maunsel sayılabilir. Bu yüzyıl ayrıca misyonerlerin bu bölgeye yoğun bir şekilde geldikleri bir dönemdir. Misyonerlerin Van'daki faaliyetlerini birkaç doktora ve yüksek lisans tezinden ayrıntılarıyla görebiliyoruz. Bunların içinden Dilşen İnce Erdoğan'ın *Osmanlı Devleti'nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı(1896)* adlı doktora çalışması ve Neşe Tozkoparan'ın *19. Yüzyılda Van'da Misyoner Örgütleri ve Bu Örgütlerin İhtilalci Ermeni Hareketlerindeki Rolü* adlı yüksek lisans tezi ile Jessica R. Eber'in *Fatal Ambivalence: Missionaries in Ottoman Kurdistan, 1839-43* adlı çalışmaları sıralanabilir.

Çalışmamızda birkaç tane doktora tezinden de yararlanılmıştır. Bunlardan Fatih Gencer'in *Merkeziyetçi İdari Düzlemler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı* adlı çalışması konumuzla yakından ilgilidir. Bu çalışmada göçebe aşiretlerin iskânına değinilmiştir. Fakat bizim için bu çalışmanın önemi Doğu'daki merkezileşme çabalarının seyrinin geniş bir şekilde ele alınması ve İngiliz arşivlerinden belgelerin kullanılmasıdır.

İbrahim Aykun'un *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Anlaşması* ve Sabri Ateş'in *Empires at the Margin: Towards A History Of The Ottoman-Iranian Borderland And The Borderland Peoples, 1843-1881* adlı çalışmaları Osmanlı-İran sınırındaki hareketliliği yansıtmaları ve aşiretlerle ilgili

bilgiler barındırmaları nedeniyle önemli çalışmalardır. İsmail Mangaltepe'nin 19. *Yüzyılda Fransız Seyyahlarına Göre Van* adlı doktora çalışması ise yabancı seyyahlarla ilgili kısımlarda yararlandığımız bir başka tezdır.

Bunların dışında tezimizin çeşitli kısımlarında birçok çalışma kullanılmış olup dipnot ve kaynakçada bunlarınayrıntıları verilmiştir.

1. BÖLÜM

VAN ŞEHRİNİN TARİHİ VE COĞRAFYASI

1.1 Van İsminin Menşei

Van isminin nereden geldiği konusunda çeşitli rivayetler olup bu bilgilerin bir kesinliği yoktur.

Şemseddin Sami, Van'ın pek eski bir şehir olup M. Ö. 1900 sene evvel Asur melikesi Meşhure Şah Meryem tarafından kurulduğunu ve Şahmerimekerd (Semiramis) olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Şehir Küyanya'nın son devirlerinde Van isminde biri tarafından geliştirilmiş ve çok geçmeden Büyük İskender'in eline geçmiştir.² Ali Saib, aynı rivayete dayanarak Van'ın Asur devletini kuran Belus'un oğlu Tinus adındaki hükümdarın vefatından sonra zevcesi olan Semiramis tarafından kurulduğunu belirtmiştir.³ Urartuların bu mıntıkaya Biani ülkesi adını verdikleri bilinmekte ise de Van isminin nereden geldiği henüz çözülememiştir.⁴

Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi'nde Vank* kelimesinin Ermeni dilinde kilise anlamına geldiğini belirtmekte ve Büyük İskender'in bu Vank'ı iyice imar edip ibadethane haline getirdiğini ve zamanla halk dilinde bu kelimenin Van'a dönüştüğünden bahsetmektedir.⁵

² Şemseddin Sami, *Kâmus 'ul-Alam*, c. 6, İstanbul, 1316, s. 4673.

³ Ali Saib, *Coğrafyay-yı Mufasssal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, Ebuziya Matbaası, İstanbul, 1304, s. 386-387.

⁴ Nejat Göyünç, "Van", *İA*, c. 13, MEB, İstanbul, 1986, s. 197.

⁵ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 2010 s. 23.

Nasır-ı Hüsrev ise Sefername’de Van’ın eski zamanlarda Vanagerd ve Vanapert adlarını taşıdığını belirtmektedir.⁶

İslam fetihleri hakkındaki Arapça kaynaklarda Van ismine rastlanmamaktadır; Van Gölü, Araplar tarafından genellikle gölün kuzey kısmındaki Erciş ve Ahlat’a göre adlandırılmıştır. Yalnız İbn Havkal, Artsruni hanedanından, Zazavin, Van ve Vustan hâkimi İbn Dayrani’den bahseder. Yakut, Van kalesinden bahsederse de, onu Erzurum’a bağlı ve Ahlat ile Tiflis arasında gösterir.⁷ Vanisminin Arap kaynaklarında ve İslamiyet öncesi devirlerde geçmemesinin nedeni, Van’ın kaleden ayrı olarak bir şehir olarak kurulup gelişmesinin daha sonraki dönemlerde olmasından kaynaklanmaktadır.⁸

Urartu Kralı I. Sardur (M.Ö. 840-830) gerçek manada Urartu Devleti’ni kurduğu sırada başkent Tuşpa, yani bugünkü Van Kalesi’nin de kurucusu olmuştur. Van Kalesi, Urartu başkenti Tuşpa’nın özünü teşkil etmiş ancak daha ziyade müstahkem bir mevki hüviyetinde kalmıştır. Nitekim XI ve XIII. yüzyıllarda Van bir kale, Vustan ise orta büyüklükte bir şehir olarak tarif edilmiştir. Ayrıca, İlhanlı Devleti zamanından kalma muhasebe usullerini öğreten kitaplarda da Van’dan bahsedilmeyip, Rum bölgesinin bir vilayeti olarak Vustaniyya adının geçmesi, XIII. asrın ilk yarısında Van’ın pek ehemmiyetli bir yer olmadığını göstermektedir.⁹ Ancak

⁶ Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, Çeviren: Abdüvahap Tarzi, MEB, İstanbul, 1967, s.167.

⁷ Nejat Göyünç, a.g.m. , s. 198.

⁸ Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van(1548-1648)*, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Van, 1997, s. 2.

⁹ Orhan Kılıç, a.g.e, s.2.

çeşitli dönemlerde kaleme alınmış Van Gölü ve çevresi ile ilgili Hristiyan kaynaklarında Van'ın öneminden de bahsedilmiştir.¹⁰

Araştırma dönemimiz dâhilinde Osmanlı arşiv belgeleri ile yerli ve yabancı kaynaklarda ‘‘Van’’ vilayet, eyalet, sancak, liva gibi idari isimler altında geçmekte ve (و٬ن) şeklinde yazılmaktadır.

1.2. Van Şehrinin Tarihi Coğrafyası

Van, Doğu Anadolu Bölgesinde Türkiye-İran sınırı üzerinde, etrafı dağlarla çevrili bir ilimizdir. İlin kuzeyinde Ağrı, batısında Van Gölü ile Bitlis, güneyinde Siirt ve Hakkâri, doğusunda Türkiye-İran sınırı vardır. İl merkezi olan Van şehri, Van Gölü’nüdoğusunda¹¹, gölden 4 km. uzaklıkta düz ve çıplak bir alana kuruludur. Van 38° 28’ N enlemi ve 43° 21’ E boylamı arasında bulunur. Denizden yüksekliği 1725 metredir.¹² Van Gölü ile çevresini içine alan mıntıka, etrafındaki yüksek dağlarla birlikte, Türkiye’nin en yüksek kısmını teşkil eder.¹³ Coğrafi unsurlar dâhilinde Van Gölü havzasının iklim özelliklerine bakıldığında Van merkezi nemli, düşük sıcaklıklı ve su eksiği çok olmayan karasal iklim tipine girmektedir. Genelde yağış az, sıcaklık ve buharlaşma düşüktür.¹⁴ Ancak bölgede zaman zaman mevsim şartlarının üzerinde kar ve yağmur yağışlarının gerçekleştiği de görülmüştür.¹⁵ Van

¹⁰ Murat Saruhan, ‘‘Hristiyan Kaynaklarına Göre Büyük Selçuklu ve Sonrasında Van Gölü ve Çevresi’’, V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 2009, Van, s. 188-193.

¹¹ Ahmet Rıfat, Van Gölü’nün kadimde *Arsisa Palus* olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Ahmet Rıfat, *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye*, c. VII, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1882, s.8.

¹² Güler Öztan, *Van İklimi*, Meteoroloji Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977, s.1.

¹³ Nejat Göyünç, a.g.m, s. 194.

¹⁴ *Van Gölü Havzası Toprakları*, Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Toprak Etüdleri ve Haritalama Dairesi Toprak Etüt Şubesi, Ankara, 1971, s. 5.

¹⁵ Tercüman-ı Ahval Gazetesi, No.21, 29/Ş/1277 (12 Mart 1861), Van Vilayet Gazetesi, No.191, 10/B/1317 (14 Kasım 1899) Van şehrinin tarihsel süreçte sınırları büyük oranda değişiklikler arz etmiştir. Van'ın idari taksimat bölümünde bu kısım daha ayrıntılı bir şekilde belirtilecektir.

şehri ulaşım ağlarının kesişim noktası ve sınır bölgesi olmasından dolayı önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu yüzden yerli yabancı birçok seyyah bu bölgeyi gezmiş ve bölge hakkındaki izlenimlerini aktarmışlardır.¹⁶

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Van şehrine oldukça büyük bir kısım ayırarak Van'ın coğrafyası, idari bölünmesi, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklerine değinmiştir.

Evliya Çelebi, Van şehrine doğru yolculuğunun başlangıcını şu şekilde dile getirmiştir: *“Evvela 1065 Şaban'ın birinde (07.05.1655) Bitlis şehrinden hizmetçilerimiz ile çıkıp doğuya gidip Bitlis deresinden çıkıp Rahova Sahrası içinde 3 saatte...”* Yolculuk boyunca Van ve çevresini gezen Çelebi, Van kalesi başta olmak üzere birçok kale, külliye, menzil, göl ve beldeleri tasvir etmiştir.

Hüsrev Paşa Hanı menzilini geçtikten sonra Tahtıvan Kalesi menziline varan Çelebi, Kürtlerin burayı Tatvan olarak adlandırdığından bahseder ve burayı Van Eyaleti sınırında Van Gölü kenarındaki bir yer olarak niteler. Buranın çeşitli özelliklerini belirttikten sonra Çelebi, Van Gölü'nün oluşumu ve coğrafi yapısı hakkında bilgiler verir: Tahtıvan mahallinde yol ikiye ayrılır. Van Gölü'nün güneş tarafındaki sağ tarafa giden sarp ve taşlık Güzeldere, Kepan ve Vestan Kalesi yoludur ki Hakkâri vilayeti içinden Van Gölü kenarından Van'a gider. Makdisi tarihini referans göstererek Van Gölü oluşumu hakkında bilgi veren Çelebi, Van Gölü'nün çevresinin büyüklüğünü on bir konak, doğu-batı yönündeki uzunluğunu 68 mil olarak belirtip kış mevsiminde dalga şiddetinin oldukça büyük olduğundan

¹⁶ 19. yüzyılda Van şehri yoğun bir şekilde yabancı seyyahların uğrak noktası olmuştur. Aşağıda bunlardan birkaçına değindik. Fransız seyyahlarının bu bölgedeki gözlemleri için bkz. İsmail Mangaltepe, *19. Yüzyılda Fransız Seyyahlarına Göre Van*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.

bahseder. Ayrıca Van Gölü içerisinde iki büyük adadan söz etmektedir. Bunlar Ahdımvar ve Ahtamar adalarıdır. Nehirler kısmında Güzeldere, Gevaş, Hoşab, Gedikçay, Karaçay, Çeltik ve Bend-i Mahi gibi nehir isimleri verilmektedir. Bunların dışında birçok menzil, konak ve yerleşim yerinden bahseden Çelebi, buradaki coğrafi şartların elverdiği ölçüde insanların geçim kaynakları ve tarım ürünleri hakkında da bilgiler vermektedir.¹⁷

XIX. yüzyılda Van ve çevresinde bulunmuş olan Mehmet Hurşid Paşa, Van ve Hakkâri eyaletinin üç tarafından Musul, Harput ve Erzurum eyaletleriyle dördüncü bir taraftan da İran ülkesinden Azerbaycan bölümünde olan Urmiye ve Hoy hükümetleri arazisiyle sınırlandığını ve buranın Van, Hakkâri, Muş sancakları ve merkeze bağlı mahallerden meydana geldiğini belirtmiştir. Kış mevsiminde Van şehrinin hayli müddet kar altında bulunduğunu ve ilkbahardan yaz mevsimine kadar bahçelerde tarım yapıldığını yaz mevsiminde ise şehir merkezinin havasının kötü olduğunu anlatmıştır.¹⁸

Bunların dışında çeşitli dönemlerde bölgeyi gezmiş ve bölge hakkında çeşitli bilgiler veren yabancı seyyahlar da bulunmaktadır. J. Shiel 1836 yılında yaptığı gezi notlarında Van Paşalığının sınırlarını Süphan Dağı, Ahlat, Erciş, Eljaras, Bargiri ve Albak gibi yerleri içine alan bir sınırla açıklamaktadır.¹⁹

1894 yılında Van'a giden F.R. Maunsell ise Van Gölü'nün kuzeydoğu köşesini, ağaçsız ve çıplak bir yer olmakla beraber su ve otlığın bol olduğu bir yer olarak

¹⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e*, s. 235-255.

¹⁸ Mehmed Hurşid Paşa, *Seyahatname-i Hudûd*, Çevrimyazı: Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997, 231-235.

¹⁹ J. SHIEL, *Notes on a Journey from Tebriz, through Kurdistan, via Van, Bitlis, Siirt and Erbil, to Suleimaniyeh, in July and August 1836*, Journal of the Royal Geographical Society of London, Vol. 8 (1838), pp. 54-101.

nitelendirmiş ve Bingöl Dağı'nın yazın otlak için en çok tercih edilen yerler arasında olduğunu belirtmiştir. Bu durumu da buranın volkanik patlamadan meydana gelen bir arazi olma ihtimaline bağlamıştır.²⁰Bölgede yaşanan tektonik hareketlerle ilgili gazetelerde de bilgiler geçmektedir. Tercüman-ı Ahval gazetesinde belirtildiği üzere Erzurum'da kısa süreli zelzele olmuş, civar köylerden Künbet ve Timura'da ise gece gündüz devam eden zelzeleden dolayı ahali evlerini boşaltmak zorunda kalmıştır. Hükümet tedbir alarak halkın bir süre barınması için çadırlar dağıtmıştır.²¹

Bu dönemde Van ve Erzurum arasındaki Kürtler dağlarda yaşamayı tercih ederlerdi. Burası hem keçi ve koyunları için otlak bulmaları, hem de günlük ihtiyaçları olan tahılı yetiştirmeleri için uygundu. Çiftçi kısmı daha çok Ermenilerden oluşur ve vadilerdeki büyük köylerde yaşarlardı. Van Gölünün etrafındaki tüm topraklar verimli olup temiz su meyve bahçeleri ve bağlar oldukça boldu ve Van, Aganz, Ahlat, Vestan ve Adilcevaz'da armut, ceviz, elma, kiraz, şeftali ve erik bahçeleri bulunuyordu. Van Gölü çıkışı olmayan bir yer olup burada iz sürmek oldukça zor bir uğraştır.²²

Van'a bağlı Erciş, Adilcevaz ve Mahmudi göçebe aşiretlerin ihtiyacı olan yaylak-kışlak, çayır ve otlak gibi yerler bakımından oldukça zengin olup hayvan yetiştirilmesi bakımından önemli yerlerin başında gelmiştir.²³

²⁰ F.R. Maunsell, "Kurdistan", *The Geographical Journal*, vol.3, No.2 (Feb. 1894), pp.81-92

²¹ *Tercüman-ı Ahval*, No. 22, 20/N/1277 (1 Nisan 1861)

²² F.R. Maunsell, a.g.m., pp.81-92. Charles Issawi, 19. yüzyılda Anadolu coğrafyasında yaşayan toplulukların çeşitliliğinin kendini tarımsal çeşitlilikte de hissettirdiğini belirterek Türklerin yanı sıra Kürt, Dürzi ve Laz gibi toplulukların uzun süreli tarımla uğraşmadıklarını ve uzun süreli tarım faaliyetlerinde Arapların daha çok etkin olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Charles Issawi, *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, The Universty Of Chicago Press, London, 1966, s.116.

²³ *Van Vilayet Salnamesi*, H.1315 (1897).

Nüfus daha çok kırsal yerlerde yoğunlaşmıştır. Havza doğal olarak Doğu ve Kuzey bölgelerinden daha iyi ulaşım olanaklarına sahiptir. Doruklar ve yüksek dağlık arazi arasındaki etekler ve yumuşak eğimler havza içi ve havza dışı merkezleri bağlayan yollara geçit verir.²⁴XIX. yüzyılın sonlarına doğru Van Gölü’nde vapurlarla ulaşım sağlanabilmektedir.²⁵Van vilayet salnamesine göre XIX. yüzyılda Van’ın kaza ve nahiyeleri arasındaki mesafesi aşağıdaki gibidir.

TABLO 1

Van’ın Kaza ve Nahiyelerinin Birbirine Olan Mesafeleri²⁶

GEVAŞ KAZASI	SAAT
Merkez vilayet	6
Müküs	12
Karçıkan	12
Şatak	8
MÜKÜS KAZASI	SAAT
Merkez Vilayet	18
Karcikan	8
Şatak	8
Gevâr	13
KARCİKAN KAZASI	SAAT
Merkez vilayet	18
Gevaş	12
Şatak	16
Müküs	8
ŞATAK KAZASI	SAAT
Merkez vilayet	14
Müküs	8
Gevaş	8
Karcikan	16
BARGİRİ KAZASI	SAAT
Merkez vilayet	14
Erciş	6
ERCİŞ KAZASI	SAAT
Merkez vilayet	18
Bargiri	6

²⁴Van Gölü Havzası Toprakları, s. 5.

²⁵Van Vilayet Salnamesi, H.1315 (1897).

²⁶Van Vilayet Salnamesi, H.1315 (1897).

Adilcevaz	12
ADİLCEVAZ KAZASI	SAAT
Merkez vilayete denizden(Van Gölü) mesafesi	12
Merkez vilayete karadan mesafesi	30
Erciş	12
Bargiri	18
ABGAY NAHİYESİ	SAAT
Merkez vilayet	18
Bağlı olduğu Bargiri	4
Erciş	4
Adilcevaz	16
NURDUZ NAHİYESİ	SAAT
Merkez vilayet	18
Bağlı olduğu Şatak	14
HAVASOR NAHİYESİ	SAAT
Merkez vilayet	5
TIMAR NAHİYESİ	SAAT
Merkez vilayet	7
ERÇEK NAHİYESİ	SAAT
Merkez vilayet	6
HAKKÂRİ SANCAĞINA TABİ KAZALARIN MERKEZ LİVAYA OLAN MESAFELERİ	
Albak -Gevar	18
Albak- Çölemerik	16
Albak- Hamidiye	9
Albak-Şemdinan	30

1.3. Eski Çağlarda Van

Dünyanın en eski yerleşim alanlarından biri olan Doğu Anadolu tarih boyunca göç ve istilalara sahne olmuştur. Selçuklulardan önce bölgeye Sakalar, Hunlar, Hazarlar ve Oğuzların bir kısmının buraya gelip yerleştiği görülmekte olup bölgede bu boyların dönemlerinden kalan eserler mevcuttur.²⁷

Van'a ilk yerleşip devlet düzeni kuranların Hurriler olduğu söylenmektedir. Hurriler, tahminen 4 bin yıl önce yani M.Ö 1900-1450 yıllarına rastlayan tarihlerde yaşamışlardır. Hititlerle çağdaş olup bir kolu da Mittanilerdir. Hurri-Mittani

²⁷ Hüseyin Cevizoğlu, Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu, Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul 1991, s.13-20.

devletinin sınırları Kargamış, Belh ve Habur bölgesini içine alarak Nusaybin'e kadar uzanıyor ve doğuda Bitlis Suyu'nda son buluyordu. Hurrilerden sonra bölgeye Urartular hâkim olmuşlardır. Urartular, doğuda Urmiye Gölü, batıda Malatya, kuzeyde Kars, Erzurum ve Erzincan, güneyde ise Diyarbakır, Mardin, Halep ve Hakkâri'ye kadar hâkimiyet kurmuşlardır. Urartulardan sonra Van'a Frigler, Persler, Yunanlılar, Makedonyalılar, Romalılar, Ermeniler, Sasaniler ve Araplar hâkim olmuşlardır.²⁸ Persler zamanında Van bölgesine uzun müddet, "Halde" denilmiştir. Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu zapt etmesiyle ve M.Ö. 323'te İskender'in ölümünden sonra bölge İskender'in generallerinden Selevkius'un idaresine geçmiştir. Bundan sonra Van yıllarca Bizans ile İran arasındaki siyasi mücadeleye sahne olmuş ve sürekli el değiştirmiştir. General Selevkius'tan sonra Artaksiyas Van'a hükmetmiş ve M.Ö. 66'da Van Romalıların eline geçmiştir. Bölge, Roma ve Part Devletleri arasında bir tampon bölge konumunda kalmış, M.S. 200 yıllarına kadar Partlar ve Bizanslılar arasında el değiştirmiştir. Daha sonra Van bölgesi M.S. II. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar Sasani idaresinde kalmış ve 625 yılında bölgeye Hazar Türkleri gelmiştir.²⁹

IX. asırda Ermeniye'de, Kays adını verdikleri Van gölü kuzeyindeki Malazgirt emirleri ve gölün kuzeydoğusundaki kıyıda Bargiri ve Amiuk'taki Osmaniler gibi Arap beylikleri yerleştiler. Doğuda Vaspurakan, Azerbaycan'daki Arap valilerinin taarruzlarına maruzdu. Sacid hanedanından Afşin, Van ve Vustan'ı işgal etti ve oraya hadım kölelerini vali tayin etti. Böylece Van ve çevresi Bizans İmparatorluğu hudutları içine girdi. Van 1064 yılında Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan'ın oğlu

²⁸ Cengiz Alper, *Çeşitli Yönleriyle Van*, Uğur kitabevi, Ankara, 1983, s. 13-29.

²⁹ Orhan Kılıç, *Van*, s. 4.

Melikşah tarafından çevresindeki birçok kale ve şehirle birlikte fethedilmiş ve bu bölgedeki İslam devletlerinin hüküm süreci başlamıştır.³⁰

1.4. Osmanlı Öncesi Döneminde Van

Van Gölü civarı İslam devrinde büyük küçük on iki devlet veya hanedanın idaresi altına girmiştir. Bunlar Emeviler, Abbasiler, Kaysiler veya Süleymanoğulları, Mervailer, Ahlatşahlar, Eyyubiler, Selçuklular, Moğollar, Ruzegiler veya Bitlis hâkimleri hanedanı, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılardır.³¹

Van'ın 1064 yılında Selçuklular tarafından ele geçirilmesinden sonra, Van Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından Emir Sökmen'e verilmiş ve Ahlat'ta Sökmeniler-Ahlatşahlar beyliği kurulmuştur.³² Bundan önce Ahlat Mervanilerin elinde olup halk yöneticilere karşı olan hoşnutsuzluğunu Emir Sökmen'e bildirmiş ve Emir'i Ahlat'a davet etmiştir. Ahlat'ı kısa sürede ele geçiren Emir Sökmen, Sökmenliler Beyliğini resmen kurmuş oldu. Daha sonraki yıllarda Sökmen, Tebriz, Bargiri, Erciş, Adilcevaz, Malazgirt, Tercan, Silvan, Van, Muş, Bitlis, Erzen il ve ilçelerinin yönetimini ele geçirmeyi başardı.³³ Van ve Erciş 1207'de Ahlatlıların, Ahlatşahlara sırt çevirmesiyle Eyyubiler buraları ele geçirmiştir.³⁴ Ancak Eyyübilerin bölgedeki hakimiyeti uzun sürmemiş ve 1229'da Celaleddin Harzemşah Ahlat ve Van'ı zapt etmiştir.³⁵ 1232 yılında Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaeddin Keykubat, bir Selçuklu ordusuyla Kemaleddin Kamyar'ı bu bölgeye sefere gönderdi.

³⁰ Nejat Göyünç, a.g.m., s. 198

³¹ Faruk Sümer, *Selçuklular Döneminde Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, TTK, Ankara, 1990, s. 47.

³² Nejat Göyünç, a.g.m., s.198.

³³ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, 2000, Ankara, s. 189.

³⁴ Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, c.II, Çeviren: Ömer Rıza Doğru, TTK, Ankara, 1987 s. 490.

³⁵ Orhan Kılıç, *Van...*, s. 7-8.

Kemaleddin, kısa zamanda Ahlat, Van, Bitlis, Adilcevaz ve çevrelerini Türkiye Selçuklu devleti sınırları içine almayı başardı ve kaleleri onarttı.³⁶ XIII. asrın sonlarına doğru Van Gölü'nün kuzeydoğusuna İlhanlılar gelmiştir. İlhanlılar, Argun Han (1284-1291) döneminde Aladağ'ı yaylak olarak kullanmışlarsa da buraya Hakkâri Kürtlerihâkimdiler.³⁷ Bu dönemde Van havalisinde sürekli İlhanlılar ve yerli beylerin hâkimiyet kavgası olmuştur. İlhanlılar yaptıkları akınlar sonucunda Van ve yöresinde kısa süreli bir hâkimiyet tesis etmişlerdir.³⁸ Moğol istilasından sonra ise Van tarafları İlhanlılar, Hakkâri tarafları Çobanyan idaresinde kalmıştır.³⁹

1336'da İlhanlıların yıkılması ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Türkmen oymaklarının etkinlik alanı olmuş, özellikle Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenleri bölgede hâkim duruma geçmeye başlamışlardır.⁴⁰

XIV. asır sonlarına doğru merkezleri Erciş olan Karakoyunlu Türkmenleri, Van'a kadar hâkim oldular.⁴¹ Konar-göçer bir Türkmen aşireti Karakoyunlular yazı Aladağ yaylarında ve kışı Diyarbekir ve Fırat civarında geçirirlerdi. 1380 yılından sonra Kara Mehmed, Celayirlilere bağlı olmak şartıyla Musul, Erciş ve Sincar taraflarını işgal etmiştir.⁴² 1387 yılında Timur, Aladağ'daki Karakoyunlu karargâhını yağma ettirdiğinde, Van kalesi hâkimi Melik İzzeddin, önce mukavemet etmek istediye de sonra itaat etti. Bunun üzerine Timur, Van hâkimi İzzeddin'i Kürdistan

³⁶ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 178.

³⁷ Nejat Göyünç, a.g.m., s.198.

³⁸ Orhan Kılıç, *Van*, s.8-9

³⁹ Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbuat*, Matbaa-i Ebuziya, İstanbul, 1927, s. 24.

⁴⁰ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 211.

⁴¹ Nejat Göyünç, a.g.m., s. 199

⁴² İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, 2003, Ankara, s. 180-184.

vilayetinin başına getirdi.⁴³ Cihanşah zamanında (1439-1467), Karakoyunlu devletinin hududu Horasan'dan Osmanlı ve Memlûk devletleri hududuna kadar devam etmişti. Cihanşah 1467'de geniş hududunun içinde sıkışmış olan Diyarbekir ve Erzincan taraflarını kendi himayesini kabul etmeyen Akkoyunlu Beyi Uzun Hasan'dan almak üzere o taraflara yürüdü. Fakat kış mevsimi yaklaştığından harekâttan vazgeçildi ve askerler terhis edildi. Bunu fırsat bilen Uzun Hasan, Cihanşah'a yaptığı bir baskınla, Cihanşah'ı öldürdüğü gibi kuvvetlerini de dağıtarak Karakoyunlu devletinin sonunu getirmiş oldu.⁴⁴ Cihanşah'ın yenilip öldürülmesinden sonra bölgeye Akkoyunlular hâkim oldu. Fakat Van şehri, yine İzzeddin hanedanının elinde bulunuyordu.⁴⁵ Akkoyunlu Türkmenleri XIII. asrın sonlarına doğru İlhan Argun(1284-1291) zamanında Horasan'dan Azerbaycan'a gelmiş bir aşiret olup XIV. asır sonlarına doğru Azerbaycan, Diyarbekir, Harput arasındaki yerlerde bulunmaktaydılar. Uzun Hasan döneminde yalnız 1453'te Anadolu'nun doğu kısımları, Irak-ı Arap ve Acem ile İran ve Horasan'a kadar olan yerler zapt edilmiştir. 1490'dan sonra devlet kuvvet ve şevkini kaybetmeye başlamış ve Şah İsmail tarafından yıkılmıştır.⁴⁶

Akkoyunlulardan sonra Van ve çevresine Safeviler hükmetmeye başlamıştır. Bu sırada Van ve çevresine İzzeddin hanedanından II. Zahib b. İzzeddin hâkimdi. Bir süre sonra Safeviler Van'ı İzzeddin hanedanının elinden almıştır. 1507'de Safevi kuvvetleri Van'a girmiş Van, Bitlis ve Erciş bölgesine komutan olarak Kurt Bey,

⁴³Nejat Göyünç, a.g.m., s. 199.

⁴⁴İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 180-184.

⁴⁵Nejat Göyünç, a.g.m., s. 199.

⁴⁶İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 187-198.

naip olarak da Dulkadiroğlu Behram Bey tayin edilmiştir.⁴⁷ Bundan sonraki dönemde Van, Safevi ve Osmanlı Devletlerinin mücadelesine sahne olmuş ve değişik dönemlerde iki devlet arasında el değiştirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Van kesin olarak Osmanlı Devleti'ne katılmıştır.

⁴⁷ Orhan Kılıç, *Van*, s. 13-14.

2. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE DOĞU ANADOLU VE VAN

2.1 Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Önemi

Doğu Anadolu bölgesi konumu itibariyle önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum tarih boyunca coğrafi şartlarının özelliklerinden dolayı buraya hükmeden siyasi teşekküller için sahip olunması gereken bir yer olmasını gerektirmiştir.

Bizans, Roma, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Memlûklü, Safevî ve Osmanlılar gibi birçok devletin hâkimiyet kurduğu bu bölge askeri ve siyasi özelliklerinin yanı sıra ticari yönünden dolayı da önem arz etmiştir.

XVI. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı padişahları çoğunlukla Batı yönlü bir siyaset izlemişler ve devletin batı sınırlarını mümkün olduğu kadar genişletmişlerdir. Fakat XVI. yüzyıl başlarında yıkılan Akkoyunlu Türkmen hanedanlığının yerine İran'da kurulmuş ve Şiiliği devletin resmi mezhebi olarak kabul etmiş olan Safevi Devleti'nin batıya doğru genişlemesi, II. Bayezid devrinden itibaren Osmanlı Devleti için tehlikeli bir durum oluşturmuştur.⁴⁸Bu yüzden Doğu Anadolu bölgesindeki hâkimiyet mücadelesi daha çok bu iki devlet arasında sürmüştür. Doğu Anadolu'nun tamamen imparatorluğa dâhil edilmesi ve idari statüsünün tespiti, Çaldıran Savaşı'nı (1514) takip eden yıllarda olmuştur. Şehzade Selim doğudaki Safevî devletinin siyasi tehlike teşkil ettiğini Trabzon'da sancakbeyliği yaptığı esnada sezmişti. Bu sebeple Yavuz Sultan Selim, padişah olur olmaz İran'dan gelen bu tehlikeyibertaraf etmek için hazırlıklara başlamış ve neticede 1514 Çaldıran Savaşı ile Şah İsmail'in Anadolu

⁴⁸Göknur, Göğebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", *Türkler*, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 463.

üzerindeki siyasi emellerine son vermiştir.⁴⁹ Yavuz, çok problemlili olan bu toprakların alınmasının zorluğunu bildiğinden, askeri harekette ziyade politik davranmayı tercih etmiş, Şah İsmail'in bölge halkına uyguladığı yanlış siyasetten de istifade etmiştir. Bu siyaset Doğu Anadolu'da bulunan Kürt beylerine karşı Şah İsmail'in düşmanca tavır takınmasıyla ilgiliydi. Şah İsmail, Osmanlı nüfuzunun doğuya doğru yayılması esnasında, Sünni Kürt beylerinin bundan etkileneceğini düşünerek bu beylerden bir kısmını tevkif ettirmiş ve beyliklerine son vermiştir. Bu durum müstakil aşiretler halinde yaşayan Kürtleri rahatsız etmiş, sadece bir kısmı korkudan ona itaat eder olmuştu. Nitekim bunların bir kısmı, Çaldıran savaşına gidilirken Sultan Selim'e sığınmış, hatta Çaldıran savaşına da Osmanlılar safında katılmışlardı.⁵⁰

Bu dönemde bölgede aralarında Mahmudi, Hakkâri, Hizan, Bitlis ve Müküs gibi beyliklerin de yer aldığı otuzu aşkın yerel emaretin hüküm sürdüğü görülmektedir. Osmanlı-Safevî savaşlarında Ekrad beylerinin Osmanlı tarafına meyiletmesinde ve bu savaşlarda Osmanlı'dan yana önemli görevler üstlenmesinde ünlü âlim İdris-i Bitlisi'nin çabalarının ve Ekrad Beylerinin Osmanlılar gibi ehl-i sünnet olmalarının çok önemli bir payı olmuştur. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kâtipliğini yürüten babası Hüsameddin El Bitlisi'nin ölümü üzerine saray kâtipliğine atanan İdris-i Bitlisi, İran Şahı Şah İsmail'in Tebriz'i almasından sonra oradan ayrılarak, Osmanlı sarayı ile iletişime geçmiştir. Bölgedeki Ekrad beyleri ile Osmanlı sarayı arasında arabuluculuk yapan Bitlisi, neticede yurtluk-ocaklık sistemi ile kendi bölgelerindeki irsiyete bağlı yönetimleri devletçe garanti altına alınan Ekrad beyleri

⁴⁹Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Anadolu Basın Birliği Yayınları, Ankara, 1986, s. 12.

⁵⁰Göknur, Gögebakan, a.g.m., s. 464.

ile Osmanlı Devleti'nin ittifakını sağlamayı başarmıştır.⁵¹Böylece Ermi, Aşti, Savran, Sason, Bitlis, İmadiye, Hasankeyf, Cezire, Çemişkezek hâkimlerin de dâhil olduğu yaklaşık yirmi beş Kürt beyliğinin Osmanlıya gönüllü itaatleri sağlanmıştır. Bu beylerin kolayca ikna olmalarında Osmanlı'nın yükselen siyasi ve askeri gücünün yanında her iki tarafın da Sünni inanç geleneğinden geliyor olmalarının payı büyük olmuştur.⁵² Yavuz, bu dönemde Kürtleri memnun edecek hareketlerde bulunarak daha önce öldürülen Kürt Rüstem Bey'in topraklarını oğlu Hüseyin Bey'e vermiş ve diğer beylerin itimadını kazanma yoluna girmişti.⁵³

1514'teki Çaldıran mağlubiyeti zaferden zafere koşmuş olan Safevî hükümdarında büyük bir manevi çöküntü yarattı. Bundan sonra Şah, Yavuz Sultan Selim ile barış yapma çarelerini aradı.⁵⁴İdris-i Bitlisi, Yavuz Sultan Selim'e İran seferi dönüşünde takdim ettiği bir arizada Diyarbekir, Mardin ve çevresinin de fethinin gerekli olduğunu telkin etmiştir. Çünkü bu havalide yaşayan halkın ve mahalli beylerin çoğu Sünni olmaları münasebetiyle Şii Safevî devletinden memnun değillerdi ve İran'a karşı isyan halindeydiler.⁵⁵Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı dönüşünde Anadolu'nun kilidi olan müstahkem Kemah kalesini fethetti. Kemah alındıktan sonra Selim eski mîrahûru ve bir Akkoyunlu Türk'ü olan Bıyıklı Mehmet Paşa'yı Doğu Anadolu'nun fethine memur etti. Diyarbakır valisi Muhammed Han'ın Dede Karkgın savaşı ile yenilgiye uğratılmasıyla Güneydoğu bölgesi kesin olarak

⁵¹Sinan Hakan, “Yavuz Sultan Selim Döneminden Tanzimat'a Müküs Sancağı”, *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van, 2009, s. 195-196.

⁵²Zeki Tekin, “Zeynel Bey ve Oğullarının Hakkârî Hâkimliği Mücadelesi ve İsyanları”, *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 10, sayı 2, 2010, 120.

⁵³Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, MEB Basımevi, Ankara, 1969, s. 77.

⁵⁴Faruk Sümer, *Selçuklular Döneminde Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, TTK, Ankara, 1990, s. 40.

⁵⁵Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu*, s. 12-13.

Osmanlı idaresine geçti.⁵⁶Neticede İdris-i Bitlisi'nin yardımıyla Bıyıklı Mehmed Paşa bölgenin fethini 1515'te tamamlamıştır.⁵⁷Çaldıran Savaşı'yla birlikte Osmanlı tarafını tutan Sünni aşiretlerin yanı sıra yaklaşık on yedi Şii Türkmen aşireti İran tarafına geçerek yıllarca Osmanlı'ya karşı Safevi tarafında saf tutmuşlardır.⁵⁸

Çaldıran savaşıdan sonra Osmanlı-İran münasebetleri iyileşmemekle birlikte her iki devletin orduları bütün kudretiyle bir daha karşı karşıya gelmedi. Ancak Doğu Anadolu üzerinde kimin hâkim durumda kalacağı meselesi iki tarafı uzun uzadıya meşgul etti ve küçük kuvvetler arasında silahlı çatışmaların devam etmesine sebep oldu. Doğu Anadolu'nun fethi İranlılar için telafisi olmayan bir haldi. Bunun üzerine Şah İsmail, Çaldıran seferinitakip eden dönemlerde Memlûklere başvurarak Osmanlılara karşı ittifak arayışlarına girişti. Ancak Memlûkler buna yanaşmadığı gibi Memlûk toprakları bir süre sonra Osmanlılarca ele geçirilmiştir.⁵⁹

Doğu Anadolu şehirleri içerisinde sadece Van'ın Osmanlı hâkimiyetine girişi daha geç olmuştur. 1507-1548 yılları arasında el değiştiren Van, Kanuni Sultan Süleyman devrinde 1548 yılında kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁶⁰

Osmanlı'nın doğu ve güney siyasetinin bir parçası olarak Doğu Anadolu şehirlerini alması ile Osmanlıların bölgedeki egemenliği pekişmiş, Dulkadiroğlularının Osmanlı hâkimiyetine katılması ve dağlık ülkesindeki geçitlerin elde edilmesiyle de Memlûklere giden yol açılmıştı. Doğu Anadolu'nun fethi

⁵⁶ Faruk Sümer, *Selçuklular Döneminde*, s. 40.

⁵⁷ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu*, s.13.

⁵⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çeviri: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 6.

⁵⁹ Selahattin Tansel, *a.g.e.*, s. 73-91.

⁶⁰ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, 1999, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 130-131.

Osmanlı'nın Anadolu'dan Kafkasya, Suriye ve İran'a açılan önemli stratejik geçitleri elinde bulundurmasını ve bu ülkelere sefer düzenleyip savunma hattı kurması imkânını sağladığı gibi Azerbaycan ve Irak hâkimiyeti yolunda dayanak noktası da oluşturmuştur. XVI. yüzyılın başlarına kadar bölgede nüfuz sahibi olan İranlılar ve Memlûklerin sahip olduğu yerlerin alınmasıyla Anadolu'dan yabancı ayağı çekilmiş, milli birlik sağlanmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun önce Safevîlerden, sonra Memlûklerden alınması Mısır seferi ve batı Asya-Akdeniz ticaretinde meydana gelen değişmelerle de ilgilidir. Nitekim bu toprak kazanımları ile Doğu Anadolu'dan geçen Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa ticaret yolu Osmanlı kontrolü altına girmiş, Memlûk topraklarının alınması ile de Süveyş'e kadar uluslararası ticari yolların denetimi Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir.⁶¹

2.2 Doğu Anadolu'da Osmanlı Yönetim Tarzı

Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini hâkimiyeti altına aldıktan sonra, buralarda farklı bir idarî yapılanma gerçekleştirmiştir. Bunun temel sebebi de bölgedeki aşiret yapısından kaynaklanmaktadır.⁶² Bu yüzden Osmanlı idaresi, bölge halkı için son derece pragmatik bir yaklaşım uygulayarak müsamahalı bir yönetim uygulamıştır. Kendisinden önce de bölgede var olan ve bir aşiret konfederasyonu şeklinde bölgede ortaya çıkan birim olan emirliklerin statülerinde bazı idari değişiklikler yaparak devamını sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde coğrafi şartların ortaya çıkardığı yönetilebilirlik şartlarını da dikkate alarak aşiretler ve köylüler ile doğrudan ilişkiye girmeyerek

⁶¹ Göknur, Gögebakan, a.g.m., s. 467

⁶² Mehmet İnbaşı, "XVII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33 Erzurum 2007, s.245.

emirliklerin başında bulunan mirler üzerinden yönetim modelini uygulamıştır. Bunu gerçekleştirebilmek için de Kürt emirliklerini siyasi olarak destekleyerek onların aşiretler ve bölge halkı üzerindeki nüfuzunu artırmıştır. Osmanlı idaresi aşiret hayatının yaygın, derebeyliğin güçlü olduğu bu yerlerde askeri, mali ve adli kontrolü sağladıktan sonra bölgede emirliklere bazı imtiyazlar verdi. Verilen bu imtiyazlar mevcut ekonomik ve askeri dengelere göre değişiklik göstermekte idi. Bu politikanın amacı, bölgedeki rakiplerin meydan okumalarından arındırılmış güçlü bir liderlik oluşturmaktır.⁶³

Osmanlı Devleti'nin idari alanda uyguladığı siyasetinin genelde değişmeyen bazı temel prensipleri vardı. Bununla birlikte bu siyasetin bölgelerin, toplumların tabii ve içtimai yapısına, konjonktürel değişikliklerin seyrine göre çeşitlilik arz ettiği bilinmektedir. Osmanlının değişmeyen siyasetinin kaynağı ve dayanağı hukuki temel, İslamiyet'in getirdiği hükümlerdi. Osmanlı Devleti, kitap ve sünnet yoluyla konan ve hükümlere uygun bir tarzda devlet hayatının sosyal, iktisadi ve idari yönlerini tanzim etmeye çalışmıştır. Devletin farklılık veya çeşitlilik gösterebilen siyaseti ise örfe dayanmaktaydı. Örfün kaynağını da milli kültür, töre, gelenek, kısaca Türk devlet felsefesi teşkil etmekteydi.⁶⁴

Osmanlı Devleti, Çaldıran Zaferinden sonra söz konusu bölgede Diyarbakir merkez olmak üzere Musul, Bitlis, Mardin, Harput, Dersim ve Çapakçur'u da içine alan gayet geniş bir eyalet vücuda getirmiştir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde yeni bir düzenleme yapılarak Van'da ayrı bir eyalet teşkil edilmiştir. Van ve Diyarbakir İran sınırında olmaları bakımından hem ordunun harekât noktası hem de önemli

⁶³ Cabir Doğan, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:23, Mayıs 2011, s.4.

⁶⁴ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu*, s. 10-11.

merkezler durumuna gelmişlerdir.⁶⁵ Safevîlerin elinde bulunan Diyarbekir, bu devletin Osmanlı sınırındaki en önemli şehirlerinden bir tanesiydi. Dolayısıyla Diyarbekir'in alınması doğu sınırları açısından ve özellikle İran'a karşı önemli bir teminat oluşturacağından, Osmanlı Devleti için bu dönemde büyük önem taşımaya başlamıştı.⁶⁶ Diyarbekir ve Van eyaletlerinin teşkilinden sonra, fethedilen her yerde olduğu gibi, tahrir işlemine başlanmış ve birkaç sene içinde bu tahrir tamamlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Osmanlı idaresinin prensiplerine riayet edilerek her bölgenin mahalli coğrafi ve tarihi özelliklerine göre farklı teşkilatlanmaya gidilmiştir. Hatta bu farklılık veya çeşitlilik sadece aynı eyalete bağlı sancaklar arasında değil, bazen aynı sancağa bağlı kaza, nahiye ve cemaatler için de söz konusu olabiliyordu. Bu yüzden her sancak için olduğu gibi farklı bazı nahiyeler ve cemaatler için de kanunnameler düzenleme yoluna gidilmiştir. Bu farklılıklardan ötürü, bazı sancaklar özelliklerine göre değişik statülere bağlanmıştı. Farklı statülerin belirlenmesinde bölgenin fiziki yapısı, aşiretlerin nüfusu ve dağılımı, Osmanlı öncesi idari, siyasi ve içtimai vaziyeti mühim rol oynamıştır. Fetihden sonra, Diyarbekir ve Van merkez olmak üzere teşkil edilen iki eyalet dâhilindeki sancaklar da bu çerçeveye göre sınıflandırılmıştır.⁶⁷

Osmanlı Devletinin uygulamış olduğu idari sistem içerisinde Osmanlı taşra yönetiminde aşiretlerin yoğun olarak yaşadıkları Doğu Anadolu'daki bazı bölgelerin XIX. yüzyıla kadar yurtluk-ocaklık ve hükümet⁶⁸ şeklinde idare edildiği

⁶⁵ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu*, s. 15.

⁶⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.180, İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır*, Ankara, 1995, s.7.

⁶⁷ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu*, s.16-17.

⁶⁸ Yaşar Yücel, Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde uygulanan ve 'Hükümet' olarak adlandırılan sancakların Osmanlı yönetim birimi dâhilinde desantralizasyona (yerelleşme) uygun bir tarz olduğunu

görülmektedir.⁶⁹ Bunun sebebi Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına aldığı yerlerde, idari sistemde mutlak bir merkeziyetçilik fikrinden tamamen uzak bir düşünce ile zapt edilen bölgelerin hususiyetlerine göre çeşitli bir idare tarzı tatbik etmesidir.⁷⁰ Çaldıran savaşından sonra bağımsızlıklarını ilan eden Doğu Anadolu'daki Kürt beyleri, İdris-i Bitlisî marifetiyle sultanın tabiiyetine girince, padişah da onlara memleketleri üzerindeki miras hakkının tanındığını gösteren fermanlar gönderdi. Neticede Kürt beyleri için durum değişmemişti, Safevîlerin yerini Osmanlılar almıştı.

Yurtluk-ocaklık şeklinde idare edilen sancaklarda normal şartlarda azil ve tayin olmazdı. Bey öldüğünde ya da suçlu bulunarak cezalandırıldığında, yerine aynı sülaleden biri tayin olunmaktaydı. Böyle sancaklar dirliklere ayrılmakta, sefer zamanlarında sancak beyi tımar sahipleri ve zaimlerle birlikte beylerbeyinin emrine girmekteydiler. Diyarbekir'deki yurtluk-ocaklık statüsünde olan sekiz sancağa bağlı, her biri zâim rütbesinde olan 400'den fazla Kürt aşiret beyi vardı. Hükümetlerin başındaki beylere hâkim denilirdi ve başlangıçta görülen hizmet karşılığında verilmiş ise de zamanla irsen intikal etmiştir. Sistemin yürümesi "hizmet ve itaat"e bağlı olduğundan aşiretlerin bu özellikleri devam ettikçe hakları muhafaza edilmiştir. Hükümetle idare edilen yerlerde hâkimler vergileri toplarlar, sancağın ihtiyacı olan kısmını alıkoyduktan sonra geri kalanını merkeze gönderirlerdi. Buna karşılık devlet

belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler", *Belleten*, c. XXXVIII, sayı 149-152, Ankara, 1974, s. 656-708.

⁶⁹ Abdullah Saydam, "Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2009, Sayı:20, s.24-25.

⁷⁰ Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılığ*ı, Erzurum, 1963 s. 201.

tarafından tespit edilen miktarda askerin sefere yollanması gerekirdi. Bu tür idarelerin kontrolden çıkmalarını önlemek ve bir denge unsuru oluşturmak maksadıyla merkezden kadılar ve yeniçeri askerleri tayin olunmaktaydı. Yurtluk ve ocaklık şeklinde idare edilen sancaklardan sekizi Diyarbekir’de (Sagman, Kulp, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik), dördü de Çıldır’da (Perterek, Livane, Nısf-ı Livane, Şavşat) idi. Bunlardan başka belirli dönemlerde ocaklık ya da yurtluk olarak yönetilen sancaklar da vardı: Meselâ XVIII. yüzyıl başlarında Malazgirt ile Mecingird de yurtluk-ocaklık yoluyla idare edilmekteydi.

Yurtluk-Ocaklık statüsünde olan sancaklardan bazıları hükümet adıyla anılmaktaydılar ki, bunlar Cizre, Eğil, Palu, Hazzo (Diyarbekir Beylerbeyliğinde), Bitlis (Van’da), İmâdiye (Bağdat’ta), Mihriban (Şehr-i Zor)di.⁷¹ Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Şam, Rakka ve Bağdat’ta varlığını gördüğümüz bu sancakların Van ve Diyarbekir eyaletlerinde biraz daha fazla sayıda olması, 1578 yılında başlayan ve uzun süre devam eden Osmanlı-İran savaşları sebebiyledir. Osmanlı Devleti, bu bölgenin devamlı surette bir harp durumu yaşamasını göz önünde bulundurarak, buradaki yerli beylerin devlete daha da sadakatle hizmet etmeleri için, hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakları ihdas etmiştir.⁷²

Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklar, Osmanlı Devleti’nin siyasi yönden hareketli olan hudut bölgelerinde bulunmaktaydı. Bunun en önemli sebebi, bu bölgelerdeki yerli beylerin nüfuzundan faydalanmak ve merkezi otoriteyi bir ölçüde bu beyler sayesinde korumak ve tesis etmektir.⁷³ Hükümet olarak nitelendirilen

⁷¹ Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Tebaası”, s.24-26.

⁷² Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, Sayı 10, Ankara 1999, s.124

⁷³ Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık”, s. 119.

sancak sayısı Diyarbekir dâhilinde altı ve Van dâhilinde dört olmak üzere toplam on kadardır. Bu hükümet sancakları da Ekrad sancaklarında olduğu gibi sahiplerine “*Hin-i fetihtе hizmet*” ve itaatleri mukabilinde tefviz ve temlik olunmuşlardır.” Yine aynı şekilde ocaklık yoluyla mülkiyet şeklinde tasarruf olunmaktadır. Sancakbeyleri “ellerine verilen ahitnameleri mucebince “azl ve nasb” edilememektedirler. Bunların en önemli özellikleri “*mefruzul-kalem*” ve “*maktuül-kadem*” olduklarından tahrir işlemine tabi tutulmamış olmalarıdır. Böyle olunca bu sancaklara “*kalem erbabı*” olan Osmanlı memurları girmemiştir. Tahrir yapılamadığından tımar sistemi de bu sancaklarda uygulanmamış, dolayısıyla “*Ümera-i Osmaniye*”den kimse bu bölgelere gelmemiştir. Durum böyle olunca adı geçen sancaklar Osmanlı memurlarının selahiyetleri ve nezaretleri dışında kalmaktadır.⁷⁴ Ancak Osmanlı Devleti, hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakları merkezi otoritenin dikkatinden ve denetiminden uzak tutmamış ve bu sancaklarda cereyan eden her türlü gelişmeyi beylerbeyiler ve kadılar aracılığı ile zamanında öğrenerek, gerekli düzenlemeleri yapmayı veya tedbir gerektiren bir durum varsa gerekli tedbirleri almayı ihmal etmemiştir. Devlet zaman zaman bu sancaklardaki askeri ve iktisadi potansiyeli öğrenme ihtiyacı hissetmiştir. Mesela 28 Aralık 1577 (17 Şevval 985) tarihinde Van beylerbeyine gönderilen bir hükümle Van dâhilindeki yurt, ocak ve aşiret sahipleri ile bunların ülkelerini, isimlerini ve ayrıntılı müfredatını gösterir muntazam bir defterin hazırlanarak merkeze ulaştırılması istenmiş ve bunları arıza yazacağı zaman yurtlarını zikr ve imzalarını koymaları emredilmiştir

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Van eyaletine bağlı ocaklık sancaklar: Bitlis, Hakkâri, Mahmudi ve Pünyanişi'dir. Bunların hepsi hükümet statüsündedir.

⁷⁴Bayram, Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu*, s. 20-21.

1631-1632 yıllarında Van eyaletine bağlı ocaklık sancaklar ve statüleri ise şu şekildedir: Bitlis, Hizan, Hakkâri, Mahmudi hükümet; Zediki, Şirvi, Müküs, Keşab, Şıtak, Albak, Kotur, Espayrit ve Bargiri ise yurtluk-ocaklık sancaklardır.⁷⁵

Osmanlı Devleti idarecileri zaman ve mekân mefhumunu dikkate alarak zaman zaman kanunname hükümleri dışına çıkmışlardır ki, bu da statükocu yapının her zaman geçerli olmadığını göstermektedir. Bu da âdem-i merkeziyete, merkezin müdahale ettiğini ortaya koymaktadır.⁷⁶Bölgeyi Safevi'lere karşı kontrol altında tutmak ve karışıklıkları önlemek için bu yolu tercih eden Osmanlı, diğer sınır bölgelerinde uygulamaktan imtina ettiği bu yurtluk-ocaklık sisteminin uyguladığı yerleri merkezi idare sistemi içine almaya çalışmıştır. Yani yerli sülalelerin nüfuzundan yararlanan Osmanlı fayda devam ettiği sürece bu sancakları tasarruf etmelerine müdahale etmemiş, ancak bölgenin tek hâkimi olmalarına da izin vermemiştir.⁷⁷Böylece Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bu sancakların belirtilen statüleri siyasi şartlara göre, gerektiğinde değişikliğe uğramıştır. Değişmeler, tahrir zamanlarında ve İran ile savaşın hüküm sürdüğü dönemlerde daha çok vuku bulmuştur. Pratik bir takım sebeplerin zorlamasıyla bazı sancaklara bir takım imtiyazlar tanıyan devletleri geldiğinde bu farklı sancakları klasik sancak haline getirebilmiştir. Mesela, XVII. yüzyılda Sağman ve Mazgird sancaklarının sancakbeylerinin reayaya zulm ettikleri gerekçesiyle sancaklıktan çıkarıldıkları görülmektedir.⁷⁸ Osmanlı Devleti'nin idari sisteminde bu tür değişik yollara

⁷⁵ Orhan Kılıç, “Yurtluk-Ocaklık”, s.125.

⁷⁶ Mehmet İnbaşı, “XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri”,*A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Erzurum 2007, 246.

⁷⁷Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, Hazırlayanlar: Mümin Çevik, Erol Kılıç, İstanbul, 1990, s.123-142.

⁷⁸Mehmet Ali Ünal, a.g.m., s. 118

başvurulması kuruluşundan itibaren, devletin; devrin teknolojik şartları, fetih politikaları ve bazı sosyal gerekçelerden dolayı (bazı yerlerde aşiret bağlarının kuvvetli oluşu ve benzeri gibi durumlar) egemen olduğu topraklar üzerinde kademeli bir otorite kurma politikası izlediğini gösterir. Bir kısım toprakları doğrudan doğruya merkezin sıkı denetimi altında tutma gayreti içinde bulunurken, salyaneli eyaletlerde, hükümet adı verilen veya ocaklık olarak tasarruf edilen sancaklarda desantralizasyona uygun bir idari düzen uygulanmıştır. Başka bir deyişle bölgesel güçlere yaşamlarını kolayca sürdürebilecek imkânlar vererek, bunlara dayalı bir toprak politikası uygulaması yolunu seçmiştir.⁷⁹

Hükümet ve yurtluk-ocaklık uygulaması ile merkezi otoriteyi tam olarak tesis etmenin güç olduğu ve siyasi hareketlilik yaşayan bölgelerdeki asayiş, siyasi istikrar ve askeri düzeni sağlamak için, mahalli beyler devletin resmi bir görevlisi olarak sorumlu kılınmış ve devlet hizmetinde çalışmaları sağlanmıştır. Böylelikle bu bölgelerdeki aşiretlerin bir iç huzursuzluk unsuru olmaları geniş bir ölçüde önlenmiş, hatta çoğunlukla diğer klasik sancakbeyleri gibi, devlete sadakatle hizmet etmeleri sağlanmıştır.⁸⁰

Osmanlı Devleti'nin Doğu'da tatbik ettiği değişik özel sistemler, bölgedeki mahalli yapıyı muhafaza etmiş, hatta kuvvetlendirmiştir. Ancak bu mahalli düzeni Osmanlı kurmamış, daha önce var olan düzeni kendi sistemine göre uyarlamaya çalışmıştır.⁸¹ Osmanlı yöneticileri hükümler oldukları ülkelerde eski hukuka riayet etmişlerdir. Devlete sadakat gösterenlere ister tımar arazisi olsun, ister yönettikleri bir aşiret veya bölge olsun, onları yerlerinde bırakmış, bu işlem için de ellerindeki

⁷⁹Yaşar Yücel, a.g.m., s. 670.

⁸⁰Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık", s. 137.

⁸¹Bayram Kodaman, *Osmanlı'da Doğu Anadolu*, s. 25.

bazı belgeler geçerli olmuştur. Doğu Anadolu’da da bu yörenin Osmanlı idaresine katılımı sırasında kendi saflarında yer alan mahalli beylere istimaletname vererek, onları bulundukları kale, köy ve kasabaların hâkimi olarak tanımışlardır.⁸²

Osmanlı tarihi incelendiğinde genel olarak devlet çok büyük bir mesele ortaya çıkmadığı sürece toplumsal yapıya fazla müdahale etmemiştir. Şayet toplum mevcut haliyle devlet düzenine ayak uydurabilmekte ise bu düzeni değiştirmeye yönelik bir çabanın söz konusu olmadığını görmekteyiz. Dolayısıyla aşiret yapılanmasına tümüyle müdahale etmeyişiinin temel sebebi budur. Osmanlı Devleti’nde gerek yerleşik aşiretlerin, gerekse konar-göçerlerin idarelerinde, onların geleneklere dayanan yönetim tarzına müdahale edilmeyerek, yalnızca başa geçecek kişinin padişahın tasdiki sonucu belirlenmesi uygulaması getirilmiştir.⁸³

Aşiretler devlet ve kanun kavramlarıyla pek fazla yüz yüze gelmediklerinden, onların devletle olan irtibatı aşiret ağası vasıtası ile olup hayatlarına, gelenek haline gelmiş kurallar yön vermektedir. Çoğu zaman bu kurallar, aşiret yöneticilerinin çıkarlarına göre belirleniyordu. Bununla birlikte bir aşiret ağasının devletin menfaatlerine, kanunlara ve yerleşmiş geleneklere aykırı davranışları tespit edildiğinde ağalık makamından alınıp yerine bir başkası tayin olunmaktaydı.⁸⁴ Bu durumlarda Osmanlı Devleti, iktidarın aynı yönetici ailelerin elinde kalmasına büyük önem veriyordu. Görünüşe bakılırsa bu politikanın hedefi, bölgedeki rakiplerin meydan okumalarından korunmuş güçlü bir liderlik oluşturmaktır. Hiçbir durumda, liderliğin, yönetici aile dışında başka bir aileye geçmesine izin verilmezdi. Eğer

⁸²Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlılar* c.6, Ankara 2002, s. 85.

⁸³ Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Tebaası”, s. 182-183.

⁸⁴ Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Tebaası”, s.183.

beyden sonra onun yerine geçecek kimse yoksa bölgenin diğer beyleri, muhtemelen aynı ailenin farklı bir kolundan olan bir kişiyi halef olarak gösterirlerdi. Sultan'ın Kürt olmayan yöneticileri onaylamaması da dikkat çekicidir. Bu politikanın sonucunda pek çok Kürt emiri, iktidardaki konumlarını muhafaza etmek için Osmanlı yardımına şiddetle bağımlı hâle geldiler.⁸⁵ Osmanlı yönetimi, ağanın mahallî otoritesine karşılık merkezî otoriteyi temsil edecek başka görevliler bulundurmaya da ihmal etmemişlerdir. Kaza statüsündeki aşiretlerin başına tayin edilen kaymakamlar genelde merkezin memurlarıydı. Aşiretlerin kazaî işlerine bakan kadılar ise görevleri gereği bağımsız olup hükümetin en etkili temsilcisi durumundaydılar. Göçebe aşiretlerin dinî ve hukukî ihtiyaçlarını karşılamak için tayin edilen kadılar, onlar gibi aylar süren yaylak-kışlak arasındaki hareketlerde belli bir yerde ikâmet etmemekte, oymaklarla beraber dolaşmaktaydılar.⁸⁶

Osmanlı idaresi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin fethinden sonra bölgenin coğrafi özelliklerini, siyasi ve sosyal yapısını dikkate almıştır. Gerçekten de bölgede, belirtilen hususlardan dolayı imparatorluğun diğer sahalarındaki sancaklara göre farklı bir teşkilatlanmaya gidilmesi zaruri görünüyordu. Doğu ve Güneydoğu Anadolu, umumiyetle dağlık alanlarla kaplıdır. Yerleşim merkezleri, savunma amacına yönelik olarak kurulduğundan çok defa yerleşim son derece namüsait yerlerde bulunmaktadır. Bölgede kışları sert ve yazları kurak bir iklim hüküm sürmektedir. Öte yandan etnik yapıda da homojenlik yoktur. Geçim kaynakları esas itibariyle tarım ve hayvancılıktır. Bazı merkezler, önemli ticaret yollarının üzerinde bulunduklarından ticari ve sınaî faaliyetlerden istifade imkânına sahip olmakla

⁸⁵Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev: Nilay Özok (Gündoğan) ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.71-72.

⁸⁶ Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Tebaası”, s.18.

beraber, bunlar bölgenin göz önüne alındığında sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde fazla bir ağırlık taşımamaktadır. Yaylak ve kışlakların çokluğu sebebiyle bölge, göçebe aşiretler için oldukça elverişlidir. Bundan dolayı Doğu ve güneydoğu Anadolu'nun birçok yöresi kalabalık aşiretlerle meskûn olmuştur. Bu aşiretlerin çoğu, yerleşik hayata geçmemiş, sürülerin peşinde yaylak ve kışlaklar arasında göçebe hayatı sürdürmüşlerdir. Aşiretler arasında sıkı bir dayanışma hâkim olmuş, hatta yerleşik hayata geçenler arasında bile uzun müddet göçebelik dönemlerindeki benzer bir dayanışma ve hiyerarşinin hüküm sürmüştür. Bu özelliklerden dolayı, Doğu ve Güneydoğu'da feodal bir yapı hâkimdi. Nitekim Osmanlı idaresi bölgeye teşmil edildiği zaman birçok yerde, aşiret otoritesine dayanan feodal hâkimler uzun yıllardır merkezi otoriteden uzak bir nevi muhtariyet içerisinde siyasi varlıklarını devam ettirmekte idiler.

Osmanlılardan önce yöreye hâkim olmuş olan Safeviler, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve onlardan da öncekiler, tam bir merkezi otorite kurabilmiş değillerdi. Feodal hayatın tabii bir unsuru olan çeşitli kalelerde üstlenmiş olan bölge hâkimleri, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu ele geçiren büyük siyasi güçlerin tabiiyetini kabul ederek yüzlerce yıldır hayatîyetlerini devam ettirmekte idiler. Osmanlı idaresi, bu hususları göz önünde bulundurarak, imparatorluğun diğer kısımlarına nazaran Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da farklı bir teşkilat uygulamasına gitmek ihtiyacı duymuştur.⁸⁷ Osmanlı Devleti'nin emirlikler üzerinden bölgede uyguladığı politika o dönemin şartları içerisinde isabetli idi. Çünkü tam bir merkeziyetçi politika takip ederek Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerini mutlak bir şekilde kontrol altında tutmak mümkün değildi. Bölgenin tarihine baktığımız

⁸⁷ Mehmet Ali Ünal, a.g.m., s. 116-117.

zaman burayı kontrol altına almak isteyen Moğollardan Safevilere kadar büyük imparatorluklar bu politikalarında başarısız olmuşlardır. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında bir rekabet alanı olması emirliklerin merkezle daha gevşek bir tarzda eklemleme imkânını zorunlu kılmaktaydı.⁸⁸

Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki idari sistemi hakkında değişik yorum ve iddiaların bulunması ve bu konunun günümüzde tartışmalı olmasını bölgenin tarihinin yakın dönemde politikleştirilmesine bağlıyoruz. Ayrıca tarihi olayların kendi dönemlerinin şartlarına göre değerlendirilmemesinin de bir etkisi vardır. Yönetim sistemi ve bu sisteme yakıştırılan adlandırma ne olursa olsun sosyolojik bir unsur ve tarihi bir figür olarak burada yaşayan aşiretlerin bölgenin sosyo-kültürel, coğrafi, ekonomik ve siyasi unsurlarıyla bir etkileşimde olduğu muhakkaktır.

2.3 Van'ın Osmanlı Devleti Egemenliğine Girişi

1534-1535 yıllarında gerçekleştirilen İran seferi sırasında Bağdat, Tebriz ve Van gibi önemli merkezler Osmanlı idaresine girmiş ancak Osmanlı Devleti'nin Macar Kralı Ferdinand ile yeniden başlayan mücadeleye önem vermesi ve ağırlığı Rumeli'ye kaydırması, fethedilen yerlerden, Vandâhil, bazılarının tekrar Safevî idaresine geçmesine sebep olmuştur.⁸⁹

1547-1548 yıllarında Şah Tahmasb'ın kardeşi ve Şirvan Eyaleti valisi olan Elkas Mirza, Şah ile aralarındaki aykırılıklardan dolayı İstanbul'a gelerek Kanuni Sultan Süleyman'a sığınmıştır.⁹⁰ İran ile Osmanlı Devleti'nin arası açık olmasına rağmen

⁸⁸Cabir Doğan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı", s. 41.

⁸⁹Orhan Kılıç, *Van*, s.19.

⁹⁰İbrahim Peçevi, *a.g.e.*, s.262.

Elkas Mirza'ya fevkalade ilgi gösterilmiştir.⁹¹ Burada kardeşi Şah Tahmasb'dan yakınan Elkas Mirza, padişahı bir Acem seferi yapmaya özendirmiştir. Aynı yıl padişah Tebriz'i sert darbelerle vurmuş, Revan, Erciş ve Adilcevaz'ı fethetmiştir. Elkas Mirza'nın gelişi ile Şah üzerine tekrar yapılması düşünülen seferin süreci hızlanmıştır.

29 Mart 1548 (18 Safer 955) tarihinde İstanbul'dan hareket eden Kanuni komutasındaki ordu, Seyitgazi yakınlarında konaklamıştır. Akşehir'e varıldığında Konya'dan Şehzade Sultan Bayezid buraya gelerek orduya dâhil olmuştur. Sivas ovasına gelindiğinde ise Amasya sancağında bulunan şehzadelerin en büyüğü Sultan Mustafa gelip orduya katılmıştır. Şehzadelerin de orduya katılmasıyla önce Erzurum'da daha sonra da Adilcevaz yakınlarında konaklamışlardır. Aslında Van kalesi daha önceden fethedilmesine rağmen ilgisizlik ve bir takım ihmallerden dolayı İranlıların eline geçmişti.⁹² Bunun üzerine Ulama Paşa, Rumeli'den İstanbul'a davet edilip Elkas Mirza'ya lala tayin edilerek Karaman Beylerbeyi Pirî Paşa ile beraber padişahın harekâtından önce hududa gönderilmiştir.⁹³ 15 Ağustos 1548(10 Receb)'de karargâh Van sahrasına kurularak daha önce Anadolu ve Karaman askeri ile gönderilen toplar hazır hale getirilmiş ve metrisler kazılarak Van'ın fethi için her türlü tedbir alınmıştır.⁹⁴

Van kalesi bir hafta süre ile gece gündüz vurulduktan sonra İranlılar kendi başlarının derdine düşmüş ve kuşatmanın dokuzuncu günü kale içinde olan Ali Han, birkaç adamını Elkas Mirza aracılığıyla aman dilemek üzere kalenin dışına

⁹¹ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, TTK, Ankara, 1964, s. 359.

⁹² İbrahim Peçevi, *a.g.e.*, s. 262-263.

⁹³ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 359-360

⁹⁴ Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, Haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 214-215.

göndermiştir. Böylece onuncu gün kale zapt edilmiş ve Van'ın fethi gerçekleşmiştir.⁹⁵ Bunun üzerine Şah Tahmasb Van Gölü ve etrafını vurduysa da Kemah civarında mühim bir kuvveti ile yenilgiye uğratılmıştır.⁹⁶ Van kalesi fethedildikten sonra buraya Anadolu Defterdarı Çerkes İskender Paşa beylerbeyi olarak tayin edilmiştir.⁹⁷ Van Beylerbeyinin görevleri arasında elçilerle ilgilenmek, İran hakkında istihbarat toplamak ve hudut boylarındaki aşiretlerin uygunsuzluklarını önlemektir.⁹⁸ Osmanlı Devleti, Van ve çevresine sahip olduktan sonra bölge huzuru için denetimlerini her zaman üst seviyede tutmuş; beylerbeyi ve kadınlara göndermiş olduğu hükmü şerifler ile her zaman asayişsizliklerin önünü almaya çalışmıştır.⁹⁹

25 Kasım 1548'de padişah Halep'e kıslamak üzere yola koyulmuştur.¹⁰⁰ Bu sırada Şah Tahmasb'ın tekrar faaliyetlerine başlaması üzerine Kanuni 1549'da Diyarbakır'a gelmiştir. İki devlet arasında bulunan Gürcülerin tavırları ve hükümetin Avrupa ve Akdeniz'deki meşguliyeti esnasındaki tecavüzleri sebebiyle bunların hakkından gelinmesi amacıyla padişah Diyarbakır'da kalıp, İkinci Vezir Ahmet Paşa Gürcistan taraflarına yollanmıştır. Bu esnada Şah Tahmasb'dan bir ses çıkmadığından Gürcistan seferinden dönen kuvvetlerle beraber İstanbul'a gidilmişti. Ancak Osmanlı ordusunun İstanbul'a dönmesinden sonra Şah Tahmasb, tekrar taarruza geçerek Erciş, Adilcevaz, Bargiri ve Ahlat kalelerini elde etmeye çalışmış, Şah'ın oğlu İsmail Mirza da Erzurum taraflarında bazı muvaffakiyetler elde etmişti.

⁹⁵ İbrahim Peçevi, *a.g.e.*, s.256.

⁹⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 359-360.

⁹⁷ Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *a.g.e.*, s.215.

⁹⁸ Nejat Göyünç, *a.g.m.*, 199.

⁹⁹ Zeki Tekin, *a.g.m.*, s. 125.

¹⁰⁰ İbrahim Peçevi, *a.g.e.*, 268.

Bunun üzerine 1553'te Kanuni tekrar İran seferine çıktı. Diyarbakır, Erzurum ve Kars yoluyla İran'a girildi ancak kendisine edilen davete rağmen Şah meydanda yoktu. Daha sonra Nahcivan, Erivan (Revan) ve Karabağ tarafları zapt ve tahrip edildi. Padişah Erzurum'da bulunduğu sırada Şah, bir elçisiyle padişaha bir mektup göndererek mütareke istedi. Gelen İran elçileriyle sulh işi görüşüldü. Bunun neticesinde Osmanlılarla Safevîler arasında otuz yedi seneden beri devam eden harbe son verilerek 29 Mayıs 1555 tarihinde Amasya antlaşması imzalandı. Bu antlaşma Şah Tahmasb'ın 1576'da vefatına ve İran'da karışıklıklar çıktığı tarihe kadar yirmi beş sene devam etmiştir.¹⁰¹

2.4 Osmanlı Döneminde Van'ın İdari Taksimatı ve Nüfus

Klasik Osmanlı düzeni denilen yönetim biçiminde imparatorluk geniş bir takım eyaletlere bölünmüştü. Eyaletler birkaç sancağın bir araya gelmesiyle oluşturulmuştu. Eyalet yönetimi 'beylerbeyi' denilen üst düzeyde yöneticiye bırakılmıştı. Sancaklar ise 'sancakbeyi' denetimindeydi. Günümüz Türkiye'si XVI. yüzyılda Trakya dışında beş eyalete ayrılmıştı. Bunlar Anadolu, Karaman, Sivas, Diyarbakır ve Erzurum eyaletleriydi. XVII. yüzyılın başlarında ise sayı on ikiye varmıştı. Bunlardan Anadolu eyaleti 14 sancağa, Karaman ise 7 sancağa ayrılıyordu. XVIII. yüzyılın sonlarında Anadolu, Karaman, Diyarbakır, Sivas, Adana, Trabzon, Erzurum, Çıldır, Van, Kars, Maraş birer eyalet merkezi olan şehirlerdi.

Türkiye sınırları içinde kalan topraklarda 1836'ya kadar idari bölünmede köklü bir değişikliğe gidilmemiştir. Anadolu eyaleti isim olarak varlığını korumuş, ancak kapsadığı sancaklardan bazıları zaman zaman alınarak başka yönetimlere

¹⁰¹ İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 360-361

verilmiştir. XIX. yüzyılın başlarında bugün vilayet merkezi olan büyük şehirlerimizden Ankara, Bursa, Balıkesir, Aydın, Manisa, Muğla, Antalya, Isparta, Afyonkarahisar, Kastamonu, Çankırı, Bolu, Eskişehir, Biga ve Kocaeli ile İzmir şeklen bu eyaletin sınırları içinde yer alan sancaklardı. Bu sancakların idari yapılanmalarında dönem dönem değişikliklere gidilmiştir. Hükümet merkezine uzak olmaları ve gelirlerinin azlığından dolayı Sivas, Erzurum, Diyarbakır, Karaman gibi eyaletlerde bu dönemde değişikliğe gidilmemiştir.

Tanzimat'ın ilanından sonra idari bölünmede değişikliğe gidilmiş ve 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi ile yeni yönetim birimleri şekillendirilmiştir.¹⁰² Tanzimat ve devam eden süreçte gerçekleşen mülkî taksimat köy, nahiye, kaza ve sancaklara varıncaya dek geniş bir yapıda gerçekleşmiş olduğundan mevcut vilâyetlerin parçalanmaları söz konusu olmuş; bu tarz idarî tasarruf şüphesiz beraberinde idarî ve sosyal sıkıntıları da getirmiştir.¹⁰³

Osmanlı Devleti'nin idari taksimatı incelendiğinde bunun kendisinden önce kurulan devletlerden izler taşıdığı görülecektir. Eyalet-sancak şeklinde karşımıza çıkan klasik Osmanlı idari yapısında ilk sırayı alan eyaletlerin oluşturulmasında en başta güdülen amaç bunların iktisadi yönden kendi kendine yeterli olmasıdır. Her eyalet devlet için üzerine düşen görevleri yapmak zorundadır. Böyle olunca idari taksimatın bilinmesi, iktisadi ve askeri durumun aydınlanmasını sağladığı gibi,

¹⁰² Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara, 1997, s. 10-20.

¹⁰³ Necmettin Aygün, “Osmanlı Devleti’nde İdari Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşraya Yansımaları: Vakfıkebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840-1918)”, *Karadeniz Araştırmaları*, sayı:26, 2010, s. 37.

devletin idari taksimatta nasıl bir ölçü kullandığını da göstermesi açısından önem taşımaktadır.¹⁰⁴

1542 yılında Van ve çevresinin Osmanlı Devleti tarafından tahrir edildiği ve Bağdat Eyaletine bağlanan Erciş, Van ve Bargiri ile alakalı bazı kanun ve hükümlerin olduğu bilinmektedir. Bu hükümler Bağdat Eyaleti Kanunnameleri arasında neşredilmiştir. 1548 tarihinde ise, Van tamamen Osmanlı Devleti'nin eline geçti¹⁰⁵ ve Osmanlı idari sistemi içerisine dâhil edildi.¹⁰⁶

Teşkil olunan Van Eyaletinin Kanuni devrindeki sancakları şunlardır:

1. Liva-i Van
2. Liva-i Adilcevaz
3. Liva-i Bitlis
4. Liva-i Erciş
5. Liva-i Bargiri
6. Liva-i Alpak

Van Sancağı, 1548'de ihdas edilen Van Eyaleti'nin, paşa sancağı konumunda olmuş ve Van beylerbeyliğine atanan paşalar Van Kale'sinde ikamet etmişlerdi. Van Eyaleti'nin Osmanlı-İran sınırında ve Safevilerle yapılan mücadelelerde Osmanlı Devleti'nin bir ileri karakolu vasfında olması münasebetiyle, siyasi yönden devamlı olarak bir hareketliliğe sahne olmuştur. Van-İran sınırındaki bazı sancak ve kalelerin bu mücadeleler sırasında el değiştirmesi ile Van Eyaleti'nin idari taksimatı da zaman

¹⁰⁴İbrahim Yılmazçelik, *a.g.e.*, s. 123

¹⁰⁵Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. VII, İstanbul, 1992, s. 143.

¹⁰⁶Orhan kılıç, *Van*, 118.

zaman tabii olarak farklılıklar göstermiştir.¹⁰⁷ Aşağıdaki tablolarda Van'ın çeşitli dönemlerine ait idari taksimatı ve nüfusu verilmiştir.

TABLO 2
XVI. Yüzyılda Van Eyaleti'nin İdari Taksimatı¹⁰⁸

1558-1576	1575-1585	1585
1. Van (Paşa Sancağı) 2. Adilcevaz 3. Bitlis 4. Muş 5. Bargiri 6. Erciş 7. Karkar 8. Kesani 9. Espayird 10. Ağakis 11. Şırvi 12. Vadi-i Beni Kotur 13. Mahmudi	1. Van ve Ahtamar 2. Adilcevaz 3. Bitlis 4. Erciş 5. Ülka-i Bradost 6. Muş 7. Bargiri 8. Hizan, Gargan ve Memeran (Merdevan) 9. Somay 10. Merkevar 11. Hakkâri 12. Müküs 13. Karkar 14. Şırvi 15. Nısf-ı Ülka-i Şırvi 16. Rumi 17. Kisan 18. Alpak 19. Selmas 20. Hoy-ı Küçük 21. Üstün 22. Espayird 23. Kotur 24. Tarun 25. Ağakis 26. Mahmudi 27. Zenus 28. Ekrad 29. Bayezid 30. Siirt 31. Göğercinlik 32. Liva-i Kala-i Pesk	1. Van 2. Hakkari 3. Ağakis 4. Maku 5. Mahmudi 6. Bargiri 7. Selmas 8. Hoy 9. Tıso 10. Pesk 11. Adilcevaz 12. Bitlis 13. Muş 14. Hizan 15. Müküs 16. Espayird 17. Keysan 18. Şırvi 19. Bradost 20. Urmi 21. Ovacık 22. Erciş

¹⁰⁷ Orhan Kılıç, *Van*, s. 120.

¹⁰⁸ Orhan Kılıç, *Van*, s. 118-121

TABLO 3
XVII. Yüzyılda Van Eyaleti'nin İdari Taksimatı

I 1608-1609 ¹⁰⁹	II 1631-1632 ¹¹⁰	III 1631-1832 ¹¹¹	IV 1637 ¹¹²
1. Van 2. Adilcevaz 3. Erciş 4. Muş 5. Bargiri 6. Karkar ma', Müküs 7. Kesan 8. Espayird 9. Ağakis 10. Ekrad-ı Beni Kotur 11. Kal'a-i Bayezid 12. Berda'a 13. Ovacık 14. Bitlis	1. Van 2. Hükümet-i Bitlis 3. Hükümet-i Hizan 4. Hükümet-i Hakkâri 5. Hükümet-i Mahmudi 6. Liva-i Zeriki (Dererki) 7. Liva-i Şırvi 8. Liva-i Müküs 9. Liva-i Keşab 10. Liva-i Şitak 11. Liva-i Kesan 12. Liva-i Elbak 13. Liva-i Kotur 14. Liva-i Espayrid 15. Liva-i Erciş 16. Liva-i Bargiri 17. Liva-i Adilcevaz 18. Mir Aşiretlik-i Şikaki Kesan, Erciş ve Adilcevaz hariç diğerleri Ocaklıktır.	1. Van (Paşa Sancağı) 2. Adilcevaz 3. Erciş 4. Muş 5. Bargiri 6. Karkar 7. Kesani 8. Asiberd (Espayird) 9. Ağakis 10. Ekrad-ı Beni Kotur 11. Bayezid Kalesi 12. Berda 13. Ovacık 14. Hükümet-i Bitlis	15. Van 16. Hizan 17. Bitlis 18. Hoy 19. Şırvi 20. Adilcevaz 21. Rumi 22. Kesan 23. Müküs 24. Hakkâri 25. Hoşab 26. Karkar 27. Ağakis 28. Espayrid 29. Bargiri 30. Siirt 31. Kardkar 32. Erciş Bitlis, Hoy ve Hoşab Hükümettir.

¹⁰⁹ Ayni Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, Hazırlayan: Hadiye Tuncer, Ankara, 1964, s.17.

¹¹⁰ Orhan Kılıç, *Van*, 125-126.

¹¹¹ Seda Çakmakçıoğlu, *Koçi Bey Risaleleri*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 128.

¹¹² Orhan Kılıç, *Van*, 127.

TABLO 4
XVII. Yüzyılda Van Eyaleti'nin İdari Taksimatı (Devam)

V 1632-1641 ¹¹³	VI 1653 ¹¹⁴	VII 1655 ¹¹⁵	VIII 1655 ¹¹⁶
1. Van 2. Hükümet-i Bitlis 3. Hükümet-i Hizan 4. Liva-i Karkar 5. Hükümet-i Hakkâri 6. Hükümet-i Mahmudi 7. Liva-i Zeriki 8. L. Şırvi 9. L. Müküs 10. L. Keşab 11. L. Şıtak 12. L. Alpak 13. L. Kotur 14. L. Espayrid 15. L. Erciş 16. L. Adilcevaz 17. L. Bargiri Liva-i Karkar, Erciş ve Adilcevaz hariç diğerleri Ocaklıktır.	1. Van 2. Erciş 3. Adilcevaz 4. Muş 5. Bitlis 6. Bargiri 7. Espayrit 8. Karkar 9. Vadi-i Beni Kotur 10. Kesani 11. Ağakis 12. Berda 13. Ovacık 14. Bayezid	1. Erciş 2. Adilcevaz 3. Muş 4. Bargiri 5. Karkar 6. Kesani 7. Hizan 8. Ispaird 9. Beni Kotur 10. Bayezid Kalesi 11. Berda 12. Erecik 13. Kürladik 14. Çobanlu 15. Şureger 16. Dalegird 17. Zırıkı 18. Van	1. Hakkari Abbasiogulları 2. Bitlis 3. Mahmudi Gazileri 4. Pinyanişi 5. Beni Kotur 6. Bradost 7. Çevlani 8. Dümdümi 9. Bümbülü

¹¹³ Orhan Kılıç, *Van*, 126.

¹¹⁴ Orhan Kılıç, *Van*, 128.

¹¹⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 253.

¹¹⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, 253-257. Van Eyaleti'nde azil kabul etmez hükümetlerin listesidir.

TABLO 5
XVII. Yüzyılda İdari Taksimat (Devam)¹¹⁷

I 1680-1702	II 1717-1730	III 1719-1740
1. Paşa Sancağı (Van) 2. Bitlis Hükümeti (Ocaklık) 3. Hizan Hükümet (Ocaklık) 4. Hakkâri Hükümeti (Ocaklık) 5. Hoşab(Mahmudi) Hükümeti (Ocaklık) 6. Karkar (Ocaklık) 7. Zeriki (Ocaklık) 8. Şırvi (Ocaklık) 9. Müküs (Ocaklık) 10. Şıtak (Ocaklık) 11. Albak 12. Espayird 13. Erciş 14. Kesan 15. Adilcevaz 16. Ağakis 17. Bargiri (Ocaklık) 18. Diyadin (Ocaklık) 19. Somay 20. Harun	1. Paşa Sancağı (Van) 2. Bitlis Hükümeti 3. Hizan Hükümet 4. Hakkâri Hükümeti 5. Hoşab(Mahmudi) Hükümeti 6. Ziriki (Ocaklık) 7. Şırvi 8. Espayird 9. Erciş 10. Adilcevaz 11. Ağakis 12. Bargiri (Ocaklık) 13. Diyadin 14. Somay Hükümeti (dipnot: Selmas, Kürd Kıran nahiyeleri, Karabağ ve Enzel ile birlikte) 15. Belican	1. Paşa Sancağı (Van) 2. Bitlis Hükümeti (Ocaklık) 3. Hizan Hükümet (Ocaklık) 4. Hakkâri Hükümeti (Ocaklık) 5. Hoşab(Mahmudi) Hükümeti (Ocaklık) 6. Şırvi (Ocaklık) 7. Erciş 8. Adilcevaz 9. Ağakis 10. Bargiri (Ocaklık) 11. Somay (Ocaklık) 12. Belican (Ocaklık) 13. Abagay (Ocaklık)

¹¹⁷Orhan Kılıç, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, *Osmanlılar*, c. 6, YTY, Ankara, 1999, s. 98.

TABLO 6
XVIII. Yüzyılda Van'ın İdari Taksimatı ¹¹⁸

I 1700-1750	II 1750-1800
1. Van (Paşa Sancağı) 2. Adilcevaz 3. Ağakis 4. Bargiri 5. Belican 6. Diyadin 7. Erciş 8. Espayrid 9. Hakkâri (Ocaklık) 10. Hizan (Ocaklık) 11. Hoşab/Mahmudi (Ocaklık) 12. Somay ma'a Selmas (Hükümet) 13. Şirvi 14. Zırıkı (Ocaklık)	1. Van (Paşa Sancağı) 2. Ağakis (Ocaklık) 3. Bargiri (Ocaklık) 4. Bitlis Hükümeti (Ocaklık) 5. Elbak (Ocaklık) 6. Erciş 7. Espayrid 8. Hakkâri Hükümeti (Ocaklık) 9. Hizan Hükümeti (Ocaklık) 10. Harun / Heyrun tabi Şirvi 11. Hoşab/Mahmudi Hükümeti (Ocaklık) 12. Karkar 13. Kesan 14. Muş 15. Müküs 16. Somay 17. Şirvi 18. Şıtak (Ocaklık) 19. Zırığı (Ocaklık)

Sancak sayısındaki bu değışmelerin sebebi, bazı sancakların lağvedilmesi, bazılarının da İran harplerinden sonra yeniden kurulmasıdır. Temelde hükümet ve ocaklık statüsü verilenlerin hemen her dönemde aynı statülerini korudukları anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablolarda Tanzimat'ın Van'da uygulandığı 1847 yılı sonrasındaki idari taksimatı listelenmiştir. Bu dönemde Van eyalet/vilayetinin idari yapılanmasında yoğun bir şekilde aşiret isimleri geçmektedir. Kullanılan salnameler dipnotlarda tek tek yazılmamış olup yıl aralıkları şeklinde belirtilmiştir.

¹¹⁸ Mehmet İnbaşı, a.g.m., 233.

TABLO 7
XIX. Yüzyılda Van'ın İdari Taksimatı

I 1849-1850¹¹⁹	II 1851-1855¹²⁰	III 1856¹²¹	IV 1857-1865¹²²
Kürdistan Eyaleti Van Livası Van Livası Kazaları 1. Van 2. Bargiri 3. Ağakis 4. Adilceva 5. Gevaş (Nahiye) 6. Müküs 7. Şirvi 8. Havasor 9. Vastan (Nahiye)	Hakkâri ve Kürdistan Eyaletleri Van Livası Kazaları 1. Van 2. Adilcevaz 3. Erciş 4. Ahlat 5. Müküs 6. Şatak 7. Norduz	Van Eyaleti Livaları: Van ve Hakkâri Van 1. Bargiri 2. Ağakis 3. Erciş 4. Adilcevaz 5. Ahlat 6. Gevaş 7. Nevahi-i Karkan, Karçikan, Tatvan nam-ı diğer Gevar 8. Müküs 9. Nahiye-i Şatak 10. Şirvi 11. Havasor 12. Nahiye-i Vastan Hakkâri 1. Mahmudi nam-ı	Van Eyaleti Liva-i Hakkâri: Çölemerik, Mahmudi nam-ı diğer Hoşab, Elbak, Gevar, Şemdinan, Beytüşşebap, Çal, Kotur, Deri, Tiyyari-i ülya ve süfla Liva-i Van: Van, Bargiri, Ağakis, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Gevaş, Nevahi-i Karkan ve Karcikan ve Tatvan nam-ı diğer Gevar, Mekes, Nahiye-i Şatak, Şirvi, Havasor, Nahiye-i Vestan, Norduz Liva-i Musul: Musul ma'a nevahi-i Şiyib,

¹¹⁹Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 3-4, H. 1265-1266 (1849-1850). Van'ın Kürdistan Eyaleti'ne bağlanması 5 Muharrem 1264/13 Aralık 1847 tarihli Takvim-i Vekayi'de ilan edilmiştir. ‘‘Diyarbakir Eyaleti ve Van ve Muş ve Hakkâri sancakları ile Cizre ve Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilip cümlesinin bir eyalet ad ve itibar olunması... Van ve Diyarbakir ve Cizre ve Bohtan ve Mardin eyalet-i cedide-i Kürdistan dâhilinde bulunacaklarından ve bunlar ise başlıca ve cisimce sancaklar olarak mahsus kaymakamlıklar idare ettirilmesi ve Van kaymakamlığına Mirmirân Mehmed Reşid Paşa'nın getirilmesi...’’Takvim-i Vekayi, Defa 360. ‘‘Kürdistan isminin Osmanlı Devleti döneminde kullanımı herhangi bir sorun teşkil etmemiştir. Hatta 19. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı yönetimi Ermenilerin yoğun bir şekilde Doğu Anadolu için kullandığı Ermenistan terimine karşı Kürdistan'ın kullanılması konusunda yerel memurlara malumatta bulunmuştur. ’’ Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Aslıhan Gürbüz, *Hamidian Policy in Eastern Anatolia (1878-1890)*, Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

¹²⁰Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 5-9, H. 1267-1271 (1851-1855).

¹²¹Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 10, H. 1272 (1856).

¹²²Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 11-20, H. 1273-1282 (1857-1865)

		diğ�er Hoşab 2. Elbak 3. Göre 4. Beytüşşebap 5. �al 6. Kotur 7. Deri 8. Tayyari �lya ve süfla	Bacvan, But, Maklub, Kikan, Kaidi, Denadi, Mindan, Hatmam-ı Ali maa Aşiret-i Cabur, Ebu Süleyman, Hadidi ve Gergeri. Nevahi-i şeyhan maa Serkend, Dohuk, Telafer, şeyhan. Aşiret-i Herekyan. Akre ma'a nevahi-i Nalgez, şuş ve Hazi, Aşiret-i Jergeri, Zibari ve Surici, şirvan, Bradost, Kürdi, Mururi, Jirvi, Erg�ş, şerefan, Derşifi, şemsikan, Binani, Amadiye, Nevahi-i Sebne, Nihili, Binikari ve Dalkani, Aşiret-i Nirva, Bervari ve Bervari Juri, Davudiye, Kelemus, şilan, Gelaluni ve Aşiret-i Doski.
--	--	---	--

TABLO 8
XIX. Yüzyılda Van'ın İdari Taksimatı (Devam)

V 1866-1877 ¹²³	VI 1878 ¹²⁴	VII 1879 ¹²⁵	VIII 1880 ¹²⁶
Erzurum Vilayeti Van ve Hakkâri Livaları 1. Van 2. Erciş 3. Adilcevaz 4. Ahlat 5. Gevaş 6. Karcikan 7. Vastan 8. Nurdüz 9. Aşayir- Mahmudi 10. Bargiri 11. Aşayir-i Müküs 12. Şatak 13. Çölemerik 14. Elbak 15. Gevar 16. Beytüşşebap 17. Çal 18. Tiyyari 19. Kotur 20. Şemdinan 21. Haydaranlı ve Livili Aşiretleri 22. Oramar 23. Takuri, Mukuri ve Milan Aşiretleri	Van Vilayeti Kaza ve Nahiyeleri 1. Erciş 2. Bargiri 3. Beytüşşebap 4. Cıbranlı 5. Çölemerik 6. Hoşab 7. Şemdinan 8. Kotur 9. Elbak 10. Gevar 11. Karcikan 12. Vestan 13. Livili Aşireti 14. Adilcevaz 15. Bitlis 16. Bulanık 17. Çukur ve Kusur 18. Malazgirt 19. Mutki	Van Vilayeti 1. Van Sancağı: Van, Erciş, Bargiri, Beyşülşebap, Haydaranlı, Çölemerik, Hoşab, Şemdinan, Kotur- Elbak, Gevar, Karcikan, Veskan, Livili, Adilcevaz. 2. Muş Sancağı Muş, Bitlis, Bulanık, Çukur ve Kusur, Malazgirt, Mutki. 3. Hakkâri Sancağı Elbak, Müküs, Gevaş, Şatak, Mahmudi	Van Vilayeti 1. Van Sancağı Van, Erciş, Bargiri, Beytüşşebap, Nasturi ve hal-ı Haydaranlı, Çölemerik, Hoşab, Şemdinan, Gevar, Karcikan, Veskan, Arili, Adilcevaz 2. Muş Sancağı Muş, Bitlis, Bulanık, Ahlat, Ma'a Çukur ve Kusur, Malazgirt, Vartolu, Hıyut ma'a Mutki 3. Hakkâri Sancağı Elbak, Çölemerik, Müküs, Gevaş, Şatak, Mahmudi

¹²³Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 21-32, H. 1283-1294 (1866-1877), Salname-i Vilayet-i Erzurum, Defa 2, H.1288 (1871).

¹²⁴Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 33, H. (1295) 1878.

¹²⁵Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 34, H. (1296) 1879.

¹²⁶Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 35, H. (1297) 1880.

TABLO 9
XIX. Yüzyılda Van'ın İdari Taksimati (Devam)

IX 1881-1882 ¹²⁷	X 1883 ¹²⁸	XI 1884-1887 ¹²⁹
Van Vilayeti Kazaları Çölemerik 1. Adilcevaz 2. Haydaranlı Aşireti 3. Gevaş 4. Müküs ve Boylu 5. Erciş 6. Karcikan 7. Vestan 8. Gevaş 9. Nurdüz 10. Şatak 11. Mahmudi 12. Bargiri Nahiyeleri: 1. Adremaru 2. Abgay 3. Beytüşşebap 4. Takuri Aşireti 5. Comard 6. Çalve-i ülya 7. Çal 8. Şemdinan 9. Şekak ve selefi Şemski 10. Karcikan 11. Kotur 12. Mukuri 13. Milan 14. Yezidi 15. Bayezid 16. Nurdüz	Van Vilayeti Van Sancağına Mülhak Kaza ve Nevahiler 1. Erciş 2. Adilcevaz 3. Müküs 4. Gevaş 5. Şatak 6. Bargiri(Nevahi) 7. Nasturi 8. Çal 9. Karcikan 10. Şekak 11. Mukuri 12. Milan 13. Yezidi 14. Şemski 15. Bahçeler Muş Sancağı: 1. Malazgirt 2. Varto 3. Bulanık (Nevahi) 4. Habut 5. Vartolu 6. Kusur 7. Sason 8. Çukur	Van Vilayeti Van Livası Kazaları 1. Adilcevaz 2. Haydaranlı Aşireti 3. Gevaş 4. Müküs 5. Boylu 6. Erciş 7. Karcikan 8. Sekan 9. Nurdüz 10. Şatak 11. Mahmudi 12. Bargiri Nahiyeleri: 1. Takuri Aşireti 2. Hurmard 3. Çalve-i Ulya 4. Şekak ve Selefi Şemski 5. Karcikan 6. Kotur 7. Mukuri 8. Milan 9. Yezidi

¹²⁷ *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye*, Defa 36-37, H. 1298-1299 (1881-1882).

¹²⁸ *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye*, Defa 38, H. 1300 (1883).

¹²⁹ *Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye*, Defa 39-42, H. 1301-1304 (1884-1887).

1886-1887 yılları arasında Ali Saib tarafından yazılan *Coğrafyay-yı Mufasssal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye* adlı eserde Van şehrinin idari taksimatı hakkında şu bilgiler geçmektedir. Van'ın havi olduğu kazalar:

1. Nefs-i Van

2. Bargiri Kazası: Vilayetin kuzey kısmında olup merkez vilayete 18 saatlik mesafededir.

3. Erciş Kazası: Vilayetin kuzeybatı tarafında ve Van Gölü'nün kuzey sahilindedir. Erciş Dağlarının uzandığı tepeler ve Süphan Dağı bu kazaya dâhildir.

4. Adilcevaz Kazası: Vilayetin güneybatı tarafında ve 12 saat mesafededir.

5. Gevaş Kazası: Vilayetin güneybatı tarafındadır.

6. Şatak Kazası: Vilayetin güney kısmındadır.¹³⁰

Bu eserde Van vilayeti daha önceki yıllara göre oldukça küçük sınırlara sahiptir. Hakkâri ayrı bir vilayet olup Muş, Erzurum'a bağlı bir sancaktır.

¹³⁰ Ali Saib, *a.g.e.*, s. 387.

TABLO 10
XIX. Yüzyılda Van'ın İdari Taksimatı (Devam)

XII 1888-1912 ¹³¹	XIII 1888-1912 (Devam)			
Van Vilayeti Van Sancağı Kazaları:	Van Merkez Sancak Köy ve Nahiyeleeri		Hakkâri Merkez Sancak Köy ve Nahiyeleeri	
	Nahiye	Köy	Nahiye	Köy
1. Karcikan 2. Şatak 3. Gevaş 4. Adilcevaz 5. Erciş 6. Bargiri 7. Müküs Hakkâri Sancağı Kazaları: 1. Albak 2. Gevar 3. Şemdinan 4. Mahmudi 5. Nurdüz 6. Çal 7. Mamuretü'l-hamid 8. Beytüşşeba 9. Oramar 10. İmadiye	1. Molla Kasım	5	1. Nefs-i Hakkâri	39
	2. Alay	5	2. Selah Ma'a Tal ve Dir	41
	3. Kızıltaş	8	3. Levin Ma'a Tiyari Ulya	33
	4. Orak	8	4. Brudi Dört va Tiyari Sufla	3
	5. İskele	5		
	6. Şeyhnüküm	10		
	7. Şahbağı	10		
	8. Sivan	12		
	9. Kasımoğlu	15		
	10. Müctekir Sefli	9		
	11. Erçek	10		
	12. Harara	7		
	13. Terkin	9		
	14. Edremid	7		
	15. Şevili	16		

¹³¹Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 43-68, H.1305-1334 (1888-1918)

	16. Çayek	9		
	17. Gelili	9		
	Toplam: 17	154	4	116
Karcikan		Şatak		
Nahiye	Köy	Nahiye	Köy	
1. Nefs-i Karcikan	8	1. Nefs-i Şatak	14	
2. Kesan	17	2. Berhu	9	
3. Alan	18	3. Şivreş	17	
4. Gevar	18	4. Surtekan	15	
5. Pertu	10	5. Kaced	10	
6. Deri	8	6. Ezdinan	21	
Toplam: 5	Topla m: 79	Toplam: 5	Toplam: 86	
Gevaş		Adilcevaz		
Nahiye	Köy	Nahiye	Köy	
1. Vastan	10	1. Adin	10	
2. Narik	18	2. Taşkın	7	
3. Turkuh	7	3. Aktepe	12	
4. Tahmanis	11	4. Yeşne Kömür	7	
5. Kadkad	13	5. Tursancak	8	
Toplam: 5	T: 59	Toplam: 5	Toplam: 44	
Erciş		Bargiri		
Nahiye	Köy	Nahiye	Köy	
1. Çelebibağı	13	1. Abgay	17	

2. Kezek	13	2. Livili		7	
3. Pir Ömer	20	3. Kihan (Gihan)		11	
4. Ağı	23	4. Çekili		23	
5. Göze	21	5. Osmanlı		21	
6. Gomar	32	6. Gönderme		14	
		7. Akbulak		8	
		8. Gürzüt		16	
Toplam: 6	122	8		117	
		Müküs Nahiye 1. Nefs-i Müküs 2. Tanes 3. Tanis 4. Dilan (Dalan) Toplam: 4		Köy 16 20 9 18 T: 63	
Albak		Gevar		Şemdinan	
Nahiye	Köy	Nahiye	Köy	Nahiye	Köy
1. Nefs-i Albak	3	1. Perhulik	48	1. Nefs-i Şem.	2
2. Şikefti	20	2. Eyledir	24	2. Zerzan	44
3. Şıvalan	20	3. Deri	27	4. Kürdi	22
5. Sürülyak	20	6. Bilican	27	7. Heriki	44
8. Arnus	17	5. Malyub	24	6. Homaru	17
7. K. Burc	15				
8. Surarat	33				
9. Masiro	14				

10. Göyec	13				
Toplam: 8	154	Toplam: 5	150	Toplam: 4	139
Mahmudi		Beytüşşebab		İmadiye	
Nahiye	K	Nahiye	K	Nahiye	K
1. Nefs-i Mahmudi	5	1. Keli (Geli)		1. İmadiye	76
2. Mukuri Aşireti	25	2. Sendi	9	2. Bervari-i Bala	53
3. Milan Aşireti	12	3. Goran	5	3. Bervari-i Zir	41
4. Takuri Aşireti	16	4. Goyan	5		32
5. Yezidi	13	5. Mahmuran	5	4. Bezvo	58
6. Şemsiki	12	6. Zeriki	6	5. Dakan	124
		7. Prusan	10	6. Davudiye	
Toplam: 5	83	Toplam: 7	46	Toplam: 5	384
Mamuret'ül-hamidiye		Çal		Oramar	
Nahiye	K	Nahiye	K	Nahiye	K
1. Üryan (Aryan)	25	1. Pinyaniş	10	1. Cilolar	23
2. Akçakale	9	2. Tuhub	8	2. Aştarzın	10
Toplam: 2	34	3. Daze	10	Toplam: 2	33
Nurduz		4. Ertuş	8		
Nahiye	Köy				
Alan	48	5. Tiyari-i Ulya	8		
Şivan	23	6. Tiyari-i Sufla	6		
Toplam: 2	71		50		

Genel Toplam: Kaza: 17 Nahiye: 111 Köy: 1996

Yukarıdaki tablolardaki veriler 1888-1912 yıllarını kapsamaktadır. Genel toplam 1888 yılına aittir. Sonraki yıllarda kaza, köy ve nahiye sayılarında bir takım

değişiklikler olmuştur. Örneğin 1912'ye gelindiğinde kayıtlarda 9 kaza, 114 nahiye ve 1757 köy geçmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde Van şehrinin nüfusu istikrarsız bir seyir izlemiştir. Bunun sebebi de Van'ın İran sınırında yer alması ve Osmanlı-İran savaşları nedeniyle birçok yerin harap olup boşalmasıdır.¹³² Ayrıca belli bir sınırın olmaması göçebe aşiretler için doğal bir yaşam alanı oluşmasına sebep olmuş ve aşiretler her iki devlet arasında gidip gelerek demografik durumu etkilemişlerdir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Van şehrinin nüfusu hakkında yeterli malumat yoktur. Bu dönemlerde Müslim ve Gayrimüslim olmak üzere yaklaşık 35.000-45.000 kişiye yakın bir nüfus bulunmaktaydı.¹³³ XIX. yüzyıla gelindiğinde ise hem seyyahların notlarından hem de Osmanlı resmi nüfus sayımlarından yaklaşık nüfus miktarını belirlemek mümkündür.

1805-1806 yılları arasında Van'a giden Amedêe Jaubert Van şehir nüfusunun 15.000 ile 20.000 arasında olduğunu belirtmiştir. 1829 yılındaki bir başka kayıttan ise Van'daki nüfusun 20.000 olduğu ifade edilmiştir.¹³⁴ İssawi'nin verilerine göre de 1830 yılında Van merkezinin nüfusu 20.000 civarındadır.¹³⁵ 1836 yılında Van'a giden Shiel ise Van merkez nüfusunu 2000 kişisi Ermeni olmak üzere toplamda yaklaşık olarak 12.000 kişi olarak belirlemiştir.¹³⁶ 1848-1852 yılları arasında İran ile hudut

¹³² Orhan Kılıç, *Van*, s.251.

¹³³ Orhan Kılıç, *Van*, s.256.

¹³⁴ İsmail Mangaltepe, *19. Yüzyılda Fransız Seyyahlarına Göre Van*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s.76.

¹³⁵ Charles, Issawi, *The Economic History Of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, London, 1980, s. 35. Issawi, İran, Rusya, Türkiye sınırlarındaki nüfusun çoğunluğunun Türk, Kürt, Arap ve Kafkas halklarından biri olan Leklerden meydana gelen aşiretler olduğunu belirtmektedir. Bkz. Charles, Issawi, *The Economic History Of Iran 1800-1914*, The University of Chicago Press, London, 1971, s. 29.

¹³⁶ J. Shiel, a.g.m., s.50-60.

meselesinin çözülmesi için komisyonda bulunan Hurşid Paşa Van ve Hakkâri eyaletlerinin Van, Hakkâri ve Muş sancaklarından meydana geldiğini ifade ederek Van merkez ve bağlı kazalarının yaklaşık nüfusunu aşağıdaki şekilde belirtmiştir.

TABLO 11

Hurşid Paşa Seyahatnamesine Göre Van'ın Nüfusu¹³⁷

Kaza ve Nahiye	İslam	Reaya	Toplam
Van Kazası ma'a Bargiri Kazası	6799	14588	21387
Erciş Kazası	1432	928	2360
Adilcevaz Kazası	2063	1306	3369
Ahlat Kazası	1116	454	1570
Gevaş Kazası	910	1193	2103
Gevaş'a Tabi Kakar Nahiyesi	150	193	343
Karcikan Nahiyesi	418	546	964
Gevaş'a Tabi Gevar/Tatvan	624	229	853
Müküs Kazası	1634	2251	3885
Vustan(Vestan) Kazası	1187	1127	2314
Nordoş(Nurduz) Kazası	733	637	1390
Şatak Kazası	2441	2271	4712
Genel Toplam	45.260		

Hurşid Paşa Hakkâri'ye bağlı köylerdeki hane miktarını ise 2694 olarak belirtmiştir.¹³⁸ 1877-1878 yıllarına ait verilere göre Van'a tabi Erciş, Bargiri,

¹³⁷ M. Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s.238.264.

¹³⁸ M. Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s.250-264.

Beytüşşebab, Hoşap, Haydaranlı, Çölemerik, Şemdinan, Futuribak, Gevar, Karcikan, Riskan, Loblu ve Adilcevaz kazalarının nüfusunun toplamı 233.629 olup toplam hane sayısı 73.799'dur. 1881/82-1893 yılları arasında ise Van ve bağlı kazalarda toplam 25.174 Müslim erkek ve 29.408 kadın ile 25.383 Ermeni erkek ve 33.994 kadın olduğu görülmektedir. 1895 yılında Müslim ve Gayrimüslim toplam nüfusun 664.399 olduğu görülmekle birlikte¹³⁹1912 yılına ait bir veride ise Van merkez nüfusu 30.000 civarındadır.¹⁴⁰

19. yüzyıla ait bir başka nüfus istatistiği Vital Cuinet'in verileridir. Cuinet'e göre Van ve Hakkâri sancaklarından müteşekkil olan Van vilayetinde Türk, Kürt, Ermeni (Gregoryan, Protestan, Katolik), Keldaniler, Yahudiler ve Latin misyonerler yaşamaktaydı. Cuinet'e göre Van ve Hakkâri sancakları ve tabi oldukları nüfus aşağıdaki gibidir.

Van merkez sancak, 30.000, Van merkez kaza 34.997.

Diğer kazalar: Karcikan 14.339, Şatak 13.630, Gevaş 13.164, Adilcevaz 2.457, Erciş 14.774, Bargiri 13.382, Müküs 12.514.

Hakkâri merkez kaza Çölemerik 33.900, Elbak 42.870, Başkale 7.000, Gevaş-Gevar 26.200, Şemdinan 18.470, Mahmudi 31.680, Nurduz 17.600, Çal 43.890, Mamuretülaziz 16.840, Beytüşşebab 18.700, Oramar 25.910, Amadiye 23.940.¹⁴¹

XIX. yüzyılda Van şehrinin nüfusunun belirlenmesinde önemli bir yer tutan bir başka kaynak ise salnamelerdir. Aşağıdaki tablolarda çeşitli dönemlere ait Van ve bağlı kazaların nüfusları verilmiştir

¹³⁹ Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu(1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev: Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003, s. 160-195.

¹⁴⁰ Charles Issawi, *a.g.e*, s. 35.

¹⁴¹ Vital Cuniet, *La Turquie D'asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie-Mineure*, c. I, Les Editions Isis, İstanbul, 2001, s. 221-267.

TABLO 12¹⁴²**H.1315 (1897) Tarihli Van Vilayet Salnamesine Göre Van'ın Nüfusu**

Kaza İsmi	Müslim		Gayrimüslim		Toplam
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
Van	14.730	13.220	20.401	15.347	63.698
Adilcevaz	4.976	4.850	2.728	2.188	14.692
Erciş	8.382	6.973	2.253	1.730	19.338
Bargiri	6.550	4.450	834	858	12.692
Şatak	4.348	3.953	2.656	2.605	13.562
Gevaş	2.773	2.012	2.905	2.143	9.833
Müküs	1.950	1.681	2.137	2.135	7.903
Karcikan	4.432	2.434	2.587	1.916	11.369
Mahmudi	9.671	5.925	589	515	16.700
Hakkâri(Albak)	12.429	9.342	2.809	2.694	27.274
Çölemerik	8.902	7.000	6.420	4.338	26.660
Şemdinan	8.219	6.328	1.037	996	16.580
Gavar	9.188	7.328	3.960	2.232	23.868
Hamidiye	4.320	2.930	566	670	8.326
Beytüşşebab	16.962	11.565	5.585	3.552	37.665
Toplam	43.819	57.427	90.152	117.282	309.120

H. 1315 (1897) Van vilayet salnamesine göre yukarıda miktarı verilen nüfus Türk, Kürt, Ermeni, Yahudi ve Nesturîlerden oluşmaktadır.¹⁴³

¹⁴²Van Vilayet Salnamesi, H.1315 (1897).

TABLO 13

Cumhuriyet Dönemi Salnamelerine Göre Van'ın İdari Taksimatı ve Nüfusu

1925-1926 ¹⁴⁴		1926-1927 ¹⁴⁵	
Van Vilayeti Kazaları ve Nüfusları		Van Vilayeti Kazaları ve Nüfusları	
Kaza	Nüfus	Kaza	Nüfus
1. Gevaş	6.693	1. Van(merkez)	75.451
2. Şatak	2.012	Nahiyeleri:	
3. Hoşab	-	Hoşab, Tımar(Canik),	
4. Başkale	-	Havasor(Kefri-Espaşın),	
5. Adilcevaz	-	Mamuretülreşad (Sükût)	
6. Erciş	5.000	2. Muradiye (Bargiri)	9.980
7. Muradiye	12.384	Nahiyeleri:	
8. Mahmudiye	7.274	Çaldıran(Bayezid Ağa),	
	-	Gölesor (Vastan),	
		Develi(Sarısü),	
		Zilan(Çakırık).	
		3. Gevaş(Vastan)	9.870
		Nahiyeleri: Reşadiye	
		(Günderas), Müküs.	
		4. Başkale(Hakkâri)	4.189
		Nahiyeleri:	
		Şivulan(Hafyan),	
		Şikefti(Der).	
		5. Şatak	5.000
		6. Mahmudi(Saray)	7.705
		Nahiyesi: Taşrumi	

¹⁴³Van Vilayet Salnamesi, H.1315 (1897). Kemal Karpat'ın verilerine göre 1897 yılında Van'ın nüfusu 132.116'dır. Bkz. Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 199.

¹⁴⁴Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1925-1926.

¹⁴⁵Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926-1927.

TABLO 14
Cumhuriyet Dönemi Salnamelerine Göre Van'ın İdari Taksimatı ve Nüfusu
(1927-1928)¹⁴⁶

Kaza	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Toplam
Van (Merkez)	10.811	11.737	22.548
Erciş	7.703	9.584	18.387
Başkale	2.642	2.522	5.164
Şatak	1.673	1.709	3.392
Gevaş	5.558	5.780	11.338
Muradiye	2.922	3.968	6.890
Mahmudi	3.551	4.177	7.728
Toplam	35.960	39.477	75.437

TABLO 15
Cumhuriyet Dönemi Salnamelerine Göre Van'ın İdari Taksimatı ve Nüfusu
(1928-1929)¹⁴⁷

Kaza	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Toplam
Van (Merkez)	10.811	11.737	22.548
Erciş	7.703	9.584	18.387
Başkale	2.642	2.522	5.164
Şatak	1.673	1.709	3.392
Gevaş	5.558	5.780	11.338
Muradiye	2.922	3.968	6.890
Mahmudi	3.551	4.177	7.728
Toplam	35.960	39.477	75.437

¹⁴⁶*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1927-1928.*

¹⁴⁷*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1928-1929.*

Mardin Gazetesi'nin 1927 yılına ait bir haberinde geçen Türkiye nüfus verilerine göre Hakkâri Vilayeti'nin nüfusu ise aşağıdaki gibidir.

Çölemerik(Merkez) : 3403 Kadın, 3843 Erkek.

Beytüşşebab: 5814 Kadın, 7099 Erkek.

Şemdinan: 706 Kadın, 1009 Erkek.

Gevâr: 1466 Kadın, 1706 Erkek.¹⁴⁸

Yukarıdaki tablolardan anlaşılacağı üzere idari bölünmelerde ve nüfusta çok kısa zamanlar içerisinde değişiklikler olmuştur. İmparatorluk dâhilindeki eyaletlerin ve onların bölündüğü sancakların sayısı umumiyetle sınırların genişlemesine veya daralmasına paralel bir seyir takip etmiş, fakat bazen de çeşitli idari zaruretlerin tesiriyle bunların adetleri artmış veya eksilmiştir. Bundan dolayı, İmparatorluğun muayyen bir tarihte teşkilatını ele alıp bunu “Osmanlı İdari Teşkilatı” diye mütalaa etmeye veya bu teşkilatı diğer devirlere de teşmil etmeye imkan yoktur.¹⁴⁹ Van şehrinin sınır bölgesi olması ve İran ile olan ilişkiler bu değişimin süreklilik kazanmasında önemli bir faktör olarak görülmelidir.

¹⁴⁸ *Mardin Gazetesi*, Sayı 47.

¹⁴⁹ Şerafettin Turan, a.g.m., s. 201.

3. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ MERKEZİLEŞME ÇABALARINDA BİR YÖNTEM OLARAK İSKÂN VE AŞİRETLER

3.1 Modernleşme-Merkezileşme Etkileşimi

XVIII. yüzyılda, Rusya ve Avusturya karşısında yenilgilerle sonuçlanan bir dizi savaş Osmanlı İmparatorluğu'nu ciddi bir durumla karşı karşıya bıraktı. Osmanlı yönetici sınıfı, sadece eski kurumları yenileme ve ihlalleri sistemden ayıklamayı değil, aynı zamanda Avrupa'daki benzerlerini örnek alan yeni kurumları ve uygulamaların sisteme eklenmesi sürecini de içeren reformları başlatmaya zorlandı. Böylece yeni silah ve taktiklerin kullanılmasıyla birlikte Osmanlıların hükümette ve sosyal alanlarda geleneksel hayat tarzlarını başarı ile savunmalarının sağlanması hedeflenmekteydi.¹⁵⁰ Bu amaçla III. Selim döneminde Nizam-ı Cedit adıyla anılan reform hareketleri başlamıştır.¹⁵¹ Nizam-ı Cedit ile öncelikle askeri alanda olmak üzere idari, sosyal, ekonomik ve diplomatik sahalarda bir dizi yenilik hareketine girişilmiştir.¹⁵² Ancak III. Selim'in modern anlamda reformcu olmamasının yanı sıra iç ve dış faktörlerin oluşturduğu tehdit unsuru ve dönemin bilgi-birikim eksikliğinden dolayı giriştiği reformlar büyük ölçüde imparatorluğun o zaman içinde bulunduğu şartlar nedeniyle kendi zamanında çok az başarılı olmuştur. III. Selim'in bu girişimleri XIX. yüzyıl başlarında tahta geçen II. Mahmut döneminde devam

¹⁵⁰ Stanford J. Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 120.

¹⁵¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, TTK, Ankara, 2007, s. 60-64.

¹⁵² Uğur Ünal, “İdari ve Sosyal Alanlarda Nizam-ı Cedid Çabaları”, *OTAM*, Sayı 14, 2003, s. 273.

etmiştir¹⁵³ XIX. yüzyıl, bütün ulusların hızlı değişme ve gelişme içine girdikleri bir dönemdir. XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu gerek toprak ve gerekse nüfus bakımından dünyanın en büyük devletlerindendi. Ancak kurum ve kuruluşları bu büyüklüğü taşıyacak güçten yoksundu. XVIII. yüzyıldan beri komşu ülkelerin ekonomide, siyasette ve savaş tekniklerinde göstermekte oldukları gelişmeler de, bu dönemde olanca hızı ile sürmekteydi.¹⁵⁴

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmut ile birlikte alınan radikal kararlarla yenilenme çalışmaları önemli bir hız kazanarak¹⁵⁵ toplumu her yönden değiştirecek olan modernleşme sürecini başlattı.¹⁵⁶ İstanbul'un taşrada iktidarını yeniden hissettirmesi için ihtiyacı olan ayan ve derebeylere karşı tenkil hareketleri bu dönemde etkili olmuştur.¹⁵⁷ Ancak II. Mahmut döneminde daha önce görülmeyen şekilde peş peşe yeni kurum ve usullerin uygulamaya konulması toplum için adeta şok etkisi yaratmıştır.¹⁵⁸ Böylece Tanzimat Dönemi'ne gidilen evrede devlet için bir modernleşme ve bu modernleşme ile iç içe olan merkezileşme çabaları yeni bir boyut kazandı. Osmanlı Devletindeki modernleşme süreci Batı toplumlarına göre farklı bir şekilde yürütülmüştür. Batı Avrupa'daki modernleşme, Sanayi Devrimi'nin yol açtığı değişim ilişkileri neticesinde gerçekleşmişti. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik, sosyal ve kültürel değişim Batı Avrupa'dakine göre tamamen farklı koşullara bağlı olarak başladı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu,

¹⁵³ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 131-135.

¹⁵⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi'nde Anadolu*, s.3.

¹⁵⁵ Sinan Hakan, "Yavuz Sultan Selim Döneminden Tanzimat'a Müküs Sancağı", s. 201.

¹⁵⁶ Stanford J. Shaw, a.g.m, s. 149.

¹⁵⁷ Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 196.

¹⁵⁸ Abdullah Saydam, "Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumu", *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, c. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 534.

askeri mağlubiyetler ve toprak kayıpları sonucunda savunmaya dayalı bir modernleşme modelini benimsedi. Reformlar bürokratik seçkinler tarafından devleti muhafaza için ortaya atılmışve aynı zamanda “yukarıdan” dayatılmıştır. “Batılılaşma” olarak adlandırılan reform politikası Osmanlı toplumundan yükselen taleplerden ziyade imparatorluğa etki eden dış faktörlerden dolayı ülke gündemine girmiş¹⁵⁹ ve eski müesseseleri koruma ve yeniden canlandırma geleneğinden daha çok bunların yerine bir bölümü Batıdan ithal edilen yenilerini getirmeyi amaçlamıştır.¹⁶⁰

Gerçekten de toplumsal dönüşümü merkezi otoriteyi kullanarak “devletçi-seçkin” bir anlayışla tepeden yönlendirme geleneği, Tanzimat dönemindeki modernleşme sürecinin en belirgin özelliklerinden biridir. “Otoriter modernleşme” diye de tanımlanan bu süreçte, kendiliğinden değişmeyen ya da değişim için gerekli önkoşullara ve sosyal aktör ve dinamiklere sahip olmayan bir toplum, kurumsal reformlarla, özel ve kamusal alanda yapılan yasal düzenlemelerle değiştirilmek istenmiştir. Tanzimat modernleşmesinin bir başka özelliği ise sistematik olmaktan ziyade eklektik olmasıdır. Yani devletin kurumsal düzenlemeler ve kanuni yaptırımlar ile müdahale ettiği hemen her alandaki değişiklikler önceden belirlenmiş bir maksat doğrultusunda veya bütüncül olarak değil, parça parça ortaya çıkmıştır. Bu ise değişimin olumlu sonuçlarının umulandan çok daha geç oluşmasına ve

¹⁵⁹ Mustafa Gencer, “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring 2008, s. 356.

¹⁶⁰ Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çeviren: Mehmet Harmancı, II, İstanbul, 1983, s. 86.

beraberinde yeni sorunlar taşımasına yol açmıştır.¹⁶¹ Bunda Tanzimat yöneticilerinin uygulamanın ne şekilde yapılacağına ilişkin hazırlanmış bir programlarının olmayışının da etkisi büyüktür.¹⁶² Ancak bu noktada modernleşmenin esnek bir kavram ve bu kavramın da kendine yüklediği esnek bir rolünün olduğu unutulmamalıdır. Modernleşme denen süreç öncelikle mekâna ve zamana bağlı olarak değişkenlik gösterir. Sadece Osmanlı dünyasında değil, Avrupa’da da hem yörenin/bölgenin tarihi koşullarına hem de zamana bağlı olarak esner, değişir. Mekânın bu etkisi yerel/bölgesel yapıların modernleşme sürecinde giderek daha çok söz sahibi olmasını beraberinde getirir. Reformların imparatorluk çapında tek tipte uygulanamamış olmalarını ya da tutarlı bir hukuk sistemi oluşturamamış olmasını devletin ya da reformların zaaflarına işaret eden bir gösterge olarak ele almak çok da doğru olmaz. Bu yönde bir yaklaşım yerine, böylesi farklılıkların Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı yörelerinin kendine özgü tarihi-coğrafi koşullarından kaynaklandığını hesaba katmak gerekir. Böyle bir bakış da modernleşme sorunsalını, değişimi belli bir coğrafyada ve belli bir zaman dilimi içinde yapılandırmaya ilişkin bir çerçeveye oturtur. Bu çerçeve de, Tanzimat uygulamalarının Osmanlı modernleşmesini hep birlikte oluşturan pek çok farklı süreçten biri olduğunun görülmesini sağlayabilir.¹⁶³ Fakat sonuçları itibariyle değerlendirildiğinde Tanzimat’ın böylesi bir ince ayrıntıyı göz önünde bulundurduğunu söylemek zordur. Dolayısıyla Tanzimat devrinde sekteye uğrayan yeniden teşkilatlanma çabalarında

¹⁶¹Yasemin Avcı, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *OTAM*, Sayı:21, Ankara, 2007, s. 2-15.

¹⁶² Musa Çadırcı, *Tanzimat Dönemi’nde Anadolu*, s.199.

¹⁶³ Meltem Toksöz, “Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1994, s.215-225.

sadece yönetim kademelerinde bulunanların alt yapıyı iyi hazırlamayışı rol oynamadı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bir zamanlar meselelerin çözümünde son derece yetenekli olan yapısının artık yetersiz kalan kurumları da bu olumsuzlukları etkiledi. Özellikle taşradaki asayiş meselelerinin hallinde bunu açıkça görmek mümkündü. Ordusu henüz tam anlamıyla teşkilatlanamayan devletin bu zaafından faydalanmak isteyenler hiç de az değildi. Konumuz açısından bakıldığında bilhassa yüzyıllardan beri devam edip gelen gelenekleri, hiyerarşik düzenleri ve devletle kendine özgü ilişkiler içerisinde bulunmuş olmaları itibariyle aşiretler bu dönemin karşısında mühim bir sıkıntı kaynağıydı.¹⁶⁴

3.2 Doğu Anadolu ve Merkezileşme Çabaları

Aşiretlerin yönetsel bakımdan çıkardıkları problemler ve Doğu Anadolu'ya bunun yansıması Osmanlı Devletini bir hayli uğraştırmıştır. Bu maksatla modernleşmeyle başlayan merkezileşme çabalarından Doğu Anadolu da payını almış ve bu çabalar bölgede yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabalarının Doğu Anadolu'da nasıl işlerlik kazandığı ve ne ölçüde uygulanabildiğini açıklamaya çalışacağız.

İmparatorluklar sürekli savaş ve talanla genişleyerek yeni topraklar elde etme mekanizması üzerine kurulu oldukları için tanımı gereği büyük topraklara ve geniş coğrafyalara hükmetme iddiası ne teoride ne de pratikte tam anlamıyla merkeziyetçi bir yönetim kurmalarına olanak tanımaz. Fakat imparatorluklar merkezîleşme eğilimlerinden de modern devletler çağına kadar vazgeçmemişlerdir. Örneğin, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğunun batıya doğru yayılmasında en

¹⁶⁴Abdullah Saydam, “Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri”, *Osmanlılar*, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.181.

büyük engel Safevi hanedanlığı idi. Hanedanlık aynı zamanda İran sınırlarında bulunan Alevi, Kürt ve Türkmen aşiretleri üzerinde nüfuz kurarak Batı'ya doğru yayılma çabası içindeydi. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu da Sünni Ortodoks mezhep temeli üzerinden Sünni Kürt aşiretlerini İran'a karşı kendi merkezine bağlama mücadelesi veriyordu. Bu mücadelede Çaldıran zaferinden sonra Doğu Anadolu'nun yönetimi ve merkezle olan ilişkisi yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁶⁵ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde merkezi otoriteyi sağlamak için çeşitli sistemler ve faaliyetler yürütülmüştür.¹⁶⁶ Bu yüzden tam bir merkeziyetçi politika takip ederek Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu mutlak bir biçimde kontrol altına almak mümkün değildi. Bu sebeple, Osmanlı idaresi, aşiret hayatının yaygın, derebeyliğin güçlü olduğu Doğu Anadolu'da askerî, mali ve adli kontrolü sağladıktan sonra, eski hâkimlerine birtakım idari imtiyazlar tanımak yoluna gitmiştir. Bunun aksi bir davranışın bölgedeki siyasi ve sosyal istikrarı bozacağı, bunun da devlet için bir sürü gaileye yol açacağı düşünülmüştür. Bu politikanın uygulanmasında muhakkak İran'ın Osmanlı'ya karşı olan tutumunun da etkisi olmuştur.¹⁶⁷ Ancak bu durum zamanla değişmiş ve Tanzimat'a gelindiğinde yerini başka politikalarla bırakmıştır.

Tanzimat'la başlayan merkezileşme çabalarına girmeden önce XIX. yüzyıl başlarında bölgenin genel durumu ve Tanzimat öncesi merkezileşme çabalarına kısaca değinmek gerekirse şöyle bir tablo ile karşı karşıya kalınmıştır.

XVI. yüzyılın sonlarında başlayıp bütün XVII. yüzyıla damgasını vuran büyük iç ve dış olaylar Osmanlı düzenini gittikçe merkeziyetçilikten uzaklaştıran hatta

¹⁶⁵ Sait Ebinç, *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 86.

¹⁶⁶ Yaşar Yücel, a.g.m., s. 669.

¹⁶⁷ Cabir Doğan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı", s.40.

XVIII. yüzyılda imparatorlukta bir nevi derebeylik denilebilecek yeni bir düzenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁶⁸ Bu süreç giderek Osmanlı hükümet düzeninin memleket idaresi yönünden merkeziyetçiliğin düşmanı bir karakter kazanmasına sebep olmuştur.¹⁶⁹ Doğu Anadolu'daki yurtluk-ocaklık sahibi beyler de bu durumun bir parçası olmuşlardır. Nitekim bu yurtluk-ocaklıklar ileriki dönemlerde Tanzimat'a karşı da asıl direnişlerin gösterildiği yerler olmuştur.¹⁷⁰

XVIII. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise doğu bölgesinin durumunu belirleyen iki önemli unsur olan Osmanlı ve İran devletlerinin yanı sıra Rusya, İngiltere ve kısmen Fransa da bu aktörler arasındaki yerlerini almışlardı. Bu durumlar ve bölgenin harap olması karşısında Osmanlı Devleti varlığını sürdürmek ve reformlara işlerlik kazandırıp buraları finanse edebilmek için bu bölgeyi adeta yeniden fethetmek zorundaydı. İmparatorluğun her tarafında olduğu gibi doğu eyaletlerinde de II. Mahmut'un saltanat yılları boyunca güçlü bir merkezi idare kurma amacı uygulanmış ve bu amaçla Reşit Paşa (1833-1836) Sivas Valiliği'ne atanmıştır.¹⁷¹ Reşit Paşa, 1833 yılında bölgede denetimi yeniden sağlamak ve askerî harekâtı gerçekleştirebilmek için öncelikle Karadeniz'den Diyarbakır'a silah taşımak üzere 645 km. uzunluğunda askerî bir yol inşa ettirdi.¹⁷² Daha sonra Mardin, Cizre, Musul dolaylarında birçok aşiret ve beylerüzerinde gün geçtikçe etkisini artıran Reşit

¹⁶⁸ Yaşar Yücel, a.g.m., s. 688.

¹⁶⁹ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri 1730-1839", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. VIII, S. 14, Ankara, 1975, s. 53.

¹⁷⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 193

¹⁷¹ Fatih Gencer, *Merkeziyetçi Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tez, Ankara, 2010, s. 12-19.

¹⁷² Cabir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall 2011, s. 514-515.

Paşa¹⁷³1834-1835 yıllarında Anadolu'nun ortasında ve kuzeydoğusunda yaşayan Kürtleri itaat altına aldı.¹⁷⁴

Reşit Paşa'nın ölümünden sonra Sivas Valiliği'ne Hafız Paşa atandı. O da Reşit Paşa gibi Malatya'dan Telafer ve Musul'a kadar bölgelere seferler düzenledi. Bu dönemde Diyarbekir Eyaleti ve civarında eşkıyalık yapan ahali ve aşiretlerin verdikleri zararlar ciddi boyuttaydı. Cizreli Said Bey adındaki bir eşkıya Zaho kasabasını harap etmiş, Urfa da aşiretler serseri dolaşıp buraya zarar verişlerdir. Bunların üzerine Asakir-i Mansure'den Miralay Mehmed Paşa gönderilmiş, aşiretlerin tedibi içinse Rakka kaymakamı Şerif Paşa tayin edilmiştir. Yapılan seferlerde asiler aman dilemiş ve bölgede aşiret ve Ekrad'ın kontrolü ancak askerin sevkiyle sağlanabilmiştir.¹⁷⁵ Daha sonra Hafız Paşa tarafından Mirliya Halid Paşa Abdulkerim Paşa, Salim Paşa ve Kürd Mehmed Paşa Garzan dağlarının bulunduğu tarafa sevk edilmiştir. Eşküyadan Timur ve Sadun ağalar her ne kadar karşılık vermişse de Garzan dağları eteklerindeki birçok köy ellerinden alınmış ve Muş hududuna varıncaya dek birçok dağ silsilesine seferler düzenlenmiştir.¹⁷⁶ Ancak gerek Reşit Paşa ve gerekse Hafız Paşa dönemindeki faaliyetleri özellikle Mısır tehdidini önlemeye yönelikti. Bu nedenle bölgede kalıcı reformlar yapılmamıştı. Zaten Nizip Savaşı sonrası bölgedeki merkezîleşme faaliyetleri son bulmuş ve doğu eyaletleri 1839'dan 1847'ye kadar kaosa sürüklenmişti.¹⁷⁷

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda yaşadığı toprak kayıpları karşısında hâkim olduğu topraklar üzerinde egemenliğini devam ettirmek için merkezi yapıyı

¹⁷³ Fatih Gencer, “Merkezîleşme-Yurtluk-Ocaklık”, s83

¹⁷⁴ Cabir Doğan, “II. Mahmut Dönemi”, s. 515.

¹⁷⁵ *Takvim-i Vekayi*, Defa 166.

¹⁷⁶ *Takvim-i Vekayi*, Defa 167.

¹⁷⁷ Fatih Gencer, “Merkezîleşme Yurtluk-Ocaklık”, s. 83.

güçlendirmeye çalıştı. Burada söz konusu olan topraklar aşiretlerden oluşan geniş bir bölge üzerine iktidarını tesis etmiş olan emirliklerdir.¹⁷⁸ Bu dönemde yurtluk-ocaklıkların bölge ekonomisi üzerinde dolaylı ve doğrudan önemli etkileri bulunmaktaydı. Bu yüzden Doğu Anadolu'daki Osmanlı yetkilileri devlet kaynaklarının israf edildiği gerekçesiyle Kürt Beylerinin imtiyazlarından ve bazı sancakların bunlar tarafından idare edilmesinden hoşnut değillerdi. Beylerin yerine merkezden atanan memurların görevlendirilmesi durumunda, bölge gelirlerinin doğrudan hazineye akmasının yolunun açılacağını ve bu şekilde devletin güçleneceğini düşünüyorlardı. Bu dönemde yurtluk-ocaklık sisteminin düzenlenmesi amacıyla da çeşitli raporlar hazırlanarak merkeze sunulmuştu.¹⁷⁹

Osmanlı-İran sınır bölgesinde bulunan yurtluk-ocaklık sahibi beyler bazen zorla da olsa İran'a tabi olmuşlardı. Mesela İranlılar H.1238 (1822-1823) senesinde Hakkâri bölgesinde bulunan Somalı ve Bradost'a asker sevk ederek bölgedeki ileri gelenleri ele geçirmişlerdi. Böylece bunların sahip oldukları topraklar da fiilen İranlıların denetimine geçmiş oluyordu. Bölgede o dönemde hiçbir Osmanlı memuru bulunmuyordu. Ayrıca Kürtlerin askerin bölgeye gelmesini istemeyip susması nedeniyle bu durumun anlaşılması da epey zaman almıştı. Öte yandan beylerin sorumsuz davranarak kanunlara aykırı olmasına rağmen yurtluk-ocaklıklarını İranlılara sattıkları da olmuştu. Kotur ve Mahmudi Beyleri İranlılarla böyle bir alışverişe girişmişlerdi. İran elçisi gerekirse bunun belgelerini gösterebileceğini yetkililere iletmişti. Bunun nasıl olduğu elçiye sorulduğunda, padişah fermanıyla

¹⁷⁸ A. Vahap Uluç, "Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", Artuklu Üniversitesi *Mukaddime*, sayı 2, 2010, s. 41.

¹⁷⁹ Fatih Gencer, "Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 30 Sayı: 49, 2011, s. 81.

buralar bizim yurtluk ve ocaklıgımızdır, diyerek kendilerine sattıklarını anlatmış ve ödenen paraların iadesi durumunda söz konusu köylerin geri verileceğini belirtmişti. Bu gibi olaylar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin sınırdaki toprakları üzerinde İran hakkı iddia eder hale gelmişti. Söz konusu beyler dışında bölgede bazı güçlü kişi ve gruplar da varlıklarını sürdürmekteydi. Bunların yaşadığı bölgeler genellikle dağlık araziden meydana geldiğinden devletin buraları kontrol etmesi zordu. Bu dönemde bölgede devlete kafa tutan unsurlar o denli güçlenmişlerdi ki bölgedeki en önemli kentlerden biri olan Diyarbakır'ı bile tehdit edecek duruma gelmişlerdi. Ayrıca bölgede bulunan valiler de sürekli isyan etmekteydi. Bölgede ulaşım önemli bir problem olup ağır coğrafi şartların yanında devlet otoritesinin olmaması can ve mal güvenliğini tehlikeye sokuyordu.¹⁸⁰

XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti gittikçe merkezileşmeye doğru giden bir özellik gösteriyordu. Modern ordunun kuruluşu, demiryolu ve telgrafın eyaletlere uzanması merkezi otoriteyi güçlendiren unsurlar olmuştur.¹⁸¹ Tanzimat fermanı ile imparatorlukta her alanda olduğu gibi, merkeziyetçi idare alanında da yeni bir dönem başlamış ve bunu yeniden tesis için girişilen çabalar imparatorluğun yıkılışına kadar sürmüştür.¹⁸² Doğu Anadolu'daki merkezileşme çabalarının II. Mahmut'tan sonraki aşaması buradaki eyaletlerin Tanzimat'a dâhil edilmesiyle başlamıştı. Tanzimat ilk önce merkeze yakın yerlerde hayata geçirildiğinden Erzurum, Diyarbakır ve dolayısıyla Van bölgelerinde uygulanması 1845 yılını bulmuştu. Ancak buralarda yurtluk-ocaklık sahibi beyler olduğundan ve

¹⁸⁰ Fatih Gencer, *a.g.t.*, s.12-19.

¹⁸¹ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Otorite ve Taşra Teşkilatı", *Osmanlılar*, c. 6, Ankara, 2002, s. 112.

¹⁸² Yaşar Yücel, *a.g.m.*, s. 697.

devletin de bunlara artık ihtiyacının kalmadığı anlaşıldığından başta Van isyanı olmak üzere ayaklanmalar çıkmıştır. Ayaklanmalar uzun uğraşlar sonucunda bertaraf edilebilmiştir. Böylece Batı'nın dayatmasıyla Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde Kürt aşiretleriyle olan ittifak çözülme sürecine girmiştir. Merkezi yönetimin bölgeye valiler atayarak mirliklerin gücünü tek tek yıkması zamanla düzen ve güvenliğin de sarsılmasına yol açmıştır.¹⁸³

Nizip Savaşı'ndan sonra Doğu'da giderek güçlenen bir duruma gelen Bedirhan Bey bunlardan biridir. Bu savaşta alınan yenilgi, devletin bölgedeki askerî gücünün nispeten kırılmasına ve siyasî egemenliğin büyük ölçüde azalmasına sebep olmuştur. Mevcut durumdan yararlanan Bedirhan Bey, bir süre sonra bölgenin tek hâkim gücü olmaya başladı. Bu durum, hükûmet tarafından da fark edildi; ancak, ilk zamanlarda herhangi bir müdahalede bulunulmadı. Hatta Bedirhan Bey, belli bir süre desteklendi. Bunun sebebi ise, böyle karışık bir dönemde bölgeyi denetim altında tutabilmek için onun bölgedeki gücü ve nüfuzundan yararlanmak istenmesiydi. O güne kadar devletten yana politikalar izleyen Bedirhan Bey, strateji değiştirerek mevcut ortamdan yararlanıp bölgede etkisini ve nüfuzunu artıracak politikalar izlemeye başladı. Bu amaçla, dağınık hâldeki Kürt aşiretlerini kendi etrafında toplayarak aşiretler arasındaki düşmanlık ve ihtilafları ortadan kaldırmak için sıkı bir çaba harcadı. Kazandığı bu konumunu sürdürebilmek için başlangıçta devletin Cizre-Bohtan Bölgesi'nde asker toplama kararına karşı çıkmamıştır. Fakat sonradan bölgede Tanzimat'ın idarî alanda uygulanması ile birlikte etkinliğini kaybedeceğinden korkarak, başta askerlik olmak üzere Tanzimat'ın getirdiği yeni hükümlere karşı cephe almış ve bu durum ileride onun isyan etmesindeki en önemli

¹⁸³Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh Devlet*, Çeviren: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.274.

nedenlerden birini oluşturmuştur.¹⁸⁴ Bedirhan Bey ile başlayan mirlikleri tasfiye hareketleri Muşlu şerif Bey, İzzettin şir Bey, Nurullah Bey ve Müküslü Abdal Bey'in ortadan kaldırılmasıyla bölgedeki nüfuz sahibi kişilerin egemenliğine son verilmiştir. Böylece 1833 yılında başlayan merkezîleşme hareketlerinin önündeki en büyük engel olan beylerin bölgeden uzaklaştırılma süreci 1849 yılında tamamlanmıştı. Tanzimat ilan edildikten hemen sonra devlet, yurtluk-ocaklıklara el koymayı planlamış ancak Bedirhan Bey isyanı ve sonra ortaya çıkan Nurullah Bey meselesi bu planın bir süreliğine ertelenmesine neden olmuştu. Yurtluk-ocaklıkların düzenlenmesi önündeki bütün engeller Nurullah Bey'in ele geçirilmesiyle ortadan kalkmış ve ilk önce Nurullah Bey'in yirmi beş kadar köyüne el konularak söz konusu plan uygulanmaya konmuştu. Daha sonra Hakkâri ümerasının tasarrufunda bulunan köylere el konularak, buralar 50905,5 kuruşa ihale edilmiş ve bu meblağ yurtluk-ocaklıklarına karşılık mutasarrıflarına maaş olarak bağlanmıştı. Tanzimat'ın uygulanmasıyla birlikte güçlü beylerin büyük bir kısmı sürgün edilmiş, bunların ve sürgün edilmeyen diğer beylerin yurtluk ocaklıklarının tamamına maaş karşılığında el konulmuştu. Böylece dönemin en önemli güç kaynağı olan toprak, asıl sahibi olan devletin denetimine geçirilmişti. Yurtluk-ocaklık sisteminin doğrudan feshedilmesi yerine sahiplerine maaş bağlanması'nın nedeni ise sayıları binlere varan önde gelenlerin tepkisini bir anda çekmemekti. Devlet, bunlara maaş bağlayarak bir geçiş süreci yaratmaya çalışmıştı.¹⁸⁵ Bu dönemde Van ve Hakkâri'ye ait yurtluk-ocaklık sahiplerine kaydı hayat şartıyla verilen maaşlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁸⁴ Cabir Doğan, *Bedirhan Bey İşyani, Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2010/2, Sayı:12, s. 18-21

¹⁸⁵ Fatih Gencer, "Merkezîleşme Yurtluk-Ocaklık", s. 86-93.

TABLO 16¹⁸⁶

Van ve Hakkâri Sancaklarındaki Yurtluk-Ocaklık Sahiplerinin Maaşları

Van Sancağı Yurtluk-Ocaklık Sahipleri		Van Sancağında Kayd-ı Hayat Şartıyla Maaş Alanlar	
Şahıs Adı	Maaşı (Kuruş, Para)	Şahıs Adı	Maaşı (Kuruş, Para)
Mir Derviş	924,26	Haydaranlı Aşireti Ağası Ali Ağa	2000
Mir Yusuf	211,8	Şeyh Tahir	200
Mir Tahir	211,8	Karabet	100
Mir Hurşid	211,8	Ali Ağa	60
Behram Bey	166,20	Abdülhamid Efendi	931
Süleyman Bey	166,20	Emin Efendi	50
Zahir Bey	166,20	Davud Efendi	50
Mustafa Bey	166,20	Selim Bey	708,10
Mahmud Bey	166,20	İzmirli Ali	80
Mehmed Said Bey	814	İsmail Efendi	33
Abdi Bey	200	Diğer Davud Bey	50
Asi Bey	200		
Ali Bey	200		
Derviş Bey	200		
Abdullah Bey	200		
Emin Nuri Bey	200		
<i>Dudu Hanım</i>	200		
Musa Bey	150		
<i>Hatice Hanım</i>	100		
Emin Bey	100		
Esad Bey	50		
Belli Bey	50		
<i>Hemail Hanım</i>	50		
Hacı Han Bey	50		
<i>Zer Mahbube Hanım</i>	50		
Hakkari Sancağında Kayd-ı Hayat Şartıyla Maaş Alanlar ¹⁸⁷		Hakkâri Sancağında Kayd-ı Hayat Şartıyla Maaş Alanlar (Devam)	
ŞAHIS ADI	MAAŞI	ŞAHIS ADI	MAAŞI
Abdullah Efendi	200	Hüseyin	6
Alaaddin Efendi	200	Lütfullah Bey	47,14
Seyid Ali Efendi	200	Habib Efendi	47,14
Seyid Muhittin Efendi	50	Reşid Efendi	47,14
Abdullah Efendi	20	Molla Abdullah	17,5

¹⁸⁶ BOA, ML. MSF. Defter No: 17372-1, (H. 1280) 1863-1864.¹⁸⁷ BOA, ML. MSF. Defter No: 17372-2, (H. 1280) 1863-1864.

Abdülgaŧfur Efendi	5	Abdülhamid	20,40
Mursi Mahmud Efendi	25	Hüseyin	20,40
Ahmed Efendi	15	Keleş	18,10
Şeyh Muhiddin Efendi	148,10	Abdüllatif	50
Şeyh Nureddin Efendi	152,10	Molla İbrahim	27,10
Abdullah Bey	67	Abdurrahman Bey	26
Abdullah Efendi	100	Cevahir Hanım	26,50
Halit v. Mahmud Ağa	127	Molla Hamid	22,50
Yusuf Efendi	68,4	Abdulgani	16,20
Ömer Efendi	68,4	Hüseyin	66,20
Hüseyin Ağa	75,35	Semo	8,40
İshak Bey	237	Mesud	11,20
Timur Bey	43	Tahir	54,10
Ahmet Ağa	100	Beyzade Rüstem Bey	18,10
Sefer Bey	37	Seyda Ağa	18,10
Abdülhamid Efendi	31,17	Niyazi Abdullah Bey	50
Hüseyin Efendi	31,17	Keleş	6,53
Ahmed Efendi	31,17	Ömer Ağa	6,53
Keleş Ağa	37	Osman Ağa	6,53
Ömer Niyazi Ağa	10,10	Asi Ağa	20,40
Musa Bey	31,10	Hüseyin Efendi	20,40
Timur Bey	37,10	Yezid efendi	20,40
Ömer Efendi	11,55	Hacı Efendi	20,40
Yezidi Molla Zekeriya	11,55	Mehmed Efendi	20,40
Reşid Bey	22,50	Şakir Ağazade Mahmud Ağa	10,50
Tayyar Bey	44,35	Mehmed Emin	10,50
İsmail Bey	44,35	Mehmed Ağa	10,50
Esad Bey	44,35	Cafer Efendi	10,50
Derbaz Ağa	167,25	Hüseyin Efendi	10,50
Keleş Ağa	16,20	Abdullah Efendi	10,50
Timur Bey	10,50	İbrahim Efendi	10,50
Mehmed Ağa	21,20	Seyid Habib Efendi	65
Hüseyin	21	Ali Efendi	65
Melik Harun Bey	200,50	Gülami Bey	14,10
Ömer Ağazade Fatih Ağa	45,40	Mesud	11
Abdullah Ağa	45,40	Hakkâri Sancağı Yurtluk-Ocaklık Maaşları	
Şerif Ağa	11,30	ŞAHİS ADI	MAAŞI
Tahir Ağa	11,30	Şeyh Nureddin Efendi	29
Semo	6	Mirza Efendi	25,19
		Ömer Efendi	25,19
		Hacı Efendi	19,14
		Abdullah Efendi	51,15
		Yusuf Efendi	19,14
		Abdülhamid Efendi	19,14

	Yakub Efendi	19,14
--	--------------	-------

Yukarıdaki tabloda yurtluk-ocaklık karşılığı maaş alan kişiler arasında kadın isimlerinin geçmesi dikkat çekicidir. Bu durum Kürt aşiretleri arasında kadınların belli bir ağırlığının olduğunun göstergesidir. Zira kadın Kürtlerin yönetici kesiminde adeta gizli bir güç gibidir. Aşiretler arasında *hanım* olarak adlandırılan reis eşlerinin etkinliği fazladır.¹⁸⁸Nitekim aşiretler arasında gezen yabancı seyyahlar yaptıkları gözlemlerde Kürtlerde kadınların kimi zaman aşiretlerin başında bulunabildiklerini ve bunlardan Süleymaniye yakınlarındaki Caf aşiretinden Osman Paşa'nın dul karısı Adile Hanım'ın bölgeyi yıllarca yönettiğini ifade etmişlerdir.¹⁸⁹Kadınların bu türden aktif bir konumda olmaları onların yaşam tarzlarıyla yakından ilgilidir. Fransız seyyahlar, Kürt kadınlarının amazonlar gibi olduklarını, çok iyi ata bindiklerini ve kocaları gibi silah kuşanıp sık sık savaş akınlarına katıldıklarını belirtmişlerdir.¹⁹⁰Listemizde ismi geçen kadınların böylesi bir pozisyonda olup olmadıklarıyla ilgili elimizde bilgi yoktur ancak ileri gelen kişilerin eşleri veya sözü geçen birileri olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Mirliklerin ortadan kaldırılmasıyla her biri başına buyruk hale gelen aşiretleri kontrol etmek ve sebep oldukları uygunsuzlukları önlemek amacıyla uygulanan politikalardan biri de 1858 Arazi Kanunnamesi'dir. Osmanlı reformcuları, Avrupa'dan da esinlenerek, hem aşiret yapılarını kırma arzusu ve hem de bozulan toprak düzenini normalleştirmek ve istismarları önlemek amacıyla, 1858'de Arazi Kanunnamesi'ni çıkardılar. Ancak yasa, uygulamada amaçlanan normalleşmeyi sağlamanın çok uzağında kalmıştır. Uygulamadan kısa bir süre sonra, kabaca iki

¹⁸⁸ Ali Rıza Özdemir, *Kayıp Türkler (Etnik Coğrafya Bakımından Kürtleşen Türkler)*, Kripto Yayınları, Ankara, 2013, s. 79.

¹⁸⁹ Basil Nikitin, *Kürtler*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s.202-203.

¹⁹⁰ İsmail Mangaltepe, *a.g.t.*, s.147-148.

eğilim baş göstermiştir: Birincisi, tasarruf hakkı çok geçmeden tam mülkiyete dönüşüyordu. Kanunname, tasarruf hakkının veraset yoluyla geçmesine, hediye edilmesine ya da para karşılığı satılabilmesine, tapu dairesinden izin alınması kaydıyla izin veriyordu. Ancak tasarruf hakkına sahip olanlar, bu konudaki her türlü kısıtlamayı görmezden geliyor, toprağı kendi özgür mülkleri sayıyorlardı. İkincisi, Kanunname aslında toprağı işleyenlerin onun tasarruf hakkına da sahip olmayı amaçladığı ve yolsuzlukları önleyici paragraflar içerdiği halde, uygulamada sadece küçük bir seçkinler tabakasına yarar sağlıyordu. Bu da sıradan köylünün korkularını artırıyor, kendilerini sadece vergi ve asker toplarken hatırlayan bir yönetim algısının oluşmasına ve yönetime olan güvenlerinin zayıflamasına yol açıyordu.¹⁹¹ Ancak Tanzimat’la başlayan merkezîleşme süreci ülkenin batısında bazı büyük toprakları müsadere etmekle birlikte 1858 Arazi Kanunnamesi ülkenin doğusunda uygulanamamıştı. Doğu Anadolu’da Kürt aşiretler ve ağaların siyasal ve ekonomik gücü bu merkezîleşme politikalarıyla da tasfiye edilememişti. Her ne kadar 1858 Kanunnamesi büyük toprak mülkiyetini önleyici düzenlemeler getirmişse de bu hükümler Doğu Anadolu’da uygulanma olanağı bulamamıştı.¹⁹²

Öte yandan Tanzimat ve 1858’deki Kanunname’nin oluşturduğu toplumsal vasat, özellikle belli bölgelerde, yapısal değişimlere zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, yalnız Müslim-gayrimüslim halklar arasında değil, bizzat millet-i hâkimiyeyi oluşturan Müslüman halk arasında da sosyal tabakalaşmanın yeni modellerinin temelleri atılmıştır. Bu anlamda Tanzimat, ulema aileleri, küçük tüccarlar, toprak ağaları ve hatta kırsal kesimde yaşayan aşiret reislerinden oluşan yeni bir toplum

¹⁹¹ Sıtkı Karadeniz, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Merkezîleşme Politikalarının Aşiret Sistemine Etkileri”, *Artuklu Üniversitesi Mukaddime*, Sayı 3, 2010, s.32-33.

¹⁹² Sait Ebinç, a.g.t., s. 81.

liderleri grubunun ortaya çıkmasına yol açmış ve zamanla kendine özgü bir aydın tabakası¹⁹³ ve alanı genişletilmiş bir özel toprak mülkiyeti yaratmıştır.¹⁹⁴

Osmanlıda Tanzimat ve Arazi Kanunnamesi ile başlayan ve Cumhuriyetle devam eden modernleşme/merkezileşme sürecinde, aşiret yapısının büyük ölçüde değiştiği veya kimilerine göre çözüldüğü görülmektedir. Ancak bu sosyal bünyenin, kendini bu sürecin yarıklarından sızarak mevcut sosyopolitik yapıya adapte ettiği de görülmektedir. Çünkü bu yapı, sadece idari/siyasi bir yapılanmadan ibaret değildir; aynı zamanda, içerisinden geldiği toplumsal yapının gelenekleri ve davranış biçimleriyle iç içe geçmiş bir yapıya da sahiptir.¹⁹⁵ Nihayetinde, ağa ve Anadolu’da bir türlü sonu gelmeyen karışıklıklardan kendiliğinden doğan ayanların¹⁹⁶ taşra hayatındaki etkinliklerini II. Mahmut’la başlayan ve Tanzimat’la hızlanan pasifize etme çabalarına girişilmişse de bu kişilerin rolleri çeşitli biçimler altında devam etmiş ve bu temel sosyal yapı çeşitli isimler altında yakın zamana kadar Türk siyasi hayatının doğudaki alt yapısını teşkil edegelmiştir.¹⁹⁷

Mirliklerin varlığına son verilmesi ile birlikte iki önemli durumla karşılaşıldı: Birincisi, aşiretler, sosyal ve siyasal örgütlenmenin temel belirleyicileri olarak tekrar ortaya çıktı. İkincisi de şeyhlerin (dini liderler) önemi arttı.¹⁹⁸ Doğu Anadolu halkını ve özellikle aşiret veya kırsal kesimdeki toplumu etkisi altına alan Şeyhlik düzeni, mezhep ve tarikatlardan yani dini duygulardan kaynaklanıyordu.¹⁹⁹ Artık emirler

¹⁹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev: Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.35.

¹⁹⁴ Sıtkı Karadeniz, a.g.m., s. 33.

¹⁹⁵ Sıtkı Karadeniz, a.g.m., s.39.

¹⁹⁶ Mustafa Akdağ, a.g.m., s. 53.

¹⁹⁷ Yaşar Yücel, a.g.m., s. 657.

¹⁹⁸ A. Vahap Uluç, a.g.m., s. 42.

¹⁹⁹ Bayram Kodaman, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları”, *Tarih Dergisi*, sayı 32, 1979, s. 434.

tarafından denetlenemeyen aşiretler arasında çatışmalar çoğaldı. Yalnızca emirlikler değil, aşiret birliklerinin birçoğu da dağıldı. Hırslı aşiret reisleri, daha önceleri emirlerin sahip oldukları gücü ele geçirmeye çalıştılar; bu girişimler yoğun yağma, kavga ve savaflara yol açmıştır. Reis konumundaki liderler yerini ‘eşkıya’lara bırakmıştı. Kargaşanın hüküm sürdüğü bu durumda düzeni kısmen yeniden kurabilecek tek geleneksel otorite olarak Şeyhler kalmıştı. Şeyhler, genellikle sufi ya da derviş tarikatına bağlı manevi üstünlüklerine inanılan kişilerdi. Onlara saygınlık sağlayan durum dindarlık, zekâ ve olağanüstü güce sahip olmak gibi özelliklerdi. Farklı aşiretler kendilerini aynı şeyhin izleyicileri olarak kabul etseler bile, şeyhler genellikle belli bir aşiretin üyesi değillerdi ve dolayısıyla aşiretler arası sorunlarda taraf olmazlardı. Bu durum ve gördükleri büyük saygınlık, onların, aracı, danışman, arabulucu ve varılan anlaşmaların garantörleri olarak sorunların çözülmesinde arta kalan tek kişi olmalarını sağlıyordu. Aşiret sorunlarının başarı ile çözülmesi ise prestijlerini ve politik etkinliklerini de arttırıyordu. Giderek bazı şeyhler önceki emirlerin oynadıkları rollerin büyük bir kısmını oynar hale geldiler. Kaos ortamında şeyhler, dini kimlikleri ile aşiretler arasındaki çatışmaları sonlandıran ve bölgedeki güvenliği sağlayan “barış elçisi” rolünü oynadılar. Kargaşa ve güvensizliğin hüküm sürdüğü birkaç on yıldan sonra, 1860’lı yıllarda şeyhler tüm bölgede en etkili politik liderler olmuşlardır.²⁰⁰

Aşiretlerin uygunsuzluklarıyla ilgili Anadolu, Arabistan ve Irak ordularının komutanları ile Bağdat, Şam, Halep, Musul, Diyarbakir, Kürdistan ve Harput valilerinin konuya ilişkin görüşlerini değerlendiren Babıali asayişin sağlanabilmesi için aşiretlerin muteber şeyhlerine taltifatlarla bulunularak, onların aracılığıyla

²⁰⁰ Martin Van Bruniessen, *Kürt Aşiretleri ve İran Devleti: Simko Ayaklanması, Kürdistan Üzerine Yazılar*, Çev: Nevzat Kırac vd., 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.109.

problemlerin ortadan kaldırılması yoluna başvurmuştur.²⁰¹ Bu durum aşiret liderliğinde bazı yerlerde dini ve siyasi rollerin tek elde bütünleşmesine de etki etmiştir. Örneğin Ağrı’da ve Bitlis’te Küfrevi ailesi, Bitlis’te İnan ailesi, Hakkâri’de Bredost aşireti hem şeyhliği hem de aşiret reisliğini bir kişide toplayan aşiretlerdi.²⁰²

1884-1888 yılları arasında Düyun-u Umumiye İdaresi gelirlerine ilişkin işlemleri denetlemek üzere müfettiş olarak görevlendirilen ve 1884 yılının Ocak ayında Güneydoğu Anadolu’da Bitlis, Siirt, Van, Mardin, Muş ve Diyarbakır yörelerini gezen Ali Bey, Şeyhlikle ilgili izlenimini şu şekilde ifade etmiştir: *"Bitlis'te Şeyh Mehmed Efendi adında itibarlı bir kişinin evine gitmiştim. Kürtlerin şeyhlere olan saygı ve itibarlarının ölçüsünü burada gördüm. Ziyarete gelenler evin kapısından ellerini kavuşturup yere bakarak büyük bir alçak gönüllülükle merdivenden çıktuktan sonra şeyh efendinin odasına gelince yerlere kapanarak yanına varıyorlar ve ellerini ayaklarını öperek kapısında el pençe divan duruyorlar."*²⁰³ Bütün bu durumlar Şeyhlerin bölgede dini liderliklerinin yanı sıra aktif birer siyasi karar alma mekanizması olduklarını da göstermektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin bu kişiler aracılığıyla toplumsal düzeni sağlama çabası kaçınılmazdı. Zira bölgede günümüzde bile ‘kanaat önderleri’ adı altında belli bir etkinliğe sahip olan ve yeri geldiğinde değişik siyasi unsurlarca görüşmelerin gerçekleştirildiği şeyh, bey, ağa gibi kişiler mevcuttur

²⁰¹ Abdullah Saydam, ‘‘Reformlar ve Engeller’’, s.185

²⁰² Ahmet Özer, *Doğu’da Aşiret Düzeni ve Brukanlar*, Elips Yayınları, 2003, s.63

²⁰³ Ali Bey, *Dicle’de Kelek İle Bir Yolculuk (Seyahat Jurnali, İstanbul’dan Bağdat’a ve Hindistan’a)*, Çeviren: Cahit Kayra, Büke Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 33.

3.3 Tanzimat'ın Van ve Çevresinde Uygulanması ve Tanzimat'a Karşı

Çıkan Olaylar

Tanzimat, Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda modernleşme ve merkezileşme çabalarının yoğunluk kazandığı geniş bir dönemi kapsamaktadır. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile başlayan bu dönem genel itibariye 1876 (I. Meşrutiyet) yılına kadar sınırlandırılmaktadır. Ancak son yıllarda yapılan bir takım araştırmalar ve tarih biliminin sosyoloji, ekonomi ve siyaset bilimi gibi diğer disiplinlerle etkileşimiyle birlikte bu anlayışa yeni bir boyut kazandırılmıştır. Tanzimat, bu çalışmalar dâhilinde Osmanlı Devleti'nin yenileşme hareketleri olarak değerlendirildiğinde 1839 yılından biraz önce başlayan ve 1876 yılından sonra da devam eden bir süreç olarak görülebilir. Nitekim Halil İnalcık Tanzimat'ı şu şekilde ifade etmektedir: Tanzimat imparatorluğun bütün XIX'uncu asır tarihini izah eden bir hadisedir.²⁰⁴ Enver Ziya Karal, Tanzimat-ı Hayriye'yi XVIII. yüzyılın başlarında devam edegelen ıslahatın tamamlanma süreci olarak değerlendirmektedir.²⁰⁵ Tanzimat devrinin ne zaman başladığına dair Musa Çadırcı da, Tanzimat'ı aslında II. Mahmud'un başlattığı yenilikler dizisinin devamından başka bir şey olmayan bir devir olarak nitelemektedir.²⁰⁶

²⁰⁴ İnalcık, Halil, “*Tanzimat Nedir?*”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, der: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 32.

²⁰⁵ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, c. 6, s. 170.

²⁰⁶ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, 173. Tanzimat'ın dönem olarak başlama ve bitiş tarihleri hakkında değişik görüşler olup bu görüşler devletin içinde bulunduğu durum ve ıslahat çalışmalarına dayandırılmaktadır. Konu ile ilgili Orhan Koloğlu, “*Tarihin Uzun Süre Anlayışının Abdülhamit Dönemine Uygulanması Zorunluluğu*”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999. Hasan Aksakal, “Tanzimatın İki Yüzü: İcraatları ve Temsil Ettikleri Değerler Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Reformculuk Analizi: Midhat Paşa ile Sultan II. Abdülhamid”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2/9, 2009. Ercüment Kuran, *Türk Çağdaşması*, Akçağ Kitabevi, Ankara, 1997.

Tanzimat-ı Hayriye bir hatt-ı hümayun şeklinde ilan edildi. Hatt-ı hümayunu, Mustafa Reşit Paşa okumuştur.²⁰⁷ Sultan Abdülmecid, yüksek rütbeli subaylar, vükela, ulema, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi hahamı, hassa askeri ve yabancı elçilerin hazır bulunduğu bir törenle ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu, kanun ve nizamnamelerin bütün tebaanın can, mal ve namus güvenliğini mezhep farkı gözetmeksizin padişahın teminatı altına almayı amaçlamaktaydı.²⁰⁸ Padişah hatt-ı hümayuna ve ona dayandırılarak ileride yapılacak kanunlara saygı göstereceğine dair ant içti.²⁰⁹ Böylece II. Mahmut'un askeri, ilmiye, bürokrasi ve toplumsal alandaki temel reform adımları Tanzimat Fermanı ile yeni bir boyut kazanmıştır.²¹⁰

Gülhane Hatt-ı Hümayunu 3 Kasım 1839'da ilan edilip devlet sisteminde yeni düzenlemelerin hızlandırıldığı bir dönemin çağrıcısı olmuştur. Tanzimat Devri adamları, Doğu ile Batının sistemini bağdaştırmak için büyük gayretler sarf etmişlerdir.²¹¹ Tanzimat'ın ideologları olan bu devlet adamları çok dilli, çok dinli ve çok etnik gruplu imparatorluğun tebaalarından, modern bir Osmanlı toplumu oluşturmayı bekliyordu.²¹² Kanun egemenliğini kurma ve yönetimi yeniden düzenleme olarak görülen Tanzimat hareketinin önderleri girişimlerinin amaç ve yöntemlerini aynı biçimde değerlendiriyorlardı.²¹³ Ancak Tanzimat yöneticileri fermanı ilan ederken amaçlarını titizlikle tespit edip uygulama planlarını hazırlamış

²⁰⁷ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, c. 6, s.170.

²⁰⁸ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1999, s. 44-45.

²⁰⁹ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, c.6, s.171.

²¹⁰ Mustafa Gencer, *a.g.m.*, 356.

²¹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.6, s. 173.

²¹² Meltem Toksöz, *a.g.m.*, s.212.

²¹³ İlber Ortaylı, 'Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu', *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, der: Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006, s. 423-424.

değillerdi. Hangi alanda ne tür yeniliklerin yapılacağı en ince ayrıntılarıyla araştırılmış, düşünülmüş ve ona göre hazırlanmış değildi.²¹⁴ Karşılaştıkları güçlüklerin başında uygulamanın ne şekilde yapılacağına ilişkin hazırlanmış bir programın olmayışı geliyordu. Özellikle can ve mal güvenliği sağlanarak vergilerin herkesin gelirine göre alınabilmesi için, mal-mülk ve nüfus sayımına gerek vardı. Bunun için yeterli ve bilgili eleman bulunmuyordu.²¹⁵ Devrin hükümetleri hiçbir zaman reformların başarıya ulaşması için gerekli olan sakin bir ortam, yeterli kadro ve güçlü mali desteği bir arada bulamadılar. Üstelik yapılan yenilikler birbiriyle alakalıydı. Tanzimat'la tohumları atılan zihniyet değişimi özellikle Sultan Abdülaziz döneminden itibaren belirgin bir değişim süreci meydana getirdi.²¹⁶

3 Kasım 1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı Devleti klâsik idarî yapısını değiştirerek merkezî yapıyı güçlendirecek politikalar izlemeye başladı. Bu amaçla hükümet, işlevini yitirmiş kurumları canlandırmak, sarsılan merkezî otoriteyi güçlendirmek, devleti malî, idarî ve adlî alanlarda düzenli bir yapıya kavuşturmak için bir takım reformlara girişti. Tanzimat'ın temel amaçlarından birisi, merkezin sahip olduğu idarî ve politik kontrol gücünün taşrada da hayata geçirilmesiydi.²¹⁷ Ancak Tanzimat'ın öngördüğü mali, idari ve askeri yenilikler, imparatorluğun bütününde aynı anda uygulamaya konulmadı. Öncelik hükümetin kesin denetiminde olan yörelere tanındı. Başta Edirne olmak üzere, Hüdavendigar(Bursa), Ankara, İzmir, Konya ve Sivas eyaletlerinde Tanzimat'ın

²¹⁴Abdullah Saydam, “Reformlar ve Engeller”, s.180.

²¹⁵Musa Çadırcı, ‘ ‘Tanzimat’ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)’, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1994 s. 199.

²¹⁶Abdullah Saydam, “Reformlar ve Engeller”, s.187.

²¹⁷Cabir Doğan, “Tanzimat’ın Van’da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı”, *History Studies*, Volume 3/2 201, s.159-160

öngördüğü biçimde mal-mülk sayımı yaptırıldı.²¹⁸ Buna rağmen halkın yeniliklere hazır olamaması ve uygulamanın yeterli bir planının olmamasından dolayı 1840'ta İstanbul yakınlarındaki eyaletlere müfettişler gönderildiyse de sonuç alınamadı. Tanzimat'ın uygulanması oldukça sıkıntılı, uzun zaman alan bir süreç izledi, hatta resmen yeni usule dâhil edilen bazı yerlerde tatbikat için 8-10 yıllık bir dönem geçmesi gerekti. Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerinde ise 1845'ten itibaren Tanzimat'ın uygulanmasına karar verilmişti.

Tanzimat Fermanı'na yönelik ilk olumlu tepkiler ülke içerisinden değil de, dışarıdan geldi. Batılıları memnun eden husus ise; Ferman'ın kendi tesirleri altında yayınlanmış olmasıydı.²¹⁹ Ne var ki ülke içinde Tanzimat'ın uygulanması sonucunda menfaat kaybına uğrayacak olan nüfuzlu kimseler Tanzimat'ın ilan edildiği her yerde reformların başarısız olması için çalışmaya ve özellikle halkı kışkırtmaya başlamışlardı.²²⁰ Tanzimat'ın Van ve çevresinde uygulanmaya başlanmasıyla Doğu'daki Beyler otoritelerini kaybetme korkusuna düşmüşlerdir. Bunlardan biri olan Han Mahmud bölgedeki bir kısım Kürt aşiret ileri gelenlerini de yanına alarak Van ve çevresinde Osmanlı yönetimine karşı büyük bir isyan gışimi başlatmıştır.²²¹

Tanzimat'a karşı asıl direnme ise *Yurtluk* ve *Ocaklık* olarak toprak tasarruf edenlerden gelmiştir. Nitekim Diyarbakır'da bu biçimde toprak tasarruf edenlerden

²¹⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 199.

²¹⁹ Abdullah Saydam, "Tanzimat Devri Reformları", *Genel Türk Tarihi*, c. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 256-257.

²²⁰ Ahmet Uzun, *Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 2002, s. 11.

²²¹ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, Doz Yay., İstanbul 2007, s. 166-168.

bazılarının toprakları hazineye devredilerek kendilerine maaş bağlanmış, bir kısmına ise kaza müdürlüğü verilmişti.²²² Aynı uygulamanın Erzurum eyaletine bağlı yörelerde yapılıp yapılamayacağına vali ve defterdardan sorulduğunda, verilen cevapta, şimdilik böyle bir girişimin hem hazine ve hem de iç güvenlik bakımından sakıncalı sonuçlar doğuracağı, ancak Bayezid sancağında bulunan yurtlık ve ocaklıkların kaldırılarak sahiplerine maaş bağlanması konusunda anlaşma sağlandığı, diğer yerlerde uygulamanın gelecek yıla bırakılması istenmişti. Ne var ki uygulamanın bir süre ertelenmesi eyalete bağlı Van bölgesinde çıkan ayaklanmaları önleyememiştir. Ayaklanmayla birlikte Tanzimat'ın vergi alanında öngördüğü yeniliklerin bölgede uygulamaya konulması bir süre daha engellenmiştir.²²³

Tanzimat'ın uygulanmasına karşı çıkan Van halkını ikna etmek ve fitne ve fesadı ortadan kaldırmak için görevlendirilen Van kaymakamı Sırrı Paşa, isyancılar karşısında etkili olamamış ve hatta isyancılar onu şehre bile sokmamıştır.²²⁴ Bunun üzerine, Van'a kaymakam olarak Erzurum Valisi Mühürdarı Dursun Ağa tayin edilmiş ve yanına da Erzurum Kalesi Topçu Miralayı Ömer Bey bir tabur nizamiye askeriyle birlikte Van'a gönderilmiştir. Ancak isyancılar inatlarından vazgeçmemişler ve gelenleri şehre sokmamışlardır. Daha sonra Van ahalisi Müslümanlardan üç ve gayrimüslimlerden de bir kişi olmak üzere dört kişiyi görevlendirmişlerdir. Bu kişiler Van'da uygulanmaya çalışılan Tanzimat'ı kabul etmeyeceklerini ve kendi içlerinden seçtikleri Mustafa Bey'in kaymakam olarak görevlendirilmesini istemişlerdir. Ancak bu isteklerinin karşılanması durumunda buradaki isyan hareketinin başka yerlere de sirayet edip örnek teşkil edebileceği

²²² Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 193

²²³ Musa Çadircı, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)”, s. 203

²²⁴ BOA, İ. MSM, 49/1231, Lef 4, 5/B/1261 (10 Temmuz 1845)

düşüncesiyle buna karşı çıkılmıştır. Buradaki fesadın hakimane tedbirlerle yatıştırılması için Van hanedanından Asakir-i Nizamiye-i Şahane Süvari binbaşılardan Tayfur Bey Van'a kaymakam olarak tayin edilmiş ve kaleye nizamiye askerinin yerleştirilmesine karar verilmiştir. Fakat o da başarılı olamamış ve buradaki halkın artık nasihat yoluyla ikna edilemeyeceğini ifade etmiştir. Buradaki halkın cebir yoluyla ikna edilmeleri lazım geldiğinden yakın mahallere asker sevk edilmesi ve Ferik Bahri Paşa'nın refakatiyle Erzurum ve Kars'tan altı tabur piyade askeri ve yeterli miktarda top ve bin beş yüz nefer başıbozuk süvari askerinin Van civarında olan Bayezid sancağına sevkiyle Çıldır kazalarının bazısında bir miktar başıbozuk piyade askerinin mahallerinde hazır bulunmasına karar verilmiştir. Ayrıca Bayezid kaymakamı ve mirimirandan olan Behlül Paşa hem Osmanlı hükümetine yakınlığından hem de bölgedeki aşiret ve Ekrad üzerindeki etkisinden dolayı Van'a kaymakam tayin edilmiş ve Bayezid'e kaymakam olarak Behlül Paşa'nın oğlunun vekâlet etmesine karar verilmiştir.²²⁵

22 Şubat 1846 tarihli bir arizadan anlaşıldığı üzere Tanzimat'a karşı çıkan isyanda Han Mahmud, Hakkâri Beyi Nurullah Bey, Vanlı Timur oğlu Mustafa Bey ve Van eyaletine hemhudut Musul Eyaleti dâhilindeki Cizre-Bohtan ve sair kazalarda üç beş seneden beri asi ve uygunsuz hareketlerde bulunan Bedirhan Bey ile ittifak kurduğu ve olası bir harekâtta bu kişilerin birbirlerine yardım edecekleri uyarısında bulunularak kendilerine yapılan nasihatlerin bir işe yaramadığından dolayı gerekli tedbirlerin alınmasına dair harekete geçilmesi lüzumunun olduğu ve Muş

²²⁵ BOA, I.MSM, 49/1231, 4-9, (9/C/1261) 16 Mayıs 1845.

Kaymakamı Şerif Bey'in her ne kadar bu ittifakın içerisinde olmasa da dikkat edilmesi gereken biri olduğu belirtilmiştir.²²⁶

Bedirhan Bey ise bu ittifakı kabul etmemiştir. Bedirhan Bey tarafından Erzurum valisine gönderilen şukkada Bedirhan Bey asilerle herhangi bir ittifakının olmadığını hatta Han Mahmud ve Han Abdal'ı ahali ile ittifaktan men edeceğini belirtmiştir.²²⁷ Bu amaçla Bedirhan Bey, Han Mahmud'a mektup yazmış, Han Mahmud kendisinin muhalifler arasında yer almadığından bahsederek, Van halkının Tanzimat'ı istemediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Bedirhan Bey, katibi Osman Efendi'yi Dursun Ağa'nın yanına vererek Han Mahmud'a göndermiştir. Yapılan görüşme sonucunda ahali, bu defa içlerine kaymakam gönderilmesini kabul etmişti ancak yine Tanzimat'tan vazgeçilmesini, şehre asker alınmamasını isteyerek Behlül Paşa'yı kaymakam olarak kabul etmeyeceklerini ve vergilerine en fazla elli bin kuruş zam yapabileceklerini ifade etmişlerdi.²²⁸

Belgelerden anlaşıldığı üzere Tanzimat halka doğru bir şekilde anlatılamamış ve halk Tanzimat'ı kendi aleyhlerinde bir düzenleme olarak algılamıştır. Van isyanı ile ilgili Meclis-i Vala'da yapılan görüşmelerde bu duruma dikkat çekilmiş ve ahalinin isteklerinin yerine getirilmesinin devlet otoritesini sarsıcı etkiler doğuracağından bahsedilmiştir.²²⁹ Tanzimat'ın halka layıkıyla anlatılmasının gerekliliği üzerine Meclis-i Vala azalarından Kamil Paşa, Tanzimat ilkelerini anlatmak üzere bölgeye gönderilmiştir.²³⁰ Tanzimat'ı anlatmak üzere Trabzon vapuru

²²⁶ BOA, İ.MSM. 49/1235-7, (25/S/1262) 22 Şubat 1846.

²²⁷ BOA, İ.MSM, 49/1231-7, (4/C/1261) 11 Mayıs 1845 Erzurum Valisinin sadarete yazdığı arıza.

²²⁸ Fatih Gencer, *a.g.t.*, 121.

²²⁹ BOA, İ.MSM, 49/1231-7, (4/C/1261) 11 Mayıs 1845.

²³⁰ Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, c. 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1199-1200. Ahmet Lütfi Efendi, Tanzimat'ın uygulanmasına karşı çıkan tepkileri şu şekilde

ile yola çıkan Kamil Paşa, 21 Ağustos 1845'te Erzurum'a ulaşmıştı. Bölgede Tanzimat'ın uygulanması konusunda tam yetkili biri olarak Kamil Paşa, Tanzimat'ın asıl amacının halkın refah ve huzuru olduğunu anlatmıştır.²³¹ Kamil Paşa yaptığı tahkikat sonucunda, Van meselesinin bu derece büyümesini Tanzimat'ın bölgedeki memurlar tarafından önemsenmemesine ve yalan yanlış bilgilerin ahali arasında yayılmasına bağlamıştı. Ancak Kamil Paşa'nın gayretleri de sonuç vermemiş ve Kamil Paşa bizzat Van'a gitmeye karar vermiştir. Burada karşılaştığı muamele ve gördükleri durum üzerine Kamil Paşa, Van isyanında Bedirhan Bey'in de parmağının olduğunu görmüştür. Bundan sonra da bu sorunun büyük bir harekâtla çözüleceği kanaatine varılmıştır.

Osmanlı yönetimi işe Erzurum'a yeni bir vali atayarak başlamıştı. 1845 Eylül'ünde Bekir Sami Paşa'nın yerine Esat Paşa Erzurum Valisi olarak atanmıştı. Esat Paşa göreve geldikten sonra Han Mahmud'a haber göndererek 22 Aralık 1845'ten itibaren Tanzimat'ı kabul etmeleri için kırk günlük süre tanıdığını belirtmişti.²³² Ancak verilen mühlet üzerinden yirmi iki gün geçmesine rağmen

dile getirmiştir. “Tanzimat-ı Hayriye usûlü henüz icra olunmayan mahallerden Erzurum eyaleti dahi altmış bir (1845) senesi ma’- mülhakadan Van sancağı ahâlîsi işbu ni’met-i adâleti takdîrden gafîl olmalarıyla zâhib oldukları girîve-i iğfâlden halâslarıyla tahrîk-i urûk-ı teyakkuzları hususuna me’muriyetiyle Meclis-i Vâlâ a’zâsından mühendis Kâmil Paşa Van canibine revan olmuştur. Sûret-i i’lâna nazaran Tanzîmât-ı Hayriyye ahâlî-i Van kabûlde bulunmuyorlar imiş. Böyle başlıca şeylerin icrâ ve adem-i icrâsı müteneffizân-ı memleketin yed-i ihtiyârında idi. Van’da dahi besbelli o misûllü müteneffizânın eser-i si’âyetiyle hilâf-ı irâde hareket olunmuş olduğu cihetle müşârûnileyh Kâmil Paşa ber-vech-i muharrer cânib-i Van’a i’zâm olunmuştur.” Ahmet Lûtfî Efendi, a.g.e., s. 1199-1200.

²³¹ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, s. 193.

²³² Fatih Gencer, a.g.t., 123-126.

henüz bir cevap verilmediği ve ahalinin bu konuda direndiği Esat Paşa tarafından sadarete bildirmişti.²³³

1846 tarihli tezkirenin eki olup üzerinde tam tarih olmayan mektupta Esat Paşa'ya cevap verildiği görülmektedir. Van ileri gelenlerinden birçoğunun mührünün olduğu mektupta Van halkının Osmanlı Devleti'ne sadık olduğundan ve bundan sonra da aynı şekilde sadakatle hareket edeceklerini belirttikleri görülmektedir. Tanzimat-ı Hayriye'nin Erzurum, Muş ve Bayezid taraflarında uygulanmakta olduğundan haberdar olduklarını ancak Van halkının bu uygulamaya henüz hazır olmadığı ve hem Tanzimat'ın uygulanmasının hem de kaleye yerleştirilmesi düşünülen asker sevkinin bir süre ertelenmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca halka Tanzimat'ın doğru şekilde anlatılması halinde halkın bu uygulamayı kendi refah ve huzuru açısından değerlendireceği de dile getirilmiştir.²³⁴

22 Şubat 1846 tarihli belgede Han Mahmud, Nurullah Bey ve Bedirhan Bey'in aralarındaki ittifakın giderek güçlendiğinden ve devlete karşı muhalefetlerini sürdürdükleri belirtilerek üzerlerine derhal ordu sevk edilip hareketlerinden men edilmelerinin gerekliliği ifade edilmiştir. Uygunsuzluklarının daha büyük bir alana sirayet etmeden bahar ayında üzerlerine yapılacak harekâtla engellenmesi gerektiği belirtilmiştir.²³⁵ Bu sırada konuyla ilgili, Erzurum'da bulunan Rusya Konsolos vekili tarafından Rusya sefaretime giden tahriratta, Van asileri için Devlet-i Âliyye tarafından asker sevk edilmesi ihtimalinin olduğu ve şayet bu doğrultuda karar verilirse Muş ve Bitlis Ekrad'ı, Han Mahmud ve Cizre Beyi Bedirhan Bey'in asilere

²³³ BOA, 49/1235-12, (8/M/1262) 6 Ocak 1846.

²³⁴ BOA, 49/1235-2, (1262) 1846. Tanzimat'la ilgili Van ahalisinin yazmış olduğu mektup.

²³⁵ BOA, 49/1235-5, (25/S/1262) 22 Şubat 1846.

yardım edeceği ve Devlet-i Âliyye tarafından gerekli tedbirler alınmazsa bu isyan hareketinin büyük bir alana yayılacağı uyarısında bulunulmuştur.²³⁶

Nisan 1846'da gelen haberlere göre Van'a hiç kimsenin girip çıkmasına izin verilmiyordu. Han Mahmut Ahlat ve Adilcevaz kalelerine adamlarını yerleştirmiş, kardeşi Abdürrezzak'ı Adilcevaz'a, oğlu Abdülaziz'i Erciş'e bey tayin etmişti. Böylece Van kazalarının tümü devletin kontrolünden çıkmıştı.²³⁷

17 Nisan 1846 tarihinde Meclis-i Umumi, Esat Paşa'nın layihası ile İngiliz ve Rus konsoloslarının raporlarını değerlendirmek üzere toplanmıştı. Meclis, isyanı nüfuz sahibi kişilerin ayrıcalıklarını sürdürmek istemelerine bağlamıştı. Bütün ikna ve nasihat çabalarına rağmen²³⁸ askerî harekâttan başka seçenek kalmadığı gerçeğini de kabul edilmişti.²³⁹ Bu sırada Bedirhan Bey, Han Mahmut ve Nurullah Bey 1846 yılında ikinci kez Hakkâri'deki Nasturiler üzerine saldırarak büyük bir katliam ve yağma hareketine girişmişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı merkezî yönetimi ne pahasına olursa olsun başta Bedirhan Bey olmak üzere bu beyleri ortadan kaldırmayı karar vermişti. Bunun için 1846 yılında hazırlıklara başlanmış ve 1847 baharında Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa kumandasındaki Osmanlı birlikleri Cizre üzerine yürümüşü. Meydana gelen birkaç çatışmadan sonra Cizre Mutesellimi Bedirhan Bey 1847 Temmuz'unda yakalanmıştı. Aynı ay içerisinde Van üzerine yürüyen Osmanlı birlikleri Han Mahmut'u yakalayarak Van isyanına son vermişlerdi.

²³⁶ BOA, 49/1235-4, (1262) 1846.

²³⁷ Fatih Gencer, *a.g.t.*, s.133.

²³⁸ BOA, İ.MSM, 49/1231-4-9, (9/C/1261) 16 Mayıs 1845, BOA, İ.MSM. 49/1235-7, (25/S/1262) 22 Şubat 1846.

²³⁹ BOA, 49/1235-14, 14/R/1262 (12 Mart 1846), Fatih Gencer, *a.g.t.*, 134-135.

Bedirhan ile diğer beylerin ve Vanlıların isyanı yaklaşık üç yıla yakın sürmüştü. Osmanlı hükümeti bu isyanı bastırdıktan sonra Erzurum ve Diyarbakır Eyaletlerinde Tanzimat'ı uygulamaya geçirebilmişti.²⁴⁰

Tanzimat'ın, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde uygulanmasıyla birlikte nüfuzlarını korumak isteyen buradaki Kürt beyleri ve hükümet karşı karşıya gelmiştir. Hükümete karşı tavır alan bu beylerden biri olan Han Mahmud Bedirhan Bey gibi diğer Kürt beyleri ile ittifaklar kurma yoluna gitmiştir.²⁴¹ Çünkü bunlar, devletin bundan sonra buraları iktidar ortakları ile değil, her türlü emri kayıtsız şartsız yerine getirecek memurlar vasıtasıyla yönetmek istediğini biliyorlardı. Ayrıca tüm ayrıcalıklarını kaybetmekten de endişe duyuyorlardı.²⁴²

Van bölgesinde çıkan isyan ve muhalefet hareketlerinin Bedirhan Bey, Han Mahmud ve Han Abdal gibi kişilerin yenilgiye uğratılmasıyla Tanzimat'ı uygulama aşamasına geçilmiştir. Bu amaçla iki bin beş yüz guruh maaşla Van Sancağına Mustafa Paşa²⁴³ kaymakam tayin edilmiştir. Van Kale'sine dört bölük süvari ve üçer bölük piyade, Hoşap kalesine dört bölük piyade askeri ve Ecnas ve Behvanis kalelerine de birer miktar nizamiye askeri yerleştirilmiştir. Van'da zulüm ve teaddinin ortadan kaldırıldığı belirtilerek halktan usulsüz vergi alınması yasaklanmıştır. Tanzimat'ın gerekli organı olan meclis kurulmuş ve usul icabı aza ve sandık emini atanmıştır.²⁴⁴ Van ahalisinin arzuhalinde Han Mahmud ve avanelerinin derdest edilmesiyle güvenliğin sağlandığı ve kurulan meclise seçilen azaların kendi rızaları dâhilinde Van ve Hakkâri kaza ve livaları ahalisinden olmak üzere iki

²⁴⁰ Fatih Gencer, "Merkezileşme Yurtluk-Ocaklık", s. 86-87.

²⁴¹ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)*, s.170-175.

²⁴² Fatih Gencer, *a.g.t.*, 108.

²⁴⁴ BOA, İ.MSM, 50/1284-7, (23/Ş/1263) 6 Ağustos 1847, Tanzimat'ın Van'da uygulanmasına dair.

bölgeden olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁵ Meclis azaları, sandık emini ve milletvekili isimleri şunlardır: Naip İsmail Efendi, Müftü Mustafa Efendi, Timurpaşazade Fazıl Bey, Timurpaşazade Esad Bey, İshakpaşazade Emin Bey, Şatiroğlu Abdullah Ağa, Cibranzade Rüstem Ağa, Tüccardan Sadıroğlu Hacı Süleyman Ağa, Tüccardan Dereoğlu Abdülrahmet Ağa, Tüccardan İncialioğlu Mehmet Ağa, Tüccardan Boyaoğlu Hasan Ağa ve Sandık Emini Abdullah Ağa. Milletvekilleri: Mıkırdıç ve Mikail.²⁴⁶

Van'ın yıllık geliri sekiz yüz ile bin kese akçe arasında değişmiştir. Ancak bazı köylerdeki ahalinin isyan döneminde Han Mahmud, Han Abdal ve Bedirhan Bey'e bunun çok üzerinde iki bin beş yüz kese akçeye varan vergi verdikleri görülmüştür. Ahalinin de rızalarının alınmasıyla Van'ın yıllık vergisi bin iki yüz elli kese akçe olarak belirlenmiştir. Bu miktarın tahsilatına taksitlerle Mart 1847'den itibaren başlanması ve 1848 yılı kış ayında bitirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴⁷

Tanzimat'ın Van'da uygulanmasına Hristiyanlar çok sevinmiştir. Tanzimat'la birlikte burada yaşayan Ermenilerin Müslümanların zulmünden kurtuldukları ve Müslümanlarla eşit hale gelmekten memnun oldukları görülmüştür.²⁴⁸ Tanzimat'ın uygulanmasında en büyük tepki ise hiç şüphesiz Cizre ve Hakkâri yöresinden gelmiş, yılların biriktirdiği sorunlar, Diyarbakır Eyaleti'nde yeni yönetimin yürürlüğe konmasından bir süre sonra, bölgede hükümete karşı büyük bir isyan şeklinde ortaya çıkmıştı. Daha önce belirtildiği üzere ayaklanmanın önderliğini yapan Bedirhan Bey'in yenik düşerek esir alınmasından hemen sonra bölgede Tanzimat

²⁴⁵ BOA, İ.MSM, 50/1284-4, (1263) 1847, Van halkının arızası.

²⁴⁶ BOA, İ.MSM, 50/1284-1, (1263) 1847, Van'da kurulan meclisin görevlilerine dair.

²⁴⁷ BOA, İ.MSM, 50/1284-4-5, (11/Ş/1263) 25 Temmuz 1847.

²⁴⁸ Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 237.

uygulamalarının başlamasıyla oluşturulan yeni eyalete Kürdistan adı resmen verilmişti. Bölgede gidilen idari düzenlemede Diyarbakır eyaleti; Van, Muş, Hakkâri sancaklarıyla Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşan Kürdistan eyaletine çevrildi. Bu yeni eyaletin valiliğine Musul Valisi Esad Paşa getirilmiştir. Kürdistan valisine gönderilen 3 Ocak 1849 tarihli sadrazamlık yazısında, Tanzimat'ın uygulanmasıyla Cizre kaymakamlığına atanan Mustafa Paşa'nın görevden alındığı, yargılanarak gerçeğin ortaya çıkarılması emrediliyordu. Öte yandan bölgedeki göçebe aşiretleri denetim altına alma ya da yerleştirme çabaları olmuştaysa da başarı elde edilememiştir.²⁴⁹ Özellikle aşiret reislerine maaş bağlanarak, kendilerine kaza müdürlerinin yaptıkları görevlerin verilmesi, aşiret halkını vergi verme ve asker olmaya ikna edilememiştir.²⁵⁰

3.4 Van Bölgesindeki Aşiretlerin Önemi ve Devletlerarası İlişkilerdeki Roller

Aşiretler Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri rolleri itibarıyla önemli bir yer tutmuşlardır.

Arapça bir kelime olan aşiret, bir yerden bir yere konup göçen bedeviler, oymak manasında olup²⁵¹ kabilelerin, teşkilat ve taksimatında ilk ve en küçük cemaattir.²⁵²

Bu terim özellikle Osmanlılarda boyun altında cemaatin üstünde bir topluluğa ad

²⁴⁹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*s. 194-196.

²⁵⁰ Musa Çadırcı, “Tanzimatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 13 Sayı: 24, s. 205.

²⁵¹ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı yayınevi, Ankara, 2011, s. 112

²⁵² Mükrimin Halil Yınanç, “Aşiret”, *İA*, I, MEB, s.710.

olmuştur.²⁵³ Arşiv belgelerinde “taife” ve “kabail” tabirleri de geçmektedir ki aşiret kelimesi ile aynı anlamda kullanıldığını söylemek mümkündür.²⁵⁴

Sosyologlara göre aşiret, kabilelerin bir araya gelmesinden meydana gelen ve siyasî zümre bütünü²⁵⁵ olan göçebe veya yarı göçebe topluluklara verilen isimdir.²⁵⁶ Daha çok evlenme ile meydana gelen akrabalıkların, yani hısımlıkların bütünüdür.²⁵⁷

Araplarda aşiretlerden fasıla, fasılalardan fahz, fahzlardan batın, batınlardan amara ve amaralardan da kabileler meydana gelir.²⁵⁸ Ziya Gökalp Türk kavminin oluşum aşamasını şu şekilde sıralamaktadır: “*Türk kavmi Uruklardan meydana gelmektedir. Uruk (cil) illerden, İl (şa‘b) kollardan, kol (kabile) boylardan, boy (amare) bölüklerden, bölük(batın) tirelerden, tire (fahz, semiye) yarım tirelerden, yarım tire (fasile) soylardan, soy (asabe) ocaklardan, ocak (ehl) akevlerden, akev (ayal) ise baba, ana ve çocuklardan meydana gelir.*” Gökalp’e göre Kürt aşiretleri çoğunlukla kabileler halindedir. Kabileler ise birçok amarelerden meydana gelen heyet olarak adlandırılır.²⁵⁹

İster sosyolojik ister tarihi araştırma maksadıyla ele alınması bakımından yukarıda yapılan tanımlamalar birbirine çok uzak olmayıp ortak noktalar

²⁵³ Yusuf Halaçoğlu, “Aşiret”, *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s.9.

²⁵⁴ Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti’nde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18.

²⁵⁵ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, 2009, s. 20-30

²⁵⁶ Orhan Türkoğlu, “Niçin Milletleşme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türk Dünyası Araştırması Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.5.

²⁵⁷ İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu’da Göçebe Kürt Aşiretleri*. Yurt Kitap Yayınları, Ankara, 1992, s.77.

²⁵⁸ Mükrimin Halil Yınanç, a.g.m., s.710.

²⁵⁹ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri*, s. 27-29.

barındırmaktadır. Bu ortak noktalardan biri “göçebe veya yarı göçebe” kavramlarıdır.

Göçebelik, insan topluluklarının ekonomik uğraşları ve coğrafi şartlarıyla oldukça ilişkilidir. İnsanların hayvanlarıyla birlikte uzun mesafeler boyunca yaptıkları yer değiştirmeler, mevsimlere uyarak çok defa belli bir güzergâhı izlemektedir. Daimî bir karakter taşıyan bu yer değiştirmelere “göçebelik”, bu hayatı süren insanlara da göçebe tanımlaması yapılmaktadır.²⁶⁰

Göçebe, yarı göçebe veya konar-göçer terimleri Osmanlı toplum yapısında sıkça geçen terimler olup hemen hemen aynı anlamı karşılayabilecek şekilde kullanılmıştır.

Osmanlı cemiyetini meydana getiren en önemli unsurlardan birini hiç şüphesiz konar-göçer tabir edilen ve yarı göçebe hayat yaşayan aşiretler teşkil etmiştir. Genellikle hayvancılıkla uğraşan bu aşiretler, göçebelik vasıflarını biraz da, hayvanlarına otlak temin etmek için sürdürmek zorunda kalmışlardır. Bu aşiretler kışın konar hale geçecekleri zamanlarda umumiyetle çadırlarını şehir ve kasabalar yakınındaki eski iskân merkezlerinin bulunduğu sahalarda kurarlar, yazın ise daha serin alanlara göç ederlerdi. Konar-göçerlerin bu hayat tarzı, göçebe hayat yaşayan diğer unsurlardan büyük farklılıklar göstermektedir. Gerçek anlamda göçebe hayatı yaşayan aşiretlere nazaran bazı konar-göçer gruplarının yazın hayvancılıkla uğraşmaları yanında, kışlaklarında ekinlik, yani bir nevi küçük ziraat yaptıkları da göz önünden uzak tutulmamalıdır. Bu sebeple bu gruplar için, göçebe yerine kanunnamelerde ve resmi kayıtlarda konar-göçer tabiri kullanılmıştır. Konar-göçerler genellikle Osmanlı Devleti’nin kabul ettiği merkeziyetçi idare tarzına aykırı olarak

²⁶⁰ Sami Öngör, “Ortadoğu Ülkelerinde Göçebe Hayatın Bugünkü Şartları ve Göçebe Nüfusun Sedantarizasyonu”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi*, Cilt: IX, Ankara 1964, s. 145.

kanunnamelerde, ‘Yörük konar-göçer taifedir, karada ikametleri yoktur’ hükmüyle tarif edilmiştir. Onların başıboş gruplar olarak telakki edilmelerine, yaylak veya kışlaklarına hareketleri esnasında yolları üzerinde bulunan yerleşik ahalinin ekinlerine ve mallarına zarar vermeleri sebep olmuştur.²⁶¹ Devletin aşiretlere yaklaşımının önemli bir örneğini, babası aslen Şam Türkmenlerinden olan Akşemseddin’in, Fatih Sultan Mehmed’i uyarmak için söylediği “Amma Türkmen’den gafil olmayasız. Anın da ipin salıvermeyesiz, bilmiş olasız.” şeklindeki sözlerinde bulmak mümkündür. Bu yaklaşım tarzı sadece Akşemseddin’e ait değildir şüphesiz. Yaklaşık dört asır sonra Tanzimat’ın uygulanmasına yönelik ilk çalışmaları yürüten Ankara Kaimmakamı Bekir Rüstem Paşa, bölgedeki aşiretler hakkında, “İşbu aşâir ve kabâilin bir sözü bir sözüne uymaz ve maslahatları neticesini saymaz makuleden oldukları” tanımlamasını yapması, bir tesadüfü değil, bilinçli bir yaklaşımı göstermektedir.²⁶²

Osmanlı Devleti’nin dönem dönem aşiretlere karşı uyguladığı politikalar aşiretleri devletten uzaklaştırmış ve çoğu zaman bu aşiretlerin devlete karşı itaatsiz bir tutum takınıp isyan etmelerine varan sonuçlar doğurmuştur. Bu noktada Türkmenlerin devlet ile olan ilişkileri küçümsenmeyecek derecede önemlidir.²⁶³ Ancak her ne kadar devlet ve göçebe unsurlar arasında sorunlar çıkmış ve bu sorunlar devletin göçebelere bakış açısını belirlemişse de devlet, zaman ve şartların olgunlaşmasına bağlı olarak göçebe toplulukları kendi teşkilatına dâhil etme yolunu

²⁶¹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK, Ankara, 1988, s. 14-15.

²⁶² Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Tebaası”, s. 15

²⁶³ Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Tebaası”, s. 15.

seçmiştir.²⁶⁴ Elbette ki devlet politikası hiçbir zaman aşiretler gibi toplumsal grupları tamamıyla yok etmek biçiminde gelişmedi. Kanunlara uydukları müddetçe bu aşiretlerin yaşantısına pek müdahale edilmedi ve “özel statülü tebaa” olarak varlıklarını sürdürmelerine izin verildi. Bilhassa bazı kendine özgü işlerde devlet teşkilâtı kurulması yerine, bu konularda tecrübeli ve yetenekli olan aşiretlerden istifade edilmesi daha pratik görüldü. Meselâ dağlarda ve çöl bölgelerinde asayişin sağlanması ve bunun için kolluk kuvvetlerinin ayrılması topoğrafik nedenlerden ötürü hem daha zordu, hem de toprağın daha az gelir sağlaması nedeniyle buraları çok da önemli değildi. Böyle yerlerde, vergileri toplayıp ilgili birimlere ulaştırmak, ticarî ve askerî amaçlarla kullanılan yolları tehdit etmemek şartıyla, yöredeki etkili aileleri görevli kılmak yeterli sayıldı. Neticede her aşiret vergi verme, asker gönderme gibi önemli meseleler dışında iç işleriyle ilgili problemleri kendi aralarında çözebildiler. Hatta bu gevşek idarî statü yüzünden merkezden uzak olan yerlerdeki aşiretler üzerinde merkezî hâkimiyet, çoğu zaman hukukî olmaktan öteye bir anlam taşımamaktaydı. Nitekim devletin en güçlü olduğu yıllarda dahi Musul ve çevresinde yerleşen aşiretlerin Osmanlı idaresinin mutlak nüfuzu altında olmadığını gösteren misâller bunu ispatlamaktadır.²⁶⁵

Sınır bölgelerinde yaşayan aşiretlerin devlet ile ilişkileri diğer gruplara göre biraz daha ehemmiyetlidir. Çünkü aşiretler sınır bölgelerini doğal bir yaşam alanı olarak görmüş ve devlet ile yaşadıkları problemlerde tabii oldukları hâkim gücü değiştirme yoluna gitmişlerdir. Doğu Anadolu ve Van bölgesinde yaşayan birçok

²⁶⁴ Paul Wittek, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretler”, *Tarih Dergisi*, cilt 13, sayı:17-18, 1967, s. 267.

²⁶⁵ A. Saydam, “Sultanın Özel Tabaası”, s. 18.19. Faruk Sümer, “Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, *İ.Ü. İFM*, c. 11-NO:1-4, İstanbul, 1949-1950, s.517-518.

aşiret özellikle İran ile Osmanlı Devleti'nin zaman zaman karşı karşıya gelmesine sebep olmuşlardır. Ayrıca bu aşiretlerden çoğu her iki devletin kendi tebaaları olduğu konusunda tartışmalara neden olmuşlardır. Osmanlı-Rus ilişkilerinde de aşiretlerin önemli bir rolü olmuştur.

Aşiretlerin Osmanlı-İran devletleri arasında büyük sorunlara sebep olması ise Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'yu fethiyle hızlanmıştır. İdris-i Bitlisi'nin yardımlarıyla Kürt Beylerinin desteğinin Osmanlı Devleti lehine çevrilmesi bölgede yeni bir dönemin de habercisi olmuştur. Bazı aşiretlerin Osmanlı-Safevî mücadelesinin ilk yıllarında, kendilerine eskisi kadar hayat hakkı tanımak istemeyen Osmanlı Devleti yerine, mevki, makam ve itibar vaat eden Şah İsmail'in yanına gittikleri görülmüştür.²⁶⁶ Safevî Devleti, Türkmen unsurların yanı sıra Kürt aşiretlerini de Osmanlı Devleti'ne karşı kullanma gayretinde olmuştur. Özellikle Şah İsmail bu noktada etkili bir şekilde hareket etmişti.²⁶⁷ II. Şah İsmail'in bir buçuk yıl süren şahlığında Doğu Anadolu'da sınır aşiretlerini kendi tarafına çekme teşebbüsü iki devlet arasındaki ilişkileri gerginleştirmişti.²⁶⁸

XIX. yüzyıl başlarında, Osmanlı Devleti'nin İran ve Rusya ile olan savaşlarında aşiret kuvvetlerine sıkça başvurduğu görülüyor.²⁶⁹ Ancak bu dönemde İran devletinin Kürt aşiretleri üzerindeki nüfuzu Osmanlı nüfuzundan daha fazla olup aşiretler taraf tutma konusunda kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. 1804-1813 Rus-İran muharebelerinde Abbas Mirza maaşlarının temini ve bütün vergilerden

²⁶⁶ Abdullah Saydam, "Reformlar ve Engeller", s.182.

²⁶⁷ Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev.: Mehmet Harmancı, I, İstanbul, 1982, s.101.

²⁶⁸ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I(1587-1590)*, İstanbul, 1962, s.17

²⁶⁹ Fatih Ünal, "Şikak Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Sayı 44, İstanbul, 2008, s. 169-170.

muafiyetleriyle hakikaten bütün Ekrâdı kendi tarafına celp etmeye ve Rusya'ya karşı süvari kuvvetini temin etmeye muvaffak olmuştur. Yine 1828 yılında Türkiye'ye harp ilan edildiğinde Hakkâri emiri ve Kürdistan'ın kuzeyinde kalan beyler tarafsız kalmış ancak Van ve Muş paşalıklarında göçebe yaşayan Kürtler Osmanlılarla hareket etmiştir. 1828 senesinde ise Ahıska yakınında Ruslar tarafından mağlup edilen Mustafa Paşa Hasenanlı, Zelukanlı, Cibranlı ve Yekdilli Kürtlerini Ruslara karşı isyana teşvik ettirmiştir.²⁷⁰

Osmanlı-İran sınırında yaşayan aşiretler hudut bölgesini doğal bir yaşam alanı olarak görmüşlerdir. Kesin hatları belli olmasa da bir sınırın varlığı birçok aşireti İran veya Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmaya mecbur etmişti. Bu durum onların yaşam tarzlarını yeninden şekillendirmeye ve sosyal hayatlarının ve hareket alanlarının değişmesine yol açmış. Bunun bir sonucu olarak da birçok aşiret veya aşiret konfederasyonlarının birtakım grupların egemenliği Şah veya Sultan arasında el değiştirmiştir. Bu değişiklikler sırasında bazı aşiretler karşılaştıkları farklı yaşam şartlarına uyum sağlamayı reddetmişlerdir. Bu süreç göçebe ve yarı göçebe aşiretlerin tarım arazileri ve otlaklar için mücadeleye girişmelerine sebep olmuştur. Arazi ve toprak yetersizliğinden kaynaklanan bu mücadeleler hem aşiretlerle devlet ve hem de aşiretlerin kendi aralarında çatışmalarına sebep olmuştur.²⁷¹ Sınır çizilmesi hususunda daha evvel çalışmalar yapılmıştı ancak bu çalışmalar gelişmiş bir durum göstermekteydi. Göçebe Kürt aşiretleri sınır kavramını dikkate almıyorlar, zaman zaman bir taraftan öbür tarafa gitmekteydiler. Aslında taraflardan

²⁷⁰ P. Averyanof, *19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları*, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926, s. 7-35.

²⁷¹ Sabri Ateş, *Empires at the Margin: Towards A History Of The Ottoman-Iranian Borderland And The Borderland Peoples, 1843–1881*, PhD, New York University, 2006, s. 21-22.

hangisi kendilerine iyi muamele ediyorsa o tarafa riayet ediyorlardı.²⁷² XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin bölgede otoritesi yok denecek kadar azdı. Hatta Hakkâri bölgesi bir süreliğine de olsa İran hâkimiyetine girmişti. Otorite boşluğu nedeniyle halkın can ve mal güvenliği olmadığı ve bu nedenle bunların geçimlerini sağladıkları ziraattan bile vazgeçtikleri görülmüştür.²⁷³ İran'ın aşiretler üzerindeki hakimiyeti Osmanlı sınırlarını bile aşabilecek bir seviyedeydi.²⁷⁴ Bu durum daha sonraki dönemlerde çeşitli düzenlemelere gidilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Sınır konusundaki anlaşmazlıkların halli için 1843-1847 yıllarında Erzurum Konferansı yapılmış, bu konferansta münazaalı aşiretler için bir oturum yapılmış ve İran ile Osmanlı Devleti arasında birçok aşiretin kendi tebaaları olduğu konusunda büyük tartışmalar olmuştur.²⁷⁵ Derviş ve Hurşid Paşaların layihalarında birçok münazaalı aşiretin durumuna yer verilmiştir. Bunlardan Merkur, Berdesor, Terekvar, Bradost, Somay ve İran memalikinden Urmi'de yaşayan ve Şikaki veya Şikefti olarak bilinen aşiretin eskiden Diyarbekir taraflarında yaşadığı ve Hakkâri ile İmadiye taraflarına gelip buraları yaylak olarak kullandığı belirtilmiştir. İran'ın bu aşireti sahiplenmesinin mümkün olamayacağı ve bu aşiretin Osmanlı tebaası olduğu vurgulanmıştır. Hatta aşiretin Sünni (Şafii) olmasından dolayı İran tarafından zulme uğradığı belirtilmiştir. Diyarbekir'den gelen ve münazaalı aşiretlerden biri olan Milli

²⁷² Halfin, *19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul, 2008, s.28.

²⁷³ Fatih Gencer, “Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 47, 2010, s. 216.

²⁷⁴ P. Averyanof, *a.g.e.*, s.4-25

²⁷⁵ İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı(1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1995. 143-242.

aşireti ve Haydaranlı aşiretleri de yine aynı şekilde İran tarafından sahiplenilmeye çalışılmıştır.²⁷⁶

Bu ve benzeri durumlardan dolayı sınırın belirlenmesi Osmanlı'da Tanzimat, İran'da modernizasyon olarak adlandırılan reform sürecinin bir parçasıydı. Her iki devlet de merkezileşmeyi sağlama çabasındaydı.²⁷⁷ 1847 yılında Erzurum Konferansı sonucunda Osmanlı ve İran devletleri arasında imzalanan Erzurum Antlaşma'sının 8. Maddesi aşiretlerle ilgili olup içeriği şu şekildedir: İki İslam devleti, sınır bölgelerinde olan aşiret ve kabilelerin yağma ve hırsızlıklarını önlemek için gerekli tedbirlerin kabulünü ve uygulamasını kabul ediyorlardı. Bu husus için gerekli yerlere asker koyacaklardı. İki devlet birbirlerinin arazisinde meydana gelen gasp, garet ve öldürme gibi her çeşit tecavüzü hareketin uhdesinden geleceklerini kabul ediyorlardı. Sahipleri bilinmeyen ve anlaşmazlık halinde bulunan aşiretlerin bundan sonra daimi olarak ikamet edecekleri yerleri seçmeleri hususunu aşiretlerin kendi iradesine bir defalık havale ediyorlardı. Tabiiyetleri belli olan aşiretler bağlı oldukları devletin arazisine girmeye cebr olunacağına karar vermişlerdi.²⁷⁸ Aşiretlerin tabiiyeti konusunun uluslararası bir boyutta tartışmalara neden olması aşiretlerin birçok oymaktan oluşup geniş bir alana yayılmalarından kaynaklandığı gibi sahip oldukları insan gücü ve ekonomik uğraşlarıyla da yakından ilgilidir. Bunda aşiretlerin sınır bölgesinde gereken durumlarda asker göndermekle mükellef olmaları ve aşiretlerden çeşitli miktarlarda alınan vergilerin etkisi vardır.²⁷⁹

²⁷⁶ Derviş Paşa, *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286, s. 103, Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 248.

²⁷⁷ Sabri Ateş, *a.g.t.*, s. 25.

²⁷⁸ İbrahim Aykun, *a.g.t.*, s. 224.

²⁷⁹ Derviş Paşa, *a.g.e.*, s. 107-150. Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s.230-260

Bütün çabalara rağmen sınırın belirlenmesi aşiretlerin hareket alanlarını kesin çizgilerle engelleyememiştir. Sınırın belirlenmesinden önce de sonra da askeri güç oluşturmaları ve tarımsal sürekliliğin sağlanması noktasında önemli olmalarından dolayı aşiretler her iki devletin mücadele unsurunu oluşturmuşlardır. Aşiretler ise bu mücadeleden adeta faydalanma yolunu seçmişlerdir. Mesela 1803-1817 Rus-İran savaşları sırasında maişetlerinin temini ve bütün tekâliften muafiyetleri karşılığında Abbas Mirza bütün Ekrâdı kendi tarafına celb etmeye ve Rusya ile muharebe için Rusya'ya karşı süvari kuvvetini temin etmeye muvaffak olmuştur. Ayrıca Türkiye ve diğer Asya milletleri ile yapılan muharebelerde de İran Kürtlerden istifade etmiştir. Bu dönemde Rusya'nın da aşiretlerle işbirliği geliştirme yollarına girdiği görülmüştür. Çünkü aşiretler hem askeri güç hem de kontrol altına alınmadığı zaman bir tehdit unsuru olmuştur.²⁸⁰ Bu güçler arasında kısmen de olsa bir seçim yapma imkânlarının olması aşiretlerin kontrolünü zorlaştırmıştır.

1847 yılında imzalanan Erzurum Antlaşması'ndan sonra hudut güvenliğinin sağlanması hususuna dikkat edilmeye çalışılmıştır. Örneğin, Mahmudiye kazası dâhilindeki Abgay nahiyesine gelen ve sekiz yüzden fazla hane olan Haydaranlı ve Zılan aşiretlerinin buradaki reayaya zarar vermelerinin engellenmesi ve sınırı geçmelerine engel olmak için buraya Koşar nahiyesinde bulunan nizamiye askerleri sevk edilmiştir.²⁸¹ Aksi yönde hududa dayanan aşiretlerin durumu için verilen malumat şöyledir:

'Erzurum muahedesinin on dokuzuncu maddesine göre Haydaranlı ve Sebkili aşiretlerinden Osmanlı toprağında bulunanların İran hududuna tecavüze cesaret

²⁸⁰P. Averyanof, *a.g.e.*, s. 18-25.

²⁸¹ BOA, İ.MSM, 52/1343, (12/L/1264) 10 Eylül 1848.

edenlerin men ve tertibi Osmanlı devleti serhadat memurlarının kontrolündedir.’²⁸²

Bu dönemde Mahmudi ve Kotur kazalarının İran aşiretlerinden muhafazasının sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması hususunda emirler verilmiştir.²⁸³ Daha sonraki dönemlerde de Haydaranlı ve Celali aşiretlerinden bin hane Osmanlı tarafına geçmeye çalışmıştır.²⁸⁴ Ancak aşiretlerin sınırlar arasındaki geçişlerine her zaman engel olunamamıştır. Örneğin, Abgay nahiyesindeki Haydaranlı aşireti müdürlerinden Haydar Ağa, İran tarafından gelen ve yine Haydaranlı aşiretine mensup olan kişilere burada yaylak tahsis etmiş ve kendilerinden vergi almıştır. Kendisine yapılan uyarılar da ise bu kişiler benim aşiretimdendir diyerek onları sahiplenmiştir. Ayrıca bu kişilerle birleşerek yerleşik halka da zarar vermiştir.²⁸⁵ Haydar Ağa birkaç defa uyarılmış ancak bir süre sonra bu hareketlerinden vazgeçmediği için müdürlükten azledilmiştir.²⁸⁶ Osmanlı-İran sınırındaki aşiretlerin sınırı ihlal ederek karşı taraftaki ahaliye zarar verme girişimleri sıkça karşılaşılan bir durum olmuştur.²⁸⁷ 1893 yılında Osmanlı Devleti’ne iltica etmek isteyen Şekaki aşiretinin durumu görüşülmüş ve Sünni olanların kabulünde herhangi bir sakıncanın olmadığı ancak gelecek aşiretin çoğunluğunun Şii olmasından dolayı teşkil edilmekte olan Hamidiye Alaylarına dâhil olmaları halinde mezhep ve kavmiyet kavgalarının çıkmasıyla tekrar İran’a gitme ihtimallerine istinadenbu aşiretin kabul edilmesi hususunda mahalli yönetimin kafası karışık olup konu sadarete bildirilmiştir.²⁸⁸

²⁸² BOA, İ.MSM, 52/1345, (20/L/1264) 19 Eylül 1848.

²⁸³ BOA, İ.MSM, 52/1351, (13/Z/1264) 10 Kasım 1848.

²⁸⁴ BOA, A.MKT. UM, 264/54, (01/Ca/1273) 27 Ocak 1857.

²⁸⁵ BOA, A.MKT. UM, 287/55, (21/Za/1273) 13 Temmuz 1857.

²⁸⁶ BOA, MVL, 678/117, (26/Z/1280) 2 Haziran 1864.

²⁸⁷ BOA, A.MKT. MHM, 270/82, (4/M/1280) 21 Haziran 1863.

²⁸⁸ BOA, BEO, 164/12268, (15/Ş/1310) 4 Mart 1893.

Doğu Anadolu’da aşiretlerle ilgilenen bir diğer devlet de Rusya olmuştur. Rusya’nın Doğu Anadolu’daki aşiretlerle ilgilenmesi 1805 yıllarına kadar gitmektedir.1804-1805’ten itibaren Ruslar ile Kürtler arasında başlayan temaslar, Türk-Rus harplerinde önemli bir faktör olarak kendini hissettirmiştir. Doğu Anadolu halkı maddi yönden ağaların, dini yönden ise şeyhlerin etkisi altında idiler. Bu iki grup daha ziyade aşiretler ve kırsal bölgelerdeki halk üzerinde etkili idiler. Bu durumu gayet iyi takdir eden Rus askeri erkânı, Kürtlerin ancak reislerine para ve hediye verilmek sureti ile elde edilebileceğini düşünüyorlardı.²⁸⁹ 1853 yılında Kürtlerle münasebatın temini için Prens Voronsof’a 100 bin lira gönderilmiştir. Cemidanlı, Milanlı ve Bezik Kürtlerinin 14 reisi itaate ve inkıyatlarını arz etmek üzere Gümrü’ye gitmişlerdir. Bunların her birlerine hediyeler verilmiş ve kendilerinin muvaffakiyetle Ruslara karşı hareketlerine dair rehin olarak reislerinden 4’ü Gümrü’de alıkonmuştur. Bir süre sonra Zılanlı aşireti reisleri Kasım Han, Ahmet Ağa ve Sarı Ağa’dan Rusların bütün harekâtına yardımcı olmak arzusunda bulunduklarına dair mektuplar alınmıştır.²⁹⁰

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere çoğu Kürt kabilesi hep büyük devletlerin perifesinde yaşamıştır. Bu da kuramsal olarak birçok hükümdar arasında seçim şansına sahip olan Kürt aşiretlerinin hareket olanağını artırmıştı. ²⁹¹ Bu durum yerel aşiret reislerine hükümrân devletlerle ilişkilerinde manivela gücü sağlamış ve bağlı oldukları devleti değiştirme tehdidine varan sonuçlara kadar gitmiştir.²⁹²

²⁸⁹ Hasan Şahin, ‘‘Kırım Savaşı (1853-1856) Sırasında Rusların Doğu Anadolu’daki Aşiretleri Elde Etme Gayretleri’’, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 11, Erzurum, 1999, s. 217-224.

²⁹⁰ P. Averyanof, *a.g.e.*, s.51.

²⁹¹ Martin Van Bruniessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, s.203.

²⁹² Martin Van Bruniessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, s.208.

Aşiretlerin askeri güç olarak görülmesi yerel beylerin de kendilerinden yararlanma yolunu açmıştır. Örneğin; 1816 yılında Van muhafızı ve kaymakamı olarak atanan Derviş Paşa bir takım karışıklıklara sebep olmuştur. İran'dan Osmanlı tarafına geçen ve İran Şahının tüm çağrılarına rağmen sahiplenerek Erciş Bölgesine yerleştirdiği Sipki Aşireti yüzünden iki devlet krizin eşiğine gelmiş, Van bölgesinde sıcak çatışmalar yaşanmıştır. Sipki Aşireti meselesi, İranlıların Erciş, Mahmudi gibi bölgelerde istila hareketine girişmelerine neden olmuş ve aynı zamanda Muş Mutasarrıfı Selim Paşa ile Derviş Paşa arasında da husumete yol açmıştır.²⁹³ Derviş Paşa Sipki Aşireti'ni sahiplendikten sonra bu aşirete, Van eyaletlisinden bazılarını ve İran'a tabi aşiretlerden birkaç tanesini de ekleyerek Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın idaresinde bulunan köyleri yağmalattırmıştı. Sipki Aşireti Van bölgesine geçtikten sonra Revan Hanı'nın kardeşi Hasan Han aşiretin İran'a ait olduğunu ifade ederek, Derviş Paşa'dan bunların iade edilmesini istemişti. İran toprağından kaçıp geldiği Osmanlı yetkililerinin de itiraf ettiği bu aşiret, İran tarafından on iki bin kadar koyunu sürüp Van'a getirmişlerdi. İran'dan buraya elçiler gönderilmiş aşiret ve gasp ettiği mallar tekrar istenmişti. Derviş Paşa bu isteği reddedince İranlılar bu aşiretin düşmanı olan İran aşiretlerinden Zilan aşiretinden Hüseyin Bey'i çok sayıda askerle Van toprağına sürmüştü. Çıkan çatışmalar ve çatışmaların yoğunlaşması sonucunda bu durumun soruşturulmasına karar verilmiş ve bu iş için Erzurum valisi görevlendirilmişti. Ayrıca eğer bu çatışmaların sebebi Sipki Aşireti ise anlaşmalar

²⁹³ Sinan Hakan, "19. Yüzyılın İlk Çeyreğinden Tanzimat'a Hakkâri Bölgesi Sosyo-Siyasal Gelişmeleri ve Osmanlı-İran Münasebetleri", *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van, 2007, s. 352.

gereği İran'ın bu aşireti istemeye hakkı olduğundan, askerin geri çekilmesi ve gerekenin yapılacağına dair Revan Serdari'na mektup yazılması talimatı verilmişti.²⁹⁴

Yine 1830 yılında Van muhafızlığı elinden alınan İshak Paşa isyan etmiştir. Van'dan alınma kararına tepki gösteren İshak Paşa, Kars'a giderken yarı yoldan dönüp İran tarafında Zılanlı Hüseyin Ağa'ya gidip desteğini alarak Van üzerine yürümüştür. Halktan da destek almayı başaran İshak Paşa Zılanlı Hüseyin Ağa'nın desteğini çekmesiyle geri çekilmiş Müküs Sancak Beyi Han Mahmud'a sığınmıştır. Muş mütesellimi Emin Paşa'nın tahriratlarından anlaşıldığı üzere, Han Mahmud kendisine destek almak için adamlar göndermiş fakat Emin Paşa bu durumu derhal Dersaadet'e yazarak Müküs Beyine yardımcı olamamıştır. Raporlardan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti Ömeri, Hanifi, Ertoşi, Şikaki, Takori, Beravi gibi bölgedeki büyük aşiretlerin de desteğini alan Han Mahmud üzerine gidememiş, Müküs üzerine askeri bir harekât yapamamıştır.²⁹⁵

3.5 Tanzimat Döneminde Van Aşiretlerinin İskânı

İskân en geniş anlamıyla bir beşeri yerleşme olup mevsimlerin seyrine uyarak yer değiştiren, yazın yaylaya, dağa çıkan; kışın ovaya inen yarı göçebelerin senenin yalnız bir kısmında iskân ettikleri ve muhtelif adlarla andıkları ova, yayla ve dağ eğreti yerleşmeleri; sedanter insanların oturdukları münferit mesken, çiftlik, köy, kasaba ve şehir, geçici veya devamlı, toplu veya dağınık, büyük veya küçük bütün bu yerleşmeler, yerleşme tesisleri, münferit mesken ve mesken toplulukları bu geniş tarifi içine girebilir.²⁹⁶

²⁹⁴Fatih GENCER, *Van Muhafızı Derviş Paşa*, s.205-207.

²⁹⁵ Sinan Hakan, "19. Yüzyılın İlk Çeyreğinden Tanzimat'a Hakkâri", s. 351.

²⁹⁶ Ali Tanoğlu, "İskân Coğrafyası Esas Fikirler, Problemler ve Metod", *Türkiyat Mecmuası*, XI 1953, s.1.

İskân, devletlerin ekonomik ve idari meseleleri ile yakından alakalı olduğu gibi, toplumu da büyük oranda ilgilendirir. Çeşitli milletlere mensup gruplardan teşekkül etmiş bir toplumda merkezi idarenin kuvveti, takip ettiği planlı iskân politikası ile doğru orantılı gelişmiştir. Aynı şekilde nüfusun ekonomiye kaydırılması meselesi de iskân politikasının şekliyle ilgilidir.²⁹⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda iskân politikalarını birkaç döneme ayırmak mümkündür. Kuruluş, genişleme, duraklama ve gerileme devirlerinde, siyasi, iktisadi ve içtimai vaziyetinin değişmesine bağlı olarak, iskân politikası farklı şekilde hareket etmiştir.²⁹⁸ Kuruluş devrinde Batı'ya doğru ilerleyen Osmanlı kuvvetlerinin ardından, hatta onlarla birlikte gelen bazı tarikat mensubu birçok dervişin ıssız yerlerde yol boyunca zaviyeler, tekkeler tesis etmeleriyle zamanla iskân mahalleri teşkil edilmiştir. Bir iskân unsuru olarak aşiretler bu dönemde ele geçen memleketlerin Türkleştirilmesinde kullanılmışlardır.²⁹⁹ Elbette ki aşiretler sadece yerleştirmeye yönelik bir nüfus gücü olarak değil ayrıca göçebelerin cengâverlik özelliklerini yerleşik halktan daha iyi muhafaza etmeleri ile kabile teşkilatı ve disiplini içinde askeri bir kuvvet olarak da görülmüşlerdir.³⁰⁰ Bu model genel olarak kuruluş ve genişleme dönemlerinde imparatorluğun dinamizminin yüksek olmasıyla

²⁹⁷ Yusuf Halaçoğlu, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlılar*, cilt 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 581.

²⁹⁸ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti...*, s. 2

²⁹⁹ Cengiz Orhonlu, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı”, *Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü*, XVI-1-2, Ankara, 1975-1976, s. 269.

³⁰⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c.13, Sayı 1-4, 1952, s.66. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 1942, s. 354-356.

yayılma politikasına bağılı olarak dışa dönük iskân faaliyeti olarak değerlendirilir.³⁰¹

Kuruluş ve genişleme devrinin ardından, özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, bozulmaya başlayan askeri, siyasi ve mali sisteminden en çok konar-göçer gruplar etkilenmiştir. Sistemi düzeltmek isteyen Osmanlılar, Yörük ve Türkmenleri toprağa bağlamak, onları kayıt altına almak maksadıyla iskân etmeye zorlamıştır.³⁰²

Böylece dışa dönük olarak telakki edilen iskân politikası yerini yavaş yavaş bir iç iskan politikasına terk etmeye başlamıştır.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda devlet için büyük problem halini alan iç karışıklıklar ve yapılan uzun savaşların ortaya çıkardığı iktisadi buhranın çeşitli halk kütleleri üzerinde meydana getirdiğı baskı, onların yerlerini ter ederek kendileri için daha uygun alanlara göç etmelerine ve birçokmeskûn yerin harap olmasına sebep olmuştur.³⁰³ 1683 Viyana bozgunundan sonra Güneydoğu Anadolu'dan Türkiye'nin orta ve batı bölgelerine doğru kayan Türkmen, Kürt ve hatta Arap aşiretlerin zararlarından çiftçi halkı korumak, bunların sebep oldukları karışıklıkları yatıştırmak için bu aşiretleri eski yerlerine göndermek ya da uygun yerlerde yerleştirmek, köylerini bırakmak zorunda kalmış çift bozanların sayısı kabardıkça ziraat üretimi azalmış ve kıtlık süreklilik sağladığından çift düzenini yeniden kurmak 1730'dan sonra hükümetin uğraşmak zorunda kaldığı bir iskân işine sebep olmuştur.³⁰⁴ Umumiyetle, fırsat buldukça soygun yapmaktan başka suç işlemeyen küçük ve kudretsiz göçebe toplulukları, her kovulmuş kimsenin sığınak aradığı muhtemel isyan yuvalarıdır ve bir iç savaş çıkınca, asi tarafın bayrağı altına üşüşerek ciddi bir

³⁰¹ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti*, s. 5.

³⁰² Üçler Bulduk, "Sosyal Yasayış, Konar-Göçerlik ve Etnisite", *Uyan Türkiyem- II. Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı ve Bilim şenliği*, Ankara 2008, ss. 216-223.

³⁰³ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti*, s. 5.

³⁰⁴ Mustafa Akdağ, a.g.m., s. 53.

tehlike halini alırlar.³⁰⁵ Bu tehlike ve arazilerin boşalması, ekonomisi ziraata dayanan devletin, zirai gelirinin azalması demektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. yüzyılda başlayan ve XVIII. yüzyılda da iskân siyaseti olarak yürütülen *'harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek yeniden ziraata açılması'* şekli, *içe dönük iskân* siyasetinin esasını teşkil eder. Ana toprak olarak kabul edilen Anadolu'daki bu iskânın yanı sıra, sınırların gerilemesi sebebiyle göçmen kabilelerinin de yerleştirilmeye başlanması, bu siyasetin ikinci safhasını oluşturmuştur. XIX. yüzyılda gelindiğinde ise genel olarak, toplu bir iskân siyaseti yerine bölgelere hitap eden ve onların ıslahını da amaçlayan bir yol takip edilmiştir.³⁰⁶

Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı problemler, hazineyi güç duruma sokmuştu. Sırp ve Yunan isyanları, Türk-Rus savaşları, Navarin faciası, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve nihayet Mısır gibi iktisadi değeri bir hayli yüksek olan bir kıtanın elden çıkması ve Mehmet Ali Paşa isyanı gibi hadiseler, ekonomik kaynakları adeta kurutmuştu. Devletin süratle yeni gelişme alanlarına ihtiyacı vardı. Öte yandan mevcut kaynakların iyi değerlendirildiği de söylenemezdi. Buna karşılık sıkışık zamanlarda hükümetin hemen başvurduğu kesim maddi açıdan müşkülât içerisindeydi. Önemli sayıya ulaşan konar-göçerlerden doğru dürüst vergi toplanamıyordu. Daha doğrusu aşiret mensuplarından vergileri toplamakla yükümlü olan beyler ve ağalar, çoğu zaman fazla miktarda topladıkları vergileri devlete teslim etmiyorlardı.³⁰⁷ Teorik olarak artık ürüne vergi yoluyla el konulması yerleşik tarımı gerektiren bir durumdur. Merkezi siyasal otoritenin göçebe formasyonu içinde

³⁰⁵ Paul Wittek, a.g.m., s. 263.

³⁰⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti*, s. 5-7.

³⁰⁷ Abdullah Saydam, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun, 1993, s. 240-243.

bulunan aşiretlerden vergi alması zordur. Buna karşın yerleşik halkın vergiden kaçması kolay olmamakla birlikte verginin kaynağını oluşturan ürünü göçebe ekonomisinden farklı olarak gözlerden uzak tutma olanağı yoktur. Bu nedenle merkezi siyasal otorite göçebe aşiretlerin iskânını Osmanlı klâsik döneminden başlayarak XIX. yüzyıla kadar devletin temel stratejilerinden biri haline getirmiştir.³⁰⁸ Göçebe aşiretlerin iskânını zorunlu kılan hususlardan biri de Avrupa'nın baş döndürücü ilerleyişi karşısında, yüzyıllar öncesinin geleneklerine dayalı bir yaşantı ile çağdaş gelişmelere ayak uydurulamayacağı gerçeğiydi. Bilim ve teknolojinin meskûn mahallerde geliştiği gerçeği ile Tanzimatçıların sık sık üzerinde durdukları usul-u cedid'in ülkeye yerleşebilmesi için yeni bir hayat tarzının benimsenmesi gerekiyordu. Aşiretlerin iskânı konusu ile asayiş meselesi de birbiriyle yakından ilgiliydi. Asayişin temini konar-göçerlerin iskânı ile çok kolay bir şekilde başarılabilirdi.³⁰⁹ Tanzimat'tan sonra iskân meselesi üzerine ciddi olarak eğilme imkânı olmuştur. Bu amaçla aşiret reislerine bulundukları eyaletin valisi tarafından mühür verilerek aşiret mensuplarından izinsiz başka yerlere göç etmek isteyenlere, kefil göstermek şartıyla, mürûr tezkeresi³¹⁰ verme usulü tatbik edilmeye başlandı.

³⁰⁸ Sait Ebinç, a.g.t.,s. 71.

³⁰⁹ Abdullah Saydam, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı", s. 240-243.

³¹⁰ ' Osmanlı'da "Mürûr Tezkeresi"nin uygulanma amacı şehirlerin güvenliğini sağlamak ve keyfi göçün önüne geçmektir. İzin belgesi anlamına gelen bu belge 1831 yılına kadar kaza ve kasabalarda kadı ve naipeler tarafından verilmekteydi. 1831'den itibaren bu görev defter nazırlarına verildi. Özellikle II. Mahmud döneminde kefilsiz, işsiz olup zaman zaman hırsızlık ve kanunsuzluklarda bulunmak amacıyla İstanbul'a gelen kişilerin kentten uzaklaştırmaları için Men-i Mürûr başarı ile uygulanmıştır. Muhtarlar bu uygulamada önemli görevler üstlenmişlerdir. Başka şehir ve köylerden mahallelerine bir yabancı gelir gelmez, durumunu incelerler, elinde mürûr tezkeresinin olup olmadığına bakarlardı. Gelen izin belgesi almışsa, niçin geldiği, nerede kaç gün kalacağı sorulur ve uygun görülmesi halinde kalması için izin verilirdi. Bu usul Tanzimat'ın ilanından sonra da uzun

Bununla birlikte aşiretler içinde yeni mülki teşkilat olarak mushassıllıklar tatbik edilmeye başlandı.³¹¹

İskân konusu 1841-1842 yıllarında hükümetin gündeminden hiç düşmedi. Önceleri perakende gruplar mahalli yöneticilerin gayretleriyle iskân olunurken, ilk önemli yerleştirme faaliyeti Rişvan oymaklarıyla Mülûkanlı aşiretine mensup bazı toplulukların Bozok sancağı köylerine ve Mamalu ile Süleymaniye kazalarına ikişer üçer hane şeklinde dağıtılmalarıyla gerçekleşti.³¹² 1842’de bulunan hal çaresi aşiretlerin yaylak ve kışlak için başka yerlere gitmeyerek sancak ve kazada bulunan geniş topraklarda bu ihtiyaçlarını karşılamaları yoludur. Bunun için boş, terkedilmiş olan toprak ve tarlaları onlara tahsis ederek, yerleşmiş olan ahali gibi ziraat ile meşgul olmaya teşvik edilmeleri öngörüldü. Muhalefet edenlere icabında asker sevki talimatı verilmiştir. İskân edilen aşiretler için müstakil köyler kurulurken bir kısmı da mevcut köyler içine dağıtılmışlardır.³¹³ Bu uygulamalar, genellikle aşiretlerin devlete verdikleri güvene göre değişiklik göstermiştir. İskân edilecek aşiretin, halkın huzur ve sükûnunu bozmadan isiyle meşgul olacağı anlaşılırsa, yeni köyler kurularak topluca iskân ettiriliyorlardı. Ancak, rahat durmayacakları anlaşılırsa, bunlar yoğunluk ve etkinlikleri kırılmak maksadıyla, gruplar halinde köylere dağıtılmak suretiyle iskân ettirilmişlerdir.³¹⁴

yıllar yürürlükte kalmış, mürur tezkeresi örneği basılarak ilgililere yeterli sayıda gönderilmiştir.” Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s. 39-70.

³¹¹ Cengiz Orhonlu, a.g.m., s. 281.

³¹² Abdullah Saydam, “Reformlar ve Engeller”, s.186.

³¹³ Cengiz Orhonlu, a.g.m., s.282.

³¹⁴ Şeyda Büyükcan Sayılır, “Göçebelik, Konar-göçerlik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1 (Yaz 2012), s.572.

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti, daha evvel büyük çapta olmamak üzere karşılaştığı yeni bir iskân meselesi ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Kaybettiği topraklar üzerindeki Müslüman ahalinin dalgalar halinde Osmanlı sınırları içine gelmeleri karşısında göçmenlerin ihtiyaçları ile meşgul olacak ve onları uygun yerlere yerleştirecek bir teşkilat mevcut değildi. Özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra göç eden ahalinin durumu devleti bir takım kararlar almaya teşvik etti. Bu hususta 1856'da bir talimatname hazırlandı. Daha sonra bu işlerle ilgilenmek üzere ayrı bir komisyon kurulması kararı alındı.³¹⁵ 1860 yılında “İskân-ı Muhacirin Komisyonu” teşkil edildi. Daha sonraları bu teşkilat 1914 yılında çıkarılan bir kanunla “Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi” ismini aldı.³¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun iskân faaliyetlerinin önemli bir evresi de Fırka-i Islahiye ile gerçekleştirilmiştir. 1866 yılında, o zamana kadar hiçbir şekilde iskânlarına muvaffak olunamamış olan Güney-doğu Anadolu'daki aşiretlerin teskin ve iskân işi ele alındı. Bu amaçla Fırka-i Islahiye adlı bir askeri birlik kuruldu. Başında Derviş Paşa'nın bulunduğu bu birlikte Cevdet Efendi (Paşa) de vardı.³¹⁷ 1865-1866 yıllarında Çukurova, Gâvur Dağı (Cebel-i Bereket), Kürt Dağı ve Kozan Dağlarında devlet idaresini yeniden tesis eden Fırka-i Islahiye, yalnız bir askeri tenkil hareketi olmayıp, bunun yanında bilhassa konar-göçer oymakların, iskan ve yerleşmelerinin de başarıldığı bir kuruluştur.³¹⁸ Fırka-i Islahiye Doğu Anadolu'nun ıslahı için de karar almış ancak bunu uygulama fırsatı bulamamıştır.³¹⁹

³¹⁵ Cengiz Orhonlu, a.g.m.,s.286.

³¹⁶ Yusuf Halaçoğlu, *XIII. Yüzyılda Osmanlıların Aşiretleri İskan Siyaseti...*, s. 9.

³¹⁷ Cengiz Orhonlu, a.g.m. ,s.283.

³¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, “Fırka-i Islahiye ve Yapmış Olduğu İskân”, *Tarih Dergisi*, Sayı 27, 1973, s. 1.

³¹⁹ ‘Fırka-i Islahiye’nin Akçadağ ve Dersim ve bilcümle Kürdistan’ı dolaşarak Anadolu kıtasını kâmilten ıslah eylemeye mukarrer iken bu esnada Eflak ve Boğdan’dan karışıklık zühur ederek Tuna

İmparatorluğun iskân politikasının genel hatlarını belirttiikten sonra Van ve çevresindeki iskân faaliyetlerine girebiliriz. Yukarıda açıklanan aşiretleri iskân sebepleri ve politikaları Van için de geçerlidir ancak bu durum dönem itibariyle değişiklik arz etmektedir. Bunun sebebi bilindiği üzere Doğu'da Tanzimat'ın uygulanma safhasının imparatorluğun geri kalan kısmına göre biraz daha geç ve müşkülâtlı olmasıdır.

Bir örgütlenme biçimi olarak aşiretler ekonomik, sosyal ve siyasi hayatta önemli rollere sahiptirler. Özellikle göçebelerin imparatorlukta oynadıkları rollerin muhakkak ki en önemlisi bir etnik ihtiyat hazinesi oluşturmalarıdır.³²⁰ Bunun yanında ekonomik uğraşları da önemlidir. Aşiretlerin geçim kaynakları ise yerleşik, yarı göçebe veya göçebe olup olmadıklarına göre değişmektedir. Yerleşik ahalide genelde tarım, kısmen de hayvancılığa dayalı bir ekonomi anlayışı mevcuttur. Osmanlı döneminde yarı göçebeler ise ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraşmakta, kendilerine yetecek derecede de ziraat yapmaktaydılar. Bu iki kesime karşılık daha marjinal bir unsur olan göçebelerin geçim kaynakları tamamen hayvancılığa dayalıydı. Bunun yanında aşiretler askeri işlerin yanı sıra devletin ihtiyaç duyduğu birçok alanlarda göreve çağrılmaktaydılar. Vergi muafiyeti yahut rayiç bedel karşılığında, mirî malı nakletmek, maden ocaklarında çalışmak, yol ve köprüleri korumak, kasaplık hayvan temin etmek gibi bazı yükümlülükleri yerine getirmekte kullanılıyorlardı.³²¹ Dolayısıyla aşiretler ister göçebe ister yerleşik olsun devlet için

vilayetinde bir ihtiyat ordusu teşkiline karar verilip Fırka-i Islahiyeden dahi birkaç taburun miktar-ı kâfi mekkari hayvanatlarıyla beraber Dersaadete iadesi taraf-ı acizeye emr olundu ve Anadolu'nun umum ıslahatı tehir olunup da şimdilik ıslahat-ı vakıanın tesisiyle iktifa olunması hususuna karar verildi. " Cevdet Paşa, *Tezakir*, Yayınlayan: Cavid Baysun, (13-21), TTK, Ankara, 1953, s.201.

³²⁰ Paul Wittek, a.g.m., s. 265.

³²¹ Abdullah Saydam, "Sultanın Özel Tebaası", s.29-31.

hem gelir kaynağı olarak ekonomik dengenin bir parçası olmuşlar hem de insan kaynağı olarak askeri güçlerin teşkilini meydana getirmişlerdir. Bu özelliklerinden dolayı sınır bölgesi aşiretleri devletlerarası problemlere sebep olmuşlardır. Doğu Anadolu aşiretleri İran-Osmanlı, Osmanlı-Rusya ve zaman zaman da Rusya-İran devletleri arasındaki mücadelelerde önemli roller oynamışlardır. Özellikle Osmanlı-İran sınırında bu mücadele daha etkili olmuş ve aşiretler her iki devletçe çıkarları doğrultusunda kontrol edilmeye çalışılmıştır. Bu kontrol sürecinin bir ayağını merkezileşme adı altında yapılan iskânlar oluşturmuştur.

Devletin zayıf dönemlerinde uygunsuzluklarda bulunan aşiretler devletin güçlenmesiyle birlikte hareket kabiliyetlerinde bir gerileme yaşamış ve gerekli görüldüğü takdirde de iskân ettirilmişlerdir. Uygunsuzlukların başında yerleşik halka zarar veren göçebelerin çıkarmış olduğu asayişsizlikler gelmiştir. Bu ise devletin varlığı için şart olan can ve mal güvenliğini tehdit ediyordu. Üstelik bu hususlarTanzimatyöneticilerinin gerçekleştirmek iddiasında oldukları asıl meselelerdi. Bu durum aşiretlerin umurunda değildi ve sık sık yer değiştirmelerinin verdiği avantaj ile rotaları üzerindeki halka göz açtırmıyorlardı.³²² Osmanlı-İran sınırındaki aşiretlerin iskânı hem sınır hem de iç güvenliğin sağlanması için gerekli olmuştur. Bu dönemde iskânı konusunda Osmanlı Devletini uğraştıran iki büyük aşiret vardı. Bunlardan biri Haydaranlı diğeri ise Sipki³²³ (Sebki) aşiretidir.

1817 yılında Revan tarafında yaşayan Ekrad Sipki aşiretinden bazı kişiler Muş taraflarındaki yerleşik halka saldırmış ve hanelerine çeşitli zarar vermiştir. Bunun

³²² Abdullah Saydam, “Orta Anadolu’daki Aşiretlerin İskânı”, s. 232.

³²³ Belgelerde bu aşiret Sebki, Sipki, Sebkilü şeklinde geçmekte olup kanaatimizce bu adlandırmalar aynı aşireti kapsamaktadır. Büyük aşiretler devletlerarası geniş bir sahada yaşadıklarından bulundukları bölgenin diyalektiğinde isimlendirilmişlerdir. Bu ve diğer aşiret isimlerini belgelerde ve kaynaklarda geçtiği şekliyle yazmaya önem gösterdik.

üzerine Muş mutasarrıfı ve Revan Serdarı Hüseyin Han Sipki taifesinin Revan taraflarına nakli ve iskânının gerektiğini bildirmiştir.³²⁴ Sebki aşireti münazaalı aşiretler arasında yer almasından dolayı Osmanlı-İran devletleri arasında problemlere neden olmuştur. Bu aşiret Osmanlı tarafına ilk geldiğinde Bayezid'e yerleştirilmiş, daha sonra dört beş sene Muş civarında ikamet ettirilmişti. Aşiret halkının kuvvetli ve askerliğe elverişli olduğu görüşü üzerine kendilerinden yararlanmak amacıyla Van muhafızı Derviş Paşa Erzurum valisine de danışarak aşiretin Van topraklarında ikamet etmesini sağlamıştır. Hem aşiretin Osmanlı tarafına geçmesi hem de başka sebeplerden dolayı Revan Serdarı Hasan Han komutasındaki on bin İran askeri aşiretin sığındığı Erciş kalesini muhasara etmiş ve İran askerleri hem aşiretin hem de Erciş ahalisinin yüz binden fazla hayvanına ve bir takım mallarına el koymuştur.³²⁵ Ayrıca Muş mutasarrıfı Selim Paşa, Sebki aşiretinin Derviş Paşa tarafından bir takım uygunsuzluklarda bulunmak üzere kullandığını bildirmiştir. Selim Paşa'nın verdiği malumatta Sebki Ekradı Muş'un Bulanık nahiyesi köylerinin dokuzunu ve Taşçok Şeyhleri Zaviye köyünün tamamını yağma etmiş ve binlerce hayvanlarını gasp etmiştir.³²⁶ 1819 yılına gelindiğinde Derviş Paşa'nın Van ahalisine zulmünden dolayı azline Sebki aşiretinin ise Muş ve havalisine verdiği zararlardan dolayı tedibine karar verilmiştir.³²⁷

1820 yılında İran'a tabi Hoy'da Şehzade Abbas Mirzanın maiyetinde kışlayan ancak şehzadeye gücenen Haydaranlı aşireti reislerinden Mahmud Ağa beş yüz ve büyük kardeşi Kasım Ağa'nın da bin hane aşiret halkı ile Muş ve Malazgirt

³²⁴ BOA, HAT, 452/22395, (17/Z/1232) 28 Eylül 1817.

³²⁵ BOA, HAT, 782/36609, (29/Z/1233) 30 Ekim 1818.

³²⁶ BOA, HAT, 1227/47921, (8/L/1233) 11 Ağustos 1818.

³²⁷ BOA, HAT, 471/23078, (29/Z/1234) 19 Ekim 1819.

sancaklarına gelmiştir. Aşiretin Osmanlı tarafına geçmesini onaylamayan Hoy Hanı ve Revan Serdarı buraya sefer düzenlemek için hazırlıklara girişmiş ve gelen haberlerde bütün Hoy askerinin Nazigül tarafına Revan serdarı ise Sebki ve Zılan aşiretlerinden topladığı yedi-sekiz yüz askerle Muş'a saldırmak için bu tarafa gelmiştir. Bu amaçla olası bir saldırının önüne geçmek için Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın gerekli tedbirleri almıştır³²⁸. 1823 yılında Haydari-Haydaranlı ve Sebkilü aşiretleri Van'a tabi Erciş dolaylarında kışlamıştır³²⁹ Bu sırada Van Muhafızı Mahmud Paşa'nın kardeşi İsmail Paşa Erciş kalesine ikamet etmiştir. Bunun üzerine Haydari aşireti süvari birliklerini paşanın herhangi bir hareketine karşı hazır tutmuştur.³³⁰ Daha sonra İsmail Paşa'nın burayı yağma etmek için geldiği öğrenilmiştir. Bunun haberini alan ve askeri birliklerini hazır tutan Haydari aşireti ve paşa arasında herhangi bir sorun çıkmaması için gereken tedbirler alınmıştır.³³¹ İsmail Paşa'nın bu hareketleri aşireti tedirgin edip İran'a savuşma tehlikesine karşın Van muhafızı gerekli tedbirleri almıştır.³³² Buna rağmen bir süre sonra Haydaranlı ve Sebkilü aşiretlerinin İran'a iltica etme girişimleri olmuştur.³³³ Aynı zamanda kışlak yetmezliğinden dolayı da aşiretler İran'a iltica etmek istemişlerdir. Haydaranlı ve Sebkilü aşiretlerine Erciş, Adilceviz, Eleşkirt civarlarında uygun kışlak mahallerinin verilerek iskânlarının gerçekleştirilmesi durumunda İran'a ilticalarının önünün

³²⁸ BOA, HAT, 1/18G, (12/Z/1235) 20 Eylül 1820.

³²⁹ BOA, HAT, 801/37093A, (13/Ra/1239) 17 Kasım 1823, BOA. HAT, 802/37108, (15 Ocak 1824).

³³⁰ BOA, HAT, 801/37093D, (17/Ra/1239) 21 Kasım 1823.

³³¹ BOA, HAT, 801/37093C, (21/Ra/1239) 25 Kasım 1823.

³³² BOA, HAT, 801/37093, (21/Ra/1239) 25 Kasım 1823.

³³³ BOA, HAT, 801/37093H, (29/Z/1239) 25 Ağustos 1824.

alınacağı ifade edilmiştir. 1824 yılında da buradaki gailenin sonlandırılması amacıyla bir harekât düzenlenmiştir.³³⁴

1825 yılına gelindiğinde bu aşiretlerin iskân meselesinin hala çözülememiş olduğu görülmektedir. Haydaranlı ve Sebkilü aşiretlerinin iki bine yakın hanelerinin olduğu ve işe yarar Sebkilü aşiretinin Behlül Paşa hâkimiyetinde olan Bayezid, Diyadin ve Eleşkirt sancaklarına yerleştirilmesi emredilmiştir. Bu yerlerin belirlenmesinde Erciş ve Adilcevaz mıntıkalarının harap olmasının yanı sıra Sebkilü aşiretinin Behlül Paşa ile olan akrabalığının da etkisi olmuştur.³³⁵ Daha sonra Sebkilü aşiretinin tabiiyeti konusunda tartışmalar çıkmış ve İran bu aşiret üzerinde hak iddia etmiştir. Osmanlı Devleti ısrarla bu aşiretin kendi tebaası olduğunu belirtmiş ve aşiretin İran'a iadesinin yakın çevredeki aşiretler için kötü bir örnek teşkil edeceğinden bunun asla kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. Aşiretin İran müdahalesinden kurtarılmasının en doğru yolu olarak Van veya Muş yakınlarında iskan edilmesi ve ahalisinden süvari askeri teşkil edilmesine karar verilmiştir. Aşiret ağası Süleyman Bey bu konuda Muş Mutasarrıfı Emin Paşa'ya taahhüt vermiştir. Bu amaçla aşiretin iskânının Hınıs, Tekman ve Muş kazaları nahiyyelerinde yapılmasına ve aşiret halkının çadırlarının toplanıp kendilerine çift ve çubuk tedarikiyle ziraata teşvik edilmeleri hususunda karar alınmıştır. Savaşa yatkın olan aşiret ahalisinin gerekli tedarikinin sağlanıp kendilerinden bir tabur asakir-i mansure teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Hınıs ve Tekman civarında iskânın gerçekleşmemesi durumunda ise Van eyaleti dâhilindeki Erciş ve Adilcevaz'ın kendilerine tahsis edileceği ve burada yarım tabur bir askeri birliğin teşkiliyle devletin hizmetinde olacaklarının taahhüdünün sağlandığı belirtilmiştir. Ayrıca bu dönemde Van galesi bertaraf

³³⁴ BOA, HAT, 801/37093E, (29/Z/1239) 25 Ağustos 1824.

³³⁵ BOA, HAT, 808/37198L, (7/R/1241) 20 Ekim 1825.

edilmiş ancak Emin Paşa ve Sebkilü aşireti arasında bir takım uygunsuzluklar olmuştur. Bunun üzerine yapılan görüşmelerle aşiret ağası Süleyman Bey, kardeşi, torunu ve birkaç aşiret ileri geleni paşa ile görüşüp kendisine bağlılıklarını bildirmişlerdir.³³⁶ Sebkilü ve Haydaranlı aşiretlerinin iskânı Tanzimat döneminde de sürmüş ve Osmanlıyı epeyce uğraştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde modernleşme süreciyle başlayan merkezileşme çabaları Doğu'da yerel beylerin Tanzimat'a karşı çıkmaları sonucu tasfiye olunmalarıyla büyük engeller ortadan kaldırmıştır. Bundan sonra devleti en çok uğraştıran konu beylerin hâkimiyeti altında olan birçok aşiretin artık kontrolsüz birer güç haline gelmeleri olmuştur. Ancak bölgedeki göçebe aşiretleri denetim altına alma çabaları olmuştur da başarı elde edilememiştir. Alınan bütün önlemlere karşın, bölgede hükümet otoritesi uzun yıllar sağlanamamış ve Tanzimat burada fiilen uygulama alanına konulamamıştır.³³⁷ Böylece bu yeni ortamda göçebe aşiretlerin iskânı önceki dönemlere göre daha çok ihtiyaç duyulan bir durum haline gelmiştir. Aşiretlerin bu dönemde iskânı hem Tanzimat'ın vadettiği can ve mal güvenliğinin yerleşik halk nezdinde sağlanması hem de ziraatla tarımsal faaliyetlerin iyileştirilmesi için önemli bir unsurdur.

Bu dönemde Hakkâri'den Kars'a kadar sınır bölgesindeki nüfusun önemli bir kısmını göçebe aşiretler oluşturmaktaydı. İran aşiretlerinin de sınırı aşp yerleşik ahaliye zarar vermeleri alışılmış sıradan bir durumdu. Hükümet güçleri müdahale etmeye kalkışınca bunlar kolaylıkla kaçabiliyorlardı. Mesela Kars'ta bulunan aşiretlerden herhangi birine müdahale edilirse bunlar Bayezid'e, Van'a burada da duramazlar ise

³³⁶ BOA, CAS, 484/20214, (29/Ş/1246) 12 Şubat 1831, BOA, HAT, 794/36840G, (27/M/1247) 29 Mayıs 1832.

³³⁷ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, s. 196.

Hakkâri'ye göçmekteydiler. En son çare olarak da İran topraklarına geçmekteydiler.³³⁸

Bedirhan Bey isyanı bastırıldıktan sonra Ferik Ahmed Paşa Van ve Bedirhan Bey'in elinden kurtarılan diğer yerlerin güvenliğinin ne ölçüde sağlanabileceği ve alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi için Van'a gitmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda Van ve çevresinde bulunan göçebe aşiretlerin zulüm ve baskıdan korkarak dağıldıkları ve Van havalisinde kendilerine boş ve harap köyler verildiği takdirde buraları şen ve imar edeceklerinin mümkün olduğu kanaatine varılmıştır.³³⁹

Van bölgesinde aşiretlerin iskânı için Naip İbrahim Efendi, meclis azalarından Rüstem Ağa ve İsmail Efendi görevlendirilmiştir. İlk etapta Mahmudi kazası ve Satmanis nahiyesi köylerine yönelik bir iskân süreci başlatılmıştır. Bu köylere yerleştirilen aşiretlerin ifadelerine göre buraları bu aşiretlerin eski vatanlarıdır. Aşiretler İran ve Osmanlı toprakları arasında gidip gelmiş ve zamanla perişan bir hal içerisine girmişlerdir. Tanzimat'ın uygulanması ve refahın sağlanacağı umudu ile bu aşiretlerin Van ve civarında iskâna tabi tutulması söz konusu olmuştur. Mahmudi ve Satmanis'in harap olan 50 köyüne toplam 401 hane yerleştirilmiştir. Bu köylerin isimleri şöyledir:

TABLO 17

Van'a Bağlı Mahmudi Kazasının Meskûn Edilen Köyleri³⁴⁰

Araz	Birkal	Hertil	Kolik	Rumoğlu	Vidanes
Ağanha	Çartak	İkinci	Kureyş	Ruzhar	Virmirim
Ağısın	Çamurlu	İrin	Kürdkan	Satmanis	Yirsulan
Akçakale	Derebeyi	İsbistan	Lim	Seydi Bende	Zagosk

³³⁸ Fatih Gencer, *a.g.t.*, s.246.

³³⁹ BOA, İ.MSM, 50/1284, (16/N/1263) 17 Eylül 1847.

³⁴⁰ BOA, İ.MSM, 50/1284-1-2-3-7-9 (16/N/1263) 17 Eylül 1847.

Astçu	Dircel	Karahisar	Molla Hasan-ı Ülya	Şemseddin	Zaniş
Bağdaşan	Elken	Kartlak	Molla Hasan-ı Süfla	Şivekâr	
Bağgüden	Harabsu	Kerkit	Mezruk	Tabk	
Baki	Hacı Kışlak	Ketküvar	Ravu	Terkeşin	
Bilecik	Hazine	Kırıklı	Reşad	Tururak	

Yukarıdaki köylerin hepsine hangi aşiretlerin yerleştirildiğine dair bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak, Satmanis Nahiyesine Milanlı aşiretinden Hacı Abdi Ağa, Molla Hasan nahiyesine Mukuri aşiretinden Ahmed Ağa, Karasu nahiyesine Hemna Beyi ve Şevili aşiretinden Saido Ağa ve Panemirke nahiyesine Derbaz Ağa aşiret köylerine tayin edilen kişiler arasında isimleri geçen kişilerdir. Bunlardan Milanlı aşiretinden Hacı Abdi ve Mukuri aşiretinden Ahmed Ağa ile diğer bazı aşiretlerin 400'ü aşkın haneleriyle daha önce İran'a firar etmişlerdir. Bunlardan bir kısmına güvence verilerek Osmanlı tarafına getirilmişlerdir. Milanlı aşiretinden Hacı Abdi ise Han Abdal'ın kayınbiraderidir.

Van ve çevresine yerleştirilen bu aşiretlerin göçebe olduklarından dolayı kendilerine gerekli malzemelerin sağlanması kararlaştırılmıştır. Bu aşiretlerin daha önce vermekle mükellef oldukları ve yıllık miktarı yetmiş bin kuruş olan kışlak vergisi tahsilinin ihtiyaçlarından dolayı 1847 yılına mahsus ertelenmesine karar verilmiştir.³⁴¹

³⁴¹ BOA, İ.MSM, 50/1287, (9/L/1263) 20 Eylül 1847, 'Van aşayirlerinden bir zaman İran taraflarında ve taraf-ı sairede meçhulü'l-ahval ve perişanü'l-hal olarak ba-kerime-i teali işbu sal fûruhunda faide-i mütemekkin olduğumuz Van sancağı dahi Tanzimat-ı Ahval-ı Hayriye-i müstehane idhal olunmak ve ber mukteza-yı usul haymenişin o makule meçhulü'l-ahval geşd û gûzar eden

Bu dönemde Hayderanlu aşireti Erciş ve Adilcevaz, Şivili aşireti Van kazası, Lidili ve Milani aşiretleri Van kazası dâhilindeki Bargiri nahiyesinde, Şekakitaifesi Van'a bağlı Abgay nahiyesinde ve Yezidi taifesi de Karasu nahiyesindeki mahallerde iskân edilmiştir.³⁴²

1848 yılında Van ve Muş civarında bir takım aşiretler iskan ettirilmiştir. Ağalıkları lağvedilen aşiretler üçer, dörder ve beşer haneler şeklinde ayrı ayrı Müslüman köylerine yerleştirilmişlerdir. Bu aşiretlerin nüfusların mevcut köylerin nüfusuna eklenmiş ve ahaliye ziraat yapabilmesi için gerekli tedarik sağlanmıştır. Hatta göçebeliğe tekrar meyletmelerini önlemek için ellerinden çadırları alınmıştır. Müslüman köylerinin iskân için seçilmesinin nedeni bu havalide daha önceden yaşanmış olaylarla ilgilidir. Daha önce Muş Kaymakamı Kürt Şerif Bey ve diğer iki kardeşinin egemenliğine giren bir kısım aşiretler Muş civarındaki Ermeni köylerine yerleştirilmiş ve Ermenilere ait tuzlalarda ziraat etmelerine göz yumulmuştur. Hatta bu beylerin tahrikiyle Ekrad aşiretler Ermenilere zulmetmişlerdir. Bunun üzerine acilen bu aşiretlerin buralardan çıkarılmaları gerektiği ifade edilmiştir.³⁴³

Devlet aşiretleri iskân ettirirken olası problemlerin önüne geçmeye çalışmıştır. Örneğin İran ile münazaalı aşiretlerin iskânına dikkat etmiştir. Bunlardan biri de göçebe olup 1836 yılında can ve mal güvenliği tehdidinden dolayı İran tarafına geçen Haydaranlı aşiretidir. Aşiretin lideri Haydar Ağa ve sekiz yüz haneye yakın ahali

aşayirlere birer mahal tayiniyle iskan ettirilmesi irade-i seniyye-i iktiza-yı aliyyesinden bulunmuş idüğü... "Naib İbrahim Efendi ve meclis azalarından Rüstem Ağa ve daire-i mu'alla-i fahire-i rahimanelerinden İsmail Efendi nam-ı kimesneler ve husul-u iltimas-ı çakeranemiz tabk-ı ferman-ı men'amaneleri veçhle mamurat-ı mumailihalar menfaatıyla ifad ve iskânımıza asl-ı vatan-ı asliyemiz bulunan Mahmudi kurraları harabelerinden ber vech-i bila..."

³⁴² Hurşid Paşa, a.g.e., s.232.

³⁴³ BOA, İ.MSM, 52/1343, (12/L/1264) 11 Eylül 1848.

1848 yılında Van yakınlarına gelmiştir. Bu aşiretin bir kısmı İran'da bir kısmı ise Osmanlı topraklarında yaşayıp yaylak-kışlak kullanımı için sürekli yer değiştirmekte ve yaylak-kışlak yolculuklarında yol üzerindeki halka zarar vererek iki ülke arasında göç ettiği için problemlere sebep olmuştur. Bundan dolayı daha önce İran hududuna yakın Mahmudi kazasına gelen aşiretler gibi bunların da iskânlarının gerçekleştirilmesi ve ziraatla uğraşmaları için gerekli tedarikin sağlanması kararlaştırılmıştır. Ancak tartışmalı aşiretler meselesi gündemde olduğundan bu aşiretlerin ayrıştırılmasına kadar Haydaranlı aşiretinin iskânı oyalandırılmıştır. Bu aşiretin kimlerden oluştuğu ve tartışmalı olup olmadığı araştırıldıktan sonra kesin iskanının yapılacağı ifade edilmiştir.³⁴⁴ Bundan birkaç gün sonra Haydaranlı aşiretinin Mahmudi kazası dâhilindeki Abgay nahiyesinin harabe köylerine yerleştirilmesi ve nüfusları tahrir edilerek ileride vermeleri gerekecek olan verginin gelirlerine göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Haydaranlı aşiretinin bir başka kolunu yöneten Haydar Ağa'nın kardeşi İbrahim Ağa ve beraberindekilerin ise daha önce Erciş kazasına iskân ettirildiği belirtilmiştir. Osmanlı Devleti bu yıllarda İran ile tartışma konusu olup Muş ve Van civarında yaşayan ve bir kısmı İran'da olan aşiretlerden Cemadenli, Cenuki, Şemseki, Şikefti, Mukri, Karapapak, Abrimlu, Bozçalı ve Milanlu gibi aşiretleri geri istemiştir.³⁴⁵

Haydaranlı aşireti ileri gelenleri iskân memurlarına Tanzimat'ın gereklerine uyacaklarını belirterek içlerinden yanlış hareket edenler çıkarsa bunları bağlı bulundukları valilere teslim etme teminatında bulunmuşlardır.³⁴⁶ Ancak kış mevsimi

³⁴⁴ BOA, A.MKT, 149/46, (20/L/1264) 19 Eylül 1848.

³⁴⁵ BOA, İ.MSM, 52/1345-2-10, (2/L/1264) 1 Eylül 1848.

³⁴⁶ BOA, İ.MSM, 52/1345-5, (27/L/1264) 26 Eylül 1848, Haydaranlı aşiretinden bir takım beylerin Tanzimat'ın gereklerine uyacaklarına dair arzuahalleri. *“Tanzimat-ı Hayriye'ye hilaf bir gûna hareket*

olmasından dolayı aşiretin bir takım ihtiyaçlarının olduğu tespit edilmiş ve şayet bu ihtiyaçları karşılanmazsa aşiretin İran'a göç etme riskinin olduğu anlaşılmıştır. Bu amaçla aşirete kış geçirebilecek kadar maddi yardım yapılması ve hayvanlarının telef olmasının önüne geçilmesi için de yeterli derecede arpa ve saman verilmesine karar verilmiştir.³⁴⁷

Bu sıralarda Muş havalisinde çok miktarda köy harap haldeydi ve bunların ancak bir kısmı imar edilebilmişti. 100 tanesi harabe ve 20 tanesi de mamur olan bu köylerin isimleri şu şekildedir.

TABLO 18

Muş Civarındaki Harabe Köylerin Listesi³⁴⁸

Adakez	Çavuş	Kali	Kuşça	Ruşo
Adakez(2)	Darı	Karaağaç	Lal Yusuf	Sabkal Tutak
Alihan	Dögenk	Kara Halat	Lis	Sarıdod
Aliyar	Elçihan	Kani Güfez(?)	Molla Ali	Sultanlı
Ali Bociyan	Farkıyan	Kartan	Molla İbrahim	Sultan Mut
Ali Gülen	Fazıl Yusuf	Kapençe	Molla Mustafa	Süleyman
Ali Falhan	Filici	Kaşıkkı	Molla Baka	Şemi
Ali Taci	Hacikan	Kayşo	Molla Derman	Şeyh İsmail
Ağvıran	Hasan	Kayış Mahmud	Molla Hasan	Şeyh Zılan

etmemek ve aşayirimiz ahalilerinden hilaf hareket edenler olduğunda lazım gelen te'diblerinin icrası hakkında sancağımız valileri bulunan zevat taraflarına götürüp teslim edeceğiz."

³⁴⁷ BOA, İ.MSM, 52/1345-4, (29/L/1264) 28 Eylül 1848.

³⁴⁸ BOA, İ.MSM, 52/1345-1, (2/L/1264) 1 Eylül 1848, Malazgirt ve Bulanık kazalarının harap köylerine ait defter.

Aşur	Hasan Paşa	Kazgöl	Mesyeb	Tatar Kazı
Aydın	Hasan Ova	Kebirli	Mezra	Turnagöl
Badu	Hasun	Kisane	Midro	Tuzkan
Bahçe	Hanik	Koşkab (Kuşkab)	Musik	Tuzla
Bane	Harabe	Kotanlı	Nadir Şeyh	Oğuzan
Bendevari	Harapgör	Kuru	Natis	Okçuban
Bostan Kab	Haybo	Kuşçu	Nohutlu	Velegör
Boyşçağbuk	Hoşban	Kör Molla	Peri	Vermu
Cangir	İshak	Körpece	Reşkan	Yaramış
Çeverme	Kaçık	Köşk	Remuza	Yekmal
Çayeverdi	Kahı	Kötkan	Rışvan	Zuzu (Zevzev)

TABLO 19

Muş Civarındaki Mamur Köylerin Listesi³⁴⁹

Ayn-ı Hoca	Hacı Paşa	Karakıya	Marmuş	Reşi
Bekran	Hacı Yusuf	Kasimi	Nureddin	Şirvanşeyh
Demyan	Hasun	Karklık	Pane	Tezrek
Direk	Güştiyan	Kotanlı	Resm-i Görün	Yekmal

Merkezileşme çabaları dâhilindeHakkâri Müdürü Nurullah Bey, Müküslü Abdal Bey ve Muşlu Şerif Bey'in mahallerinden uzaklaştırılmaları ve güvenliğin sağlanmasıyla Kürdistan Valisi Esad Paşa göçebe aşiretlerin iskânı ile uğraşmıştır. Erzurum eyaleti dâhilindeki Kars, Çıldır ve Bayezid sancakları ile Diyarbekir ve

³⁴⁹BOA, İ.MSM, 52/1345-1, (2/L/1264) 1 Eylül 1848, Malazgirt ve Bulanık kazalarının mamur köylerine ait defter.

Harput eyaletleri dâhilindeki kaza ve kasabalarda bulunan ahalinin çoğunluğu yaylak-kışlak hayatı geçirmekteydi. Bunlar yerleşik ahaliye zarar verdikleriyle uygunsuzluklarının önüne geçilmesi için uygun mahallere iskân edilmiştir. Muş ve Bitlis taraflarındaki aşiretlerinin bir kısmı ayrıştırılarak uygun mahallerde köy ahali tarafından kendilerine evler inşa edilerek üçer beşer haneler şeklinde yerleştirilmiştir. Bayezid ve Hakkâri taraflarında ise aşiretler otuzar kırkar hanelere ayrılmışlardır. Göçebe olan bu aşiretler ziraattan anlamadıkları için köy ahali bunlara yardımcı olmuş ve ziraat için gerekli malzemelerin tedariki için kendilerine bir miktar akçe verilmiştir. Ayrıca içlerinden birer ağalarına geçici olarak maaş bağlanmıştır. Esad Paşa, kolaylaştırıcı tutumuyla bu iskân faaliyetlerinin ileride diğer göçebe aşiretlere örnek teşkil edeceğini düşünmüştür.³⁵⁰ Aşiretler topluca yerleştirildiklerinde teşkilatı bozulmadığından beylerin nüfuzları devam ediyor ve küçük bir fırsatta tekrar eski hayat tarzına dönüyorlardı. Bu yüzden aşiretler üçer beşer haneler şeklinde dağıtılarak iskân ettirilme yolu seçilmiştir.³⁵¹ Yapılan iskânlarda kavgalı aşiretlerin birbirlerine yakın mahallere yerleştirilmemesi hususunda gerekli uyarılar yapılarak olası çatışmaların önü alınmıştır.³⁵² Ayrıca İran tarafına gitmeye meyleden Hasananlı aşireti Malazgirt'in harabe köylerine yerleştirilmiş ve ev inşa etmeleri için gerekli ağaç ve diğer malzemeler tedarik edilmiştir. Ayrıca aşiret reisi Rezko Ağa'ya da 500 kuruş maaş bağlanmıştır.³⁵³

Esad Paşa döneminde Muş sancağında Memeki aşiretinin 398 nüfuslu 126 hanesi, Alemanlı aşiretinin 264 nüfuslu 101 hanesi, Badikanlı aşiretinin 142 nüfuslu

³⁵⁰ BOA. İ.MSM, 52/1346,(9/L/1264) 8 Eylül 1848.

³⁵¹ Abdullah Saydam, “Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 10, 1994, s. 10.

³⁵² BOA, A.MKT, 149/46, (20/L1264) 19 Eylül 1848.

³⁵³ BOA. İ.MVL, 159/4585, (12/S/1265) ve (28/S/1265) 7 Ocak ve 28 Ocak 1849.

50 hanesi, Belki aşiretinin 168 nüfuslu 60 hanesi ve Cebranili aşiretinin 342 nüfuslu 530 hanesi iskân ettirilmiştir. Bu aşiretler 1847 yılına kadar Muş civarında göçebe yaşamış ve diğer aşiretler tarafından sürekli zarara uğratılmıştır. Bu ahali 1848 yılında çift ve çubuk sahibi olarak çiftçilik erbabına girmiştir.³⁵⁴ Ayrıca Kürdistan Eyaleti dâhilindeki Siirt ve Muş sancakları dâhilindeki Mutki ve Hasun kazaları dâhilindeki aşiretlerin birbirlerine karşı yaptıkları uygunsuzlukların ıslahı için asker sevk edilmiş ve bölge kontrol altına alınmıştır.³⁵⁵

Muş ve Van sancakları havalisine yapılan iskânlar 1848 yılına gelindiğinde bir takım sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Muş civarında bulunan 800 hane göçebe takımının 238 hanesi 185 adet İslam köyüne 162 hanesi ise 4 adet reaya köyüne yerleştirilmiştir. Ayrıca göçebe olanların ellerinden çadırları alınmadığı sürece uygunsuzluklarına devam edecekleri belirtilmiştir. Bu amaçla göçebelerin çadırları ellerinden alınmış ve her çadır üzerine sahibinin isim ve unvanı yazılarak gerekli yerlere gönderilmiştir. Çaresiz kalan göçebelerin bir kısmı kendi imkânlarıyla binalar inşa etmiş bir kısmı da kira yoluyla ihtiyaçlarını karşılamıştır. Muş taraflarındaki Ermenilerin beyanatlarına göre buradaki göçebe aşiretler dağlı olup sürekli Hristiyanlarla çekişmişlerdir. Buralara yapılan iskândan sonra aşiret ahali Ermenilerin elinden kiliselerini alıp ahır olarak kullanmıştır. Aşiretler sürekli Ermenilere saldırarak onlara zarar vermişlerdir. Yapılan tahkikat sonucu aşiretlerin reayaya zulmettikleri anlaşılmış ve yerleşik olanların İslam köylerine naklinin daha doğru olacağına karar verilmiştir. Ancak henüz yerleştirilen bu aşiretler maddi sıkıntı içinde olduklarından Hristiyan köylerinden nakillerinin kendilerine külfet olacağı ve gösterilen İslam köylerine daha önce başka hanelerin yerleştirilmiş olmasından

³⁵⁴ Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 233.

³⁵⁵ BOA, İ.DH, 261/16232, (1/S/1268) 26 Kasım 1851)

dolayı şimdilik yer değiştirmelerinin uygun olmayacağı anlaşılmıştır. Bundan dolayı bu aşayir ve Ekrad'ın Hristiyanlarla iyi geçinmeleri için gerekli tedbirlerin alınmasıyla bahar mevsiminde münasip İslam köylerine nakillerinin gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca ellerinden alınan çadırların kendilerine verilmesinin doğru olmayacağı gibi bunların bir işe yaramadığı belirtilmiş ve bu çadırların yakılmaları veya çuval niyetine satılarak değerinin aşiret halkından tahsil edilecek vergi karşılığında alınması hususunda ne yapılması gerektiğiyle ilgili Kürdistan Eyaleti Valisi Esad Paşa tarafından merkeze danışılmıştır.³⁵⁶ Bu durumun ne tür bir şekilde özöldüğüyle ilgili bilgiye rastlamadık ancak aşiretlerin iskânında göebelerden çadırlarının alınması sıkça karşılaşılan bir durum olmuştur. Ancak olası fırarları önlemek amacıyla kullanılan bu yöntem tabi tutulan bir takım aşiretlerin iskân meseleleri rayına oturduktan sonra çadırlarının satılarak bedellerinin vergilerinden düşürölmek üzere hazineye teslim edildiği görölmüştür.³⁵⁷

1849 yılına gelindiğinde Haydaranlı ve Sebkilli aşiretlerinin iskânı tekrar gündeme gelmiştir. Bu aşiretler münazaalı oldukları için Osmanlı-İran hududunun belirlendiği Erzurum Konferansı şartlarına uyulması hususunda titiz davranılmaya çalışıyordu. Antlaşmaya göre aşiretler bir defalığına mahsus seçtikleri ölkede kalabileceklerdi. şayet tekrar yer değiştirme arzusuna girerlerse devletler bunlara engel olacaklardı. 800 hane ile Van civarına gelen Haydaranlı aşireti bir daha İran'a gitmemek üzere Van'a yerleştirilmek istemiştir. Ancak mevsim itibariyle bina inşa edilmesi mümkün olmadığından şimdilik geçici olarak Van kaza ve köylerinde iskânı gerçekleştirilmiş ve hem aşiret ahalisi hem de hayvanları için gerekli ihtiyaçlarının

³⁵⁶ BOA. İ.MSM, 52/1351-5, 812/Za/1264) 10 Ekim 1848, BOA. İ.MSM, 52/1351-4, (13/Za/1264) 11 Ekim 1848.

³⁵⁷ Abdullah Saydam, "Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İşkânı", s.251.

karşılanması hususunda yardımcı olunmuştur.³⁵⁸ Haydaranlı aşireti Osmanlı Devleti'nin iskân politikası için bir nevi tehdit teşkil etmiştir. Van Kaymakamı Mehmed Reşit'in 3 Temmuz 1849 tarihli malumatında Haydaranlı aşiretinin uygun bir mahalle yerleştirilemezse uygunsuzluk çıkarabileceği ve bu durumun da diğer aşiretlere kötü örnek olacağı belirtilerek aşiretin iskânının sağlanmasının yanında aşiret ileri gelenlerinin taltif edilerek kendilerine maaş bağlanması önerilmiştir. Ayrıca Zılanlı, Haydaranlı ve Celali gibi aşiretlerin iskânında hanelerin mümkün olduğunda birbirinden ayrıştırılarak dağıtılmalarının iskân memurlarınca dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.³⁵⁹ Eylül 1849'da Haydaranlı aşireti Van'a bağlı Bayezid sancağının Patnos nahiyesinde uygun mahallere yerleştirilerek Haydar Ağaya maaş bağlanması vaat edilmiştir. Ancak Haydar Ağa'nın kardeşi Ali Ağa yüzden fazla haneyi yanına alarak İran tarafına geçmeye teşebbüs etmiştir. Bunun engellenmesi için aşiret ileri gelenlerine iyi davranılmış ve Haydar Ağa'ya 1500 kuruş, kardeşlerine ise münasip miktarda maaş bağlanması kararlaştırılmıştır.³⁶⁰ 1856 yılında Sebki aşireti aynı zamanda Hasananlı aşiretinin de meskûn olduğu Malazgirt ve Bulanık civarındaki harap köylere yerleştirilmiş ve bu iskândan memnun kalmıştır.³⁶¹ Haydaranlı, Hasananlı ve Sebki aşiretleri Erzurum, Van ve Muş'ta olmak üzere toplam yedi köye yerleştirilmiştir.³⁶² Hasananlı aşiretinin iskânı sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1860 yılında Hasananlı Rıdvan, Kulihan Ağalar kontrol altına alınarak iskânları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Erzurum Valiliğinden Muş

³⁵⁸ BOA, İ.MVL, 132/355-2, (4/S/1265) 24 Ocak 1849, BOA, A.MKT. MVL, 12/66, (26/S/1265) 21 Ocak 1849.

³⁵⁹ BOA, A.MKT, 212/32, (17/Ş/1265) 8 Temmuz 1849.

³⁶⁰ BOA, A.MKT, 227/13, (11/Za/1265) 28 Eylül 1849.

³⁶¹ BOA, A.MKT. MHM, 91/59, (12/Za/1272) 15 Temmuz 1856.

³⁶² BOA, İ.DH, 358/23641, (28/S/1273) 28 Ekim 1856.

Kaymakamı Mahmud Paşa'ya bu civarda huzursuzluk çıkaran Hasenanlı İsa ve Seyfi Ağaların yakalanması hususunda emir verilmiştir.³⁶³

1857 yılında İngiltere ve İran arasında çıkan harp esnasında İran sınırına dayanan Şikefti, Milli, Takuri ve Mukuri gibi aşiretlerden yaklaşık 2000 hane güvenlik gerekçesiyle Van ve Hakkâridâhilindeiskân edilmiştir. Bu aşiretlerin reayaya zulmetmelerini engellemek için Kotur kazasında bulunan iki yüz elli ve Kör (Gür) kazasındaki üç yüz piyade askerinin yetersiz kalmasından dolayı başka askerlerin sevkini gerektirdiği belirtilmiştir.³⁶⁴

Bu arada bir takım aşiretlerin çeşitli sebeplerle Osmanlı tarafından İran'a firar ettikleri görülmüştür. Bunlardan biri de Haydaranlı aşireti olup İngiltere-İran savaşı esnasında bir kısmı Kotur kazasına getirilmiştir.³⁶⁵ İran tarafına firar eden³⁶⁶ bir başka aşiret ise ağnam vergisini vermeyi reddeden Milli aşiretidir. Bunun üzerine Milli aşiretinden boşalan yerlere Şikefti aşireti mensupları yerleştirilmiştir.³⁶⁷ Aşiretlerin firar etme hareketleri başka aşiretlerin de bu tür hareketlerde bulunmalarına sebep olması açısından Osmanlı Devleti aleyhine bir durum olmuştur. Zira aşiretlerin iskânının göçebe aşiretlere örnek olması yöneticilerin hedefiydi.

³⁶³ BOA, MVL, 606/29, (6/Ca/1277) 20 Kasım 1860, Muş Sancağındaki Hasenanlı aşiretinin iskânı ve ağalarının tedibine dair Erzurum valisinin tahrirâtı.

³⁶⁴ BOA, HR. MKT, 190/12, (22/N/1273) 16 Mayıs 1857.

³⁶⁵ BOA, HR. MKT, 190/12, (22/N/1273) 16 Mayıs 1857.

³⁶⁶ Belgelerden anlaşıldığı üzere aşiretlerin İran'a firar etme meselesi Osmanlıyı uzun bir müddet uğraştırmıştır. Aşiretlerin yerel yöneticilerden gördükleri muamele bu durumu tetikleyen nedenlerden olmuştur. "Şekak aşireti reisi Mehmed Paşa 400 hane ile İran'dan Hakkâri'ye nakli hane etmiş ise de Van valisi ile Hakkâri mutasarrıflığından görmüş oldukları te'adiyattan dolayı yine İran'a avdet ettikleri..." BOA. İ.ŞD, 297, Ru. 8 Şubat 1313 (20 Şubat 1898). Aynı şekilde tersi firar hareketleri de bu dönemlerde olmuştur. "Heriki aşireti reislerinden olup İran toprağında ikamet etmekte olan Beru 40 hane ile Gevar kazasına gelmek istediğinden..." BOA. İ.ŞD, 832, (Ru. 1 Temmuz 1311) 13 Temmuz 1895.

³⁶⁷ BOA, A.MKT. MHM, 163/34, (21/M1276) 20 Ağustos 1859.

Haydaranlı aşiretinin iskânı Osmanlı Devleti’ni diğer göçebe aşiretlerine göre daha çok uğraştırmıştır. 1867 yılında Van dolaylarına gelen Haydaranlı aşiretinden Ali Ağa Satmanis nahiyesine yerleşmek istemiştir. Bu amaçla Haydar Ağa, oğlu Musa Ağa ve birkaç aşiret ileri gelenini konuyla ilgili görüşmek üzere Hakkâri valisine göndermiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Haydaranlı aşiretinin devlete itaatten çıkmamaları karşılığında Satmanis nahiyesi ve hatta burası küçük gelirse Nasyur ve Ebu Ağa nahiyeleri civarında da kendilerine birkaç köy tahsis edileceği ifade edilmiştir. Bu sırada Milan aşiretinin de Abgay nahiyesine yerleştirilmesi düşünülmüş ancak Haydaranlı aşiretinden dolayı iskânlarının Yezidi Taifesinden Mukri aşiretinin bulunduğu Karasu nahiyesine yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Satmanis’teki Mukri ve Şemski aşireti mensupları da Karasu’ya nakledilmiştir.³⁶⁸ Haydaranlı Kürtlerinin tabiiyet meselesi Türkiye-İran arasında daima tartışmalı olup 1880 senesinde bu mesele Türkiye lehine hal edilmiştir.³⁶⁹ Aşiretler tarafından gelen iskân talepleriyle gerçekleştirilen yerleştirme faaliyetleri devletin politikalarıyla örtüşen ve devletçe desteklenen durumlardı. Dolayısıyla aşiretlerin veya devletin istekleri doğrultusunda iskân yöntemi değişiklik arz etmiştir.³⁷⁰ Van ve çevresindeki iskân faaliyetleri Osmanlı yönetimini uzun zaman uğraştırmıştır. Bu havalideki iskân ve aşiretlerin tedibi konusunda tartışmalar Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar devam etmiştir.³⁷¹

³⁶⁸ BOA, İ.DH, 567/39502, (Ru. 16/Ağu./1282) 28 Ağustos 1866.

³⁶⁹ P. Averyanof, *a.g.e.* s. 158.

³⁷⁰ Rahmi Deniz Özbay, “Tanzimat Sonrasında Akdağ Kazası Civarına Afşar Türkmenlerinin İskânı(126/1840)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, c.II-Kısım I, TTK, Ankara, 2002, s.464.

³⁷¹ *Dicle Gazetesi*, 64 Numara, (1 Ağustos 1911)

3.6.Aşiretlerin Asayiş Problemlerine Karşı Alınan Önlemler ve Aşiretleri

Kontrol Politikaları

Devlete yeni bir düzen ve işlerlik kazandırmak ve merkezi otoriteyi sağlamlaştırmak arzusunda olan Tanzimat yöneticileri, Gülhane Hatt-ı Hümayun'un ilanından hemen sonra kendilerini birçok iç ve dış problemlerle karşı karşıya buldular. Bunlardan biri de hareket alanı genişleyen aşiretlerin zamanla sebep oldukları asayişsizlik problemidir. Tanzimat'ın ilanı sıralarında da imparatorlukta çeşitli etkenlerle iç güvenlik iyice bozulduğundan, göçebe aşiretler dilediklerinde hareket etmekle ortaya 'büyük sorunlar çıkarmışlardır. Bunlar sürüleriyle yaylalara çıktıklarında çoğu kez kendilerine resmi güzergâh olarak gösterilmiş yollardan geçme yerine, yerleşik halkın ekin, bağ ve bahçelerinden yahut ekili arazinin yakınlarındaki yollardan gitmeyi yeğ tutmuşlardır. Yayla dönemi bitince yani kışlaklara döndüklerinde ikinci kez halkın ekin ve ürününe zarar vermekteydiler. Çoğu gözü pek, silahlı olan aşiret mensupları yalnız halkın ürününe zarar vermekle kalmıyorlar, bazen de göz koydukları kız ve gelinleri zorla kaçırıyorlardı.³⁷² Devletin kuvvetli olduğu dönemlerde bu aşiretlerin çıkardığı problemler fazla olmamakla birlikte, devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda ortaya çıkardıkları problemlerin boyutları oldukça genişti.³⁷³ Özellikle problemler göçebe aşiretlerden kaynaklanmaktaydı. Ancak sadece göçebe aşiretler değil yerleşik aşiretlerin de benzer problemlere sebep oldukları görülmüştür. Örneğin, 23 Mayıs 1864 tarihli belgeden anlaşıldığı üzere Muş sancağı köylerinde meskun Hasenanlı Aşireti'nden birkaç eşkıya Ahlat kazası ahalisine zarar vermiş ve konu ile ilgili gerekli tedbirler

³⁷² Musa Çadircı, “Tazminatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, s. 50.

³⁷³ Abdullah Saydam, “Orta Anadolu’daki Aşiretlerin İskânı”, s. 231.

alınmıştır.³⁷⁴Eşkîyalığı bir yaşam tarzı haline getirenler çeteler kurarak can, mal ve namus güvenliğini tehdit ederek yerleşik halkı büyük oranlarda zararlara uğratmışlardır. Hükümet ise her fırsatta bu eşkıyaların üzerine askeri sevkîyatlar düzenleyerek onları kontrol altına almaya çalışmıştır.³⁷⁵ Ancak hükümetin tedbirleri yetersiz kalıyor ve aşiretler yerleşik halka zarar vermekten vazgeçmiyorlardı. Eşkîyaların muamelesinden bıkan halkın mahallerini terk ettikleri görülmüştür.³⁷⁶ Bu tür durumlarda hükümet sorun çıkarma potansiyeli olan aşiretlerin yerlerini değiştirme yoluna gitmiştir.³⁷⁷

Genellikle göçebe aşiretler gasp ve katletme yollarıyla birbirlerine veya yerleşik halka zarar vermişler ya da yaylak-kışlak kullanımından dolayı husumetli duruma düşmüşlerdir. Hatta bu durumlardan kaynaklı sorunlar çoğu zaman İran ve Rusya Devletleri aşiretlerinin de dehaletiyle uluslararası bir boyut kazanmıştır. Özellikle Osmanlı-İran sınırında her iki tarafın aşiretlerinin birbirlerine saldırıları sıkça karşılaşılan bir durum olmuştur. Örneğin; 1863 yılında İran'ın Şekaki aşireti reisi Ali Ağa yaklaşık 400 kişi ile Van'a bağlı Abgay kazasına gelmiş ve burada birkaç kişiyi öldürüp bir kaçını da sakatladıktan sonra mallarına el koymuş ve İran tarafına çekilmiştir.³⁷⁸ Elbette ki bu tür davranışlar cezasız kalmıyordu. Nitekim bir süre sonra İran aşiretlerinden birine saldırma girişimi esnasında Elbak kazasında

³⁷⁴ BOA. MVL, 674/61, (16/Z/1280) 23 Mayıs 1864, Muş sancağı köylerinde meskun Hasenanlı Aşireti efradı eşkıyasının Ahlat kazası ahalisine nasıl hasar eylediğine dair Van ve Hakkari mutasarrıfının şukkası.

³⁷⁵ *Tercüman-ı Ahval*, No.1, Muş ve havalisindeki eşkıyalık faaliyetlerine dair.

³⁷⁶ BOA, İ.ŞD, 1877/49, (Ru. 14 Şubat 1306) 26 Şubat 1891.

³⁷⁷ BOA, İ.ŞD, 129/465, Ru. 19 Kânunuevvel 1304 (31 Aralık 1888). Bargan aşiretinin uygunsuzluklarının önlenmesi için aşiretin Muş civarındaki Genç ve Kulp'tan kaldırılıp bir mühlet için Selvane civarına yerleştirilmesine dair.

³⁷⁸ 830 Nolu Ayniyat, s. 31, (11/S/1280) 28 Temmuz 1863.

yakalanan Ali Ağa'nın adamlarından biri kürek cezasına çarptırılarak Erzurum'a gönderilmiştir.³⁷⁹ Suç işleyenler yakalandıkları sürece cezaya çarptırılırdı. Haydaranlı aşireti mensuplarından Cafer, Sultan, Keleş ve Kulihan adlarındaki firari kişiler Bayezid sancağındaki Piro Bey mahallesini basarak 1500 kıyye tuzu gasp etmişlerdir. Bu kişiler daha öncede benzer şeyler yapmışlardır. Üç sene hapis yattıktan sonra cezalarının iki yüz yirmi birinci kanun maddesine göre tertip edilecek kürek cezasına tekabül ettiğinden zararların karşılanması durumunda tahliye edildikleri görülmüştür. Firari olanların ise bir an evvel yakalanarak cezalarının verilmesine karar verilmiştir.³⁸⁰ Başka bir gasp olayında ise iki kişiye beşer sene kürek cezası verilmiştir.³⁸¹ Eşkıyalık hareketleri için birden fazla aşirete mensup kişiler birlikte hareket edebiliyorlardı. Örneğin; Hakkâri sancağına bağlı Mahmudi kazasına tabi Bagan köyü ahalisinden ve Livili aşiretinden olan İbo oğlu Maho ve Maho oğlu Mustafa adamları Şikeftili Kendo, Abdo, kaçak Çanko, Mamo, Kolo, Yezidi Uzo ve reayadan Abdal ve Büro adlı sekiz kişi ile beraber gece vakti silahlarıyla İranlı katırcı Hacı Hasan oğlu Rüstem ve Tebrizli Mahmud'un yolunu keserek hayvan ve eşyalarını gasp etmişlerdir. Bu kişilerden yakalananlara üçer sene kürek cezası verilmiş firari olanlarınsa yakalanması için çalışılmıştır.³⁸²

Osmanlı tarafında olup İran'daki halka zarar veren davranışlarda bulunulduğu da olmuştur. Hakkâri sancağında meskûn Şekaki aşireti 1864 yılında yüz kişi ile İran'ın Milanlı aşiretine saldırmış ve bu aşiretten yedi kişiyi öldürmüşlerdir. Şekaki aşireti müdürü Ömer Ağa'nın da aralarında olduğu bu kişiler yakalanmış ve haklarında

³⁷⁹ 830 Nolu Ayniyat, s.42, (3/Ra/1286) 13 Haziran 1869.

³⁸⁰ 830 Nolu Ayniyat, s.35, (11/C/1280) 24 Ekim 1863.

³⁸¹ 830 Nolu Ayniyat, Evrak No:744, (12/Ra/1287) 12 Haziran 1870.

³⁸² 830 Nolu Ayniyat, s.70,(29/S/1288) 20 Mayıs 1871.

gerekli muhakemenin yapılmasına karar verilmiştir.³⁸³ Van ve Hakkâri mutasarrıflığının Meclis-i Vala'ya konuyla ilgili vermiş olduğu malumatta bu Milanlı aşiretinin Van sancağında meskûn Milanlı aşiretinin bir parçası olduğu ve daha önce ağalarıyla aralarında çıkan sorunlardan dolayı İran tarafına göç ettikleri belirtilmiştir. Şekaki aşiretinin Milanlılardan yedi kişiyi öldürmesinin gerekçesi ise daha önce Milanlı aşiretinin Şekaki aşiretinden on sekiz kişiyi katletmesidir.³⁸⁴ Aşiretlerin bu örnekte olduğu gibi eski husumetlerden birbirlerine zarar vermesi ve güvenliği tehlikeye düşürmeleri sık sık yaşanmıştır. Bohtan'a tabi Hoyri ve Hakkâri'ye tabi Hertuşî aşiretleri 1863 yılında önceki husumetlerinden dolayı çatışmalı duruma gelmiş ancak buraya mamuren gönderilen zabitan-ı askeriyeden Miralay Hacı Salih Bey ve Van Meclisinden Derviş Bey'in çabaları sonucu her iki taraf ikna edilmiş ve itaat altına alınmışlardır.³⁸⁵ Yine aynı yıl Yezidi ve Ertuş aşiretleri arasında çatışmalar çıkmıştır. Bu çatışmada Hakkâri sancağından Tiyyari ve Tahub aşiretleri Ertuş aşiretine yardım ederek Yezidilere saldırmışlardır. Ertuş aşiretinin tarafından kaleme alınan malumatta Yezidilerle olan husumetleri anlatılmıştır. Buna göre Ertuş aşireti Hakkâri sancağı dâhilindeki yaylada çadırlarda yaşamakta ve buradaki yaylayı yıllardır kullanmaktadırlar. Ancak Yezidi aşireti bu yayla üzerinde hak iddia ederek Ertuş aşiretine saldırmış ve birçok adamlarını katlederek mallarını yağmalamıştır. Ertuş aşiretinin yaşadığı Pirusan nahiyesi ve Orak ile Geznak köylerinin Yezidilerce ele geçirilmesi üzerine can, mal ve namuslarını korumak için Ertuş aşireti karşı

³⁸³ BOA, MV1, 664-25, (6/Ş/1280) 16 Ocak 1864, Şekaki aşiretinin İran aşireti Milanlılardan yedi kişiyi katletmelerine dair Serasker kaymakamının tezkiresi ve Dördüncü Ordu müşirinin şukkası.

³⁸⁴ BOA, MV1, 671/59, (19/Za/1280) 26 Nisan 1864, Hakkâri sancağında meskun Şekaki aşireti neferlerinin İranlı Milanlı aşiretinden yedi nefer insanı katlettiklerinden dolayı yazılan emirnameye cevaben Van ve Hakkâri mutasarrıfının şukkası.

³⁸⁵ BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (1/Ca/1280) 14 Ekim 1863.

saldırıya geçmiş ve bir takım mallarına el koymuşlardır. Hakkâri kaymakamı Nazım Paşa'ya bu konuda bilgi verilmiş ve taraflar barışmak için görüşmelerde bulunmuş ancak Yezidi aşireti tekrar saldırıya geçmiş ve aşiretin Mahmuran kabilesinin yarısını katlederek mallarını gasp etmiştir. Bunun üzerine Miralay Salih Bey ve meclis azası Derviş Bey bu olaya da el atmış ve Yezidileri itaat altına almıştır. Her iki taraf da gasp ettikleri malları geri vermeyi kabul etmiştir. Ertuş aşireti buraya gönderilen memurların bu sorunu halletmelerinden dolayı gayet memnun olmuşlardır.³⁸⁶ Ertuş aşireti memurlara Yezidilerce uğradıkları zararı belirtir listeler verilmiştir. Bu listelerden anlaşıldığı üzere aşiretlerin birbirlerine verdikleri zarar oldukça pahalıya mal olmuştur. Bu liste 1861-1863 yılları arasındaki zararları içerip gasp edilen veya telef olan binlerce hayvan, öldürülen, sakat bırakılan, gözü oyulan, kulağı kesilen insanlar, yakıp-yıkılan evler, el konulan silah, eşya ve erzaktan oluşmaktadır. Liste aşağıdaki tabloda sıralanmıştır.

TABLO 20

Şerefan Ağası Abdürrahim Ağa ve Musul Kaymakamı Halim Paşa Zamanında Bohtan Hoyri Aşiretinin Ertuş Aşireti Taifelerine Verdikleri Zararlar ve Miktarları³⁸⁷

Şerefan Taifesi		Seydan Taifesi		Mamedan Taifesi	
Koyun	2650	Koyun	440	Koyun	4000
Öküz	60	Öküz	160	At	20
Sığır	98	At	18	Öküz	40
Küheylan	5	Ziraat alanı	4	Tüfek	10
Katır	5	Kılıç	12	Kılıç	10
Hançer	5	Tüfek	12	Satır	10
Tüfek	4	Katır	5	Maktul	1
Öldürülen kişi	12	Koyun	14200	Yağmalanan hane	30
Kör edilen kişi	1	Öküz	285	Yağmalanan eşya	2
Kulağı kesilen	1	At	277		

³⁸⁶ BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (22/R/1280) 6 Ekim 1863.

³⁸⁷ BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (1/Ca/1280) 14 Ekim 1863, Şerefan Ağası Abdürrahim Ağa ve Musul Kaymakamı Halim Paşa zamanında Bohtan Hoyri aşiretinin Ertuş aşireti taifelerine verdikleri zararları gösterir defter.

kişi					
Yağmalanan ev	6	Küheylan	5	Mahmuran Taifesi	
Gasp edilen akçe	200	Hançer hamlesi	5	Koyun	5220
		Âmâ	1	Öküz	60
Hacan Taifesi		Sakat	1	Maktul	21
Koyun	2000	Maktul	87	Âmâ	4
At	90	Telef olan adam	5	Yağmalanan eşya	20
Öküz	4	Yakılan hane	70	Yağmalanan hane	70
Maktul	2	Harap olan hane	70		
Yağmalanan eşya	4	Yağmalanan hane	172	Goran Taifesi	
Tüfek	10			Koyun	100
Kılıç	10	Ziriki Taifesi		Öküz	70
Satır	10	Koyun	4000	At	50
Yağmalanan hane	60	At	20	Maktul	4
		Öküz	40	Yağmalanan hane	10
Dusik Taifesi		Telef olan adam	2	Harap olan hane	50
At	21	Yağmalanan hane	10	Yağmalanan eşya	5
Merkep	2			Nahl-i asel (Bal Ağacı)	400
Maktul	1				

TABLO 21

Bohtan Hoyri Aşiretinin Nurdaz Kazası Köylerinden Gasp Ettiği Hayvanat ve Miktarları³⁸⁸

Pir Berlale Köyü		Olmam Köyü		Zerah Köyü	
Öküz	2	Öküz	15	At	2
Koyun	120	Derguş Köyü		Yayaniş Köyü	
Gelerin Köyü		Öküz	7	At	2
Öküz	2	Şeydan Taifesi		Hervan Köyü	
Kotman Köyü		Sığır	5	Koyun	154
Koyun	25	Sis Köyü		Elganam Köyü	
Hişet Köyü		Sığır	1	Sığır	7
Koyun	100	Şermiyan Köyü		Pirok Köyü	
Öküz	5	Koyun	20	Koyun	80

³⁸⁸ BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (1/Ca/1280) 14 Ekim 1863.

TABLO 22
Bohtan Hoyri Aşiretinin Ertuşi Aşireti Tarafından Gasp Edilen Hayvanat
ve Eşyaları ve Miktarları³⁸⁹

Gasp edilen Eşya				Gasp edilen Hayvan	
Ağır Sade Yük	90	Ayak saçı	43	Keçi	6000
Hafif Yük	180	İplik (Batman)	114	Koyun	8283
Dakik Yük	80	Yün (Batman)	65	Koç	1012
Pamuk Yüğü	56	Yular	198	Teke	700
At çulu	250	Kuzu yünü (Batman)	54	Kuzu	4212
Diğer hayvan çulu	492	Ayran tulumu	85	Oğlak	3156
Kilim	125	Şal (Top)	25	At	633
Keçe	200	Keten entari	23	Kısrak	140
Hurç	400	Kısa entari	11	Tay	28
İp	504	Makas	83	Katır	2
Bakır kazan	95	Siyah puşi	40	Öküz	532
Bakır tava	97	İbrişim	32	İnek	220
Bakır leğen	25	Tüfek	4	Sığır	48
Bakır tas	20	Hançer	4	Merkep	40
Bakır bardak	56	Kılıç	1		
Demir saç	80	Çadır	65		
Tahta tekne (büyük)	80	Gümüş ve Para değeri olarak eşya bahası	16500		
Tahta tekne (küçük)	120	Öldürülen Kadın	1	Erkek	1

Aşiretler arasındaki soygunculuğun getirmiş olduğu rizikolu yaşam biçiminin sonucu olarak yukarıdaki örnekten de anlaşıldığı üzere sert bir karakter yapısı söz konusu olmuştur. Özellikle sınır bölgelerinde yaşayan aşiretlerin yaşam biçimi bir nevi düzenbazlık oluşturmuş bu da insanların acımasız, şüpheli ve ihtiyatlı olmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla bu türden aşiretler at ve tüfeğe mahkûm olmuş ve doğal olarak zalimane bir yaşamı alışkanlık haline getirmişlerdir. Bunda aşiretlerin

³⁸⁹ BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (1/Ca/1280) 14 Ekim 1863.

yaşadıkları yerlerin tarıma elverişsiz olması ve ticarete uygun yerlerinin olmamasının etkisi büyüktür.³⁹⁰

Aşiretlerin vergilerini vermemelerinden kaynaklı asayişsizlikler bir başka problemdi. Örneğin, yukarıda ismi geçen Ertuş aşireti Yezidilerle olan ihtilaflarının çözümü için gelen memurlardan memnun kalmış ve bakaya vergilerini aşiret mensupları arasında hesaplayıp herkesin payına düşeni vereceğini belirtmiştir.³⁹¹ Ancak aynı aşiret birkaç yıl sonra zimmetine geçirdiği verginin tahsili konusunda direktmiş ve ismi isyankâr aşiretler arasında anılmıştır. Bu durum devletin müdahalesini gerektirmiş ve hem verginin tahsilatı hem de aşiretin tedibi için Bitlis ve Muş'ta bulunan askeri taburların bu aşiret üzerine sevk edilmesine karar verilmiştir.³⁹² Daha sonra Diyarbakır'a bağlı Cizre ve Bohtan'da bir takım taşkınlıklar çıkaran göçebe Tiyyari ve Tahubi ile Van'daki Ertuş aşiretleri üzerine planlanan askeri harekât Altıncı Ordu-yu Hümayuntarafından düzenlenmiştir.³⁹³ Bu harekât için iki tabur asker, iki dağ topu ve süvari aşiretlerden bir kıta müfreze sevk edilmiştir. Van Kaymakamı Abdullah Paşa emrindeki bir tabur asker de bu birliklere katılmıştır. Daha sonra Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiri kaymakamlığından giden bir telgrafta bu kuvvetlerin aşiretlerin tedibinde yetersiz kaldığı bildirilmiş ve

³⁹⁰ E.B. Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk (Kürdistan'ın Kürt Aşiretleri ve Keldanilerine İlişkin Tarihsel Notlar*, Çeviren: Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul 2007, s. 403. Ayrıca 17. yüzyılın başlarında Anadolu'yu gezmiş olan Polonyalı seyyah Simeon Sivas, Diyarbakır, Harput ve Muş havalisinde her yerin haramilerle dolu olduğunu belirterek buralardan yağma ve zulmün eksik olmadığını belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hrand D. Adresyan, *Polonyalı Sieon'un Seyahatnamesi 1608-1619*, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1964, s. 91-92.

³⁹¹ BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (22/Ra/1280) 6 Eylül 1863.

³⁹² BOA, A.MKT. MHM, 383-93, (02/S/1284) 5 Haziran 1867, Ertuş aşiretinin tedibi ve verginin tahsili için asker sevkine dair.

³⁹³ BOA, 384/29, A.MKT. MHM, (7/S/1284), 10 Haziran 1867.

buraya ek kuvvetler gönderilmiştir.³⁹⁴Bu dönemde yerleşik ahaliye zarar veren aşiretlerin tediplerinin sağlanmasına özen gösterilmiştir. Bunlardan Kürdistan aşiretlerinden olup Muş civarında çadırlarını kuran Bekran ve Reşkonan aşiretleri buradaki ahaliye zarar vermiştir. Bu aşiretlerin zararlarını engellemek için Miralay Abdulkadir Bey görevlendirilmiş ve Ahlat ve Mutki nahiyelerinin de ıslahatına girişilmiştir.³⁹⁵

Van ve çevresinin yaylak alanlarının kullanışlı olması diğer yerlerden gelen aşiretlerin buralarda bir takım problemler çıkarmasına sebep olmuştur. Örneğin; Musul aşiretlerinden olup Şemdinan ve Gevar'a yaylak için gelen Herki aşireti buradaki ahaliye zarar vermiş ve bir takım mallarını gasp etmiştir. Bu sebeple Herki aşiretinin üzerine asker sevk edilerek gasp ettikleri mallar ellerinden alınmıştır.³⁹⁶ Yine Diyarbakir'den Muş sancağı ve çevresindeki yaylalara gelen Ekrad aşiretleri oralarda bulunan bir kısım aşiretle birleşerek ahaliye zarar vermişlerdir. Bu durumlara sıkça rastlandığından ve asker sevkinin zor olmasından dolayı Muş'ta bir tabur piyade ve bir bölük süvari askerinin bekletilmesi ve bu askerlerin barınması için bir kışla hayvanları için de bir ahır inşa edilmesine karar verilmiştir. Ancak aşiretlerin uygunsuzluklarının bir an evvel bertaraf edilmesi gerektiğinden askerler Muş kazasının uygun han ve hanelerine yerleştirilmiş ve kışla yapımı bir sonraki seneye ertelenmiştir.³⁹⁷

³⁹⁴ 829 Nolu Ayniyat Defteri, (6/S/1284) 9 Haziran 1867.

³⁹⁵ 829 Nolu Ayniyat Defteri, (8/B/1284) 5 Kasım 1867.

³⁹⁶ BOA, A.MKT. MHM, 437/67, (22/Za/1285) 6 Mart 1869.

³⁹⁷ 829 Nolu Ayniyat Defteri, s. 91, (6/B/1287) 2 Ekim 1870.

Tanzimat mal ve can güvenliğini sağlamayı amaç edindiğinden aşiretler sorununu çözmeye büyük özen göstermiştir.³⁹⁸ Özellikle yerleşik halka zarar veren göçebe aşiretlerin çıkardıkları problemler önceki bölümlerde de açıklandığı üzere daha sonra merkezileşme çabaları dâhilinde onların iskân ettirilme süreçlerine zemin hazırlamıştır. Genel olarak Tanzimat'ın uygulanması hususunda belli bir programın olmaması aşiretlerin kontrol alınmaları sürecinde de kendini hissettirmiş ve yukarıda görüldüğü üzere sorunlar sürekli askeri harekâtlarla çözülmeye çalışılmış ancak bu yeterli olmamıştır. Geçen yıllar zarfında hükümet aşiretlerin kontrolü konusunu daha bir ciddiye alma kararlılığında olmuştur. Çünkü gelen raporlarda burada yaşayan göçebe aşiretlerin başlarına buyruk hareket ettikleri, ahaliye zulmettikleri ve devlet nizamından çıktıkları belirtilmiştir. Bu amaçla 1878 yılına gelindiğinde Van³⁹⁹, Diyarbakır ve Erzurum dâhilindeki aşiretlerin ıslahı için Ali Şefik Bey başkanlığında bir heyet-i ıslahiye görevlendirilmiştir. Tahrir işlemlerini yapmak üzere başlangıçta iki katip görevlendirilmiş ancak Ali Şefik Bey'in arzuhalı üzerine üçüncü bir katip daha buraya gönderilmiştir. Heyetin masraflarını karşılamak üzere 50-60 bin kuruşluk bir meblağ tahsis edilmiştir. Daha sonra bu havalideki durumlara vakıf olmasından dolayı heyetin işlerinin kolaylaştırılması için Şura-yı Devlet azalarından Seyfeddin Efendi de heyete dâhil edilmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁸ Musa Çadırcı, “Tazminatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, s. 52.

³⁹⁹ 833 Nolu Ayniyat, s.26, (Ru. 12/Teşrinievvel/1294) 24 Ekim 1878. Van tarafındaki Ekrad'ın yerleşik halka verdiği zararların önlenmediği ve bu amaçla asker sevkinin gerektiğine dair.

⁴⁰⁰ BOA, İ.MMS, 59/2763, (19/C/1295) 20 Haziran 1878, Erzurum, Diyarbakır ve Van vilayetleri Kürd Aşiretlerinin ıslahıyla görevli Ali Şefik Bey'e verilecek talimata dair. “*Mir-i müşarünileyhe tevdi’ olunan me’muriyet Kürdistan’ın ıslahat-ı umumiye-i esasiyesi dimek olub şayan-ı himmet olduğu ve etvar-ı serkeşane ve bağıyanede bulunmak kendülerince tabi’at-ı asliye hükmünde ve kavanin ve nizâmat-ı adliye-i devlet da’iresi haricinde olan ekser ekradın tanzim ve ıslah ahvali için zî-yi ulumada bir zatın dahi bulundurulmasıyla hey’et-i ıslahiye’nin ikmalî ıslahat-ı emr-i mühiminin*

Tanzimat politikalarıyla ortadan kaldırılan Kürt Mirlikleri ve Ekrad Hükümetlerinin toplumsal tabanı olan aşiretlerin yoğunlaştığı yerleri nahiyelere dönüştürerek yerel güç odaklarının önünü kesmek amacıyla aşiret reislerine maaş bağlanarak bunlara kaza müdürlüğü görevleri verildi.⁴⁰¹ Bu amaçla aşiret reislerine bulundukları eyaletin valisi tarafından mühür verilerek aşiret mensuplarının izinsiz başka yerlere göç etmesini önlemeye yönelik kararlar alındı.⁴⁰² Yine bu tarihlerde aşiret beyliğinin “Külliyen tayy ve ilgası” gündeme gelmişti. Fakat hükümet bir takım problemlerin ortaya çıkma ihtimali üzerine belirtildiği üzere müdürlükler kurma yoluna başvurmuştur. Aslında bu uygulama pek bir şey değiştirmiyor, sadece ağa unvanı yerine muhtar veya başka unvanlar kullanılıyordu.⁴⁰³ Dolayısıyla Tanzimat yönetiminin ağalık ve beylik kurumunu ortadan kaldırmak gibi bir amacının olduğunu söylemek oldukça zordur.⁴⁰⁴

Tanzimat-ı Hayriye usulünce 29 Temmuz 1847(15 Şaban 1263) tarihinden itibaren Van’a tabi kazalara birer müdür tayin edilmiş ve kendilerine maaş bağlanmıştır. Bu kazaların müdür ve maaşları aşağıdaki gibidir:

a) Gevaş Kazası Müdürü İsmail Bey, 1.250 kuruş maaş.

b) Mahmudiye Kazası Müdürü Rüstem Ağa, 1.750 kuruş maaş.

tesri’ ve teshilini ve şura-yı devlet a’zasından semahatlu Seyfeddin Efendi hazretlerinin min-şerr-i ayn ulemadan olmasına ve ol havali ahvaline vukufu bulunmasına mebni...’’

⁴⁰¹ Selçuk Günay, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Mülki Yapısında Aşiretler”, *Osmanlılar*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 190–193.

⁴⁰² Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyıl’da Osmanlıların Aşiretleri İskan Siyaseti...*, s. 7.

⁴⁰³ Abdullah Saydam, “Reformlar ve Engeller”, s.186.

⁴⁰⁴ Abdullah Saydam, “Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları” s. 11.

- c) Adilcevaz Kazası Müdürü⁴⁰⁵ 1.000 kuruş maaş.
- d) Ahlat Kazası Müdürü Hamza Ağa, 500 kuruş maaş.
- e) Erciş Kazası Müdürü Ali Bey, 1.000 kuruş maaş.⁴⁰⁶

Ayrıca 1850 tarihinde inzibatın sağlanması sürecinde Van sancağındaki aşiret ağalarının bir kısmına maaş bağlanmıştır. Bunlardan Haydaranlı aşiretinden Abdal Ağa'ya 500, Oramanlı Ali Ağa'ya 200, Boylu aşiretinden Yakub Ağa'ya 300, Şebdilli aşiretinden Said Ağa'ya 300, Şekaki aşiretinden Keleş Ağa'ya 200, Milanlı Mustafa Ağa'ya 200, Yezidi taifesi reislerinden Canu'ya 200 ve daha önce İran tarafına gitmiş ancak Osmanlı tarafına getirilmiş olan Hasananlı ağası Zerko Ağa'ya 500 kuruş maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁷ Yine aynı yıla ait bir başka belgede yukarıdaki benzer kişiler ve maaş miktarlarıyla birlikte Van sancağındaki aşiret ağalarının bazılarına bağlanan maaşlar şu şekildedir:

- a) Haydaranlı aşiretinden Abdal Ağa'ya 500
- b) Adamanlı aşiretinden Ali Ağa'ya 200
- c) Boylu aşiretinden Yakub Ağa'ya 300
- d) Reşidili ağası Mustafa Ağa'ya 200
- e) Yezidi taifesinden Cano'ya 200
- f) Hasenanlı aşiretinden Zerko Ağa'ya 500 kuruş.

⁴⁰⁵ Adilcevaz Kazası müdürünün ismi belirtilmemiştir.

⁴⁰⁶ BOA, İ.MSM, 50/1284, (16/N/1263) 28 Ağustos 1847, Lef 15.

⁴⁰⁷ BOA, A.MKT. MVL, 23-53 (3/R/1266) 15 Mayıs 1850, Van sancağındaki aşiret reislerinin bazılarının maaşlarına dair.

Bu ağalara verilen maaşlar geçici olup İran ile olan sınır anlaşmazlığının belirlenmesine kadar Ağustos 1850'ten başlamak ve aşiretlerin vergilerine eklenmek üzere bağlanmıştır.⁴⁰⁸

Osmanlı Devleti'nin ağalardan isteği sadakatleriydi. Sadakat gösteren ağa devlete karşı özerkliğini koruyabilmekteydi. Buna paralel olarak da devlet desteği ağayı, aşiret içindeki dengelerde avantajlı kılardı. Bu destekten yoksun olan reislerin gerek aşiret içindeki konumu, gerekse diğer aşiretler nezdindeki itibarı sarsılırdı. Bununla birlikte aşiretlerin sadakatleri işe yaradığı sürece geçerli olmakta, aşiret reisi, sadakatten herhangi bir şey kazanmadığını hissettiğinde kolaylıkla başka bir tarafa yönelmekteydi. Özellikle merkezî otoritenin zayıfladığı hallerde aşiretler, bağımsız davranmaya yelteniyorlardı. Devlet gücünün sekteye uğradığı günlerde, özellikle büyük beyler her şeyin adeta tek hâkimi olurlardı. Topladığı vergiyi devlete vermez ya da eksik verir, bölgedeki yöneticilerle işbirliği yaparak halkı soyar, zaman zaman da merkezî otoriteye karşı isyan ederlerdi. Bağlılıklarını sözde devam ettirenler ise, gerçekte vergi ödemelerini durdurup askerî yükümlülüklerden kaçarak bağlılığın içini boşaltıyorlardı. Özellikle Doğu Anadolu'da otonom idareye sahip bölgelerde devletin müdahalesi gerçekleşmedikçe güçlü bir aşiret, civarındaki daha küçük grupları da hâkimiyeti altına alarak mini bir devlet görünümü kazanabilmekteydi. Bu ağaların güçlerini ayakta tutan faktörlerden biri de tebaalarının cahilliği ve dışarıyla tecrit edilmiş olmalarıydı.⁴⁰⁹ Ağa hâkim olduğu kırıık alanlarda halkın yaşayış tarzını tutum ve davranışlarını yönlendiren bir kimliğe sahiptir. Çoğu defa her türlü yenilik ağanın liderlik rolü ile uyum sağlamadan

⁴⁰⁸ BOA, A.AMD, 23-83, (29/Z/1266) 5 Kasım 1850, Van sancağındaki aşiret reislerinin bazılarının maaşlarına dair.

⁴⁰⁹ Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Tebaası”, s.22-23

topluma mal edilemez.⁴¹⁰ Aşiret halkının dışarıya kapalı olma durumu oldukça mühim bir noktadır. Bir yere devlet sistemini yerleştirmek ve bunu geliştirmek toplumsal düzeyde bulduğu destekle doğru orantılıdır. Bu sistemin bileşenleri olan siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik unsurlar halkın benimsediği kadarıyla ilerlemelere vesile olur. Bu noktada aşiretlerin dışa kapalılığı ağa, bey, şeyh gibi yönetici kesimin aşiret mensuplarını kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmede etkili ve kolaylaştırıcı olmuştur. Tanzimat'tan bir asrı aşkın bir süre sonra bile bu durumun varlığı halk üzerindeki etkisini göstermeye devam etmiştir. 1969 yılında Van çevresinde yaşayan göçebe Alikan aşireti üzerine araştırma yapan İsmail Beşikçi aşiretin dışa kapalı olduğunu belirttiikten sonra ilginç örnekler vermektedir. Beşikçi'nin tespitine göre aşiret mensupları çevresinde en fazla temasta bulunduğu kişiyi en etkili aktörler olarak görmüştür.⁴¹¹ Toplumun dışa kapalı olması yönetsel biçimi, örf, adet ve gelenekleriyle yakından ilgilidir. Bireyselliğin henüz gelişmediği kitlesel yaşam tarzının kişiler üzerine yüklediği roller bu kapalılığı pekiştirmiştir. Osmanlı dönemi için de geçerli olan bu kapalılık dönemin ulaşım ve haberleşme şartları da düşünüldüğünde daha vahim sonuçlar çıkarabilme ihtimalini güçlendirmektedir.

Devletin gücünün yettiği dönemlerde sadakatten ayrılan ve merkezle zıt davranışlarda bulunan ağaların olumsuz davranışlarını azillerle cezalandırdığı

⁴¹⁰ Orhan Türkdoğan, “Doğu Anadolu’nun Sosyal Yapısı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, TDAV Yayınları, Sayı: 41, İstanbul, 1986, s.142.

⁴¹¹ İsmail Beşikçi, *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar-Göçebe Alikan Aşireti*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s.198-199. Örneğin; aşiret mensuplarına göre yakın çevrelerinde iletişim halinde oldukları bir jandarma başçavuşu, veteriner müdürü veya çiftçi koruma başkanı memleketteki en büyük ve etkili kişiler arasında sayılmıştır. Hatta Atatürk, İnönü, Menderes göçebelerin çoğuna göre birer padişah olarak tanımlanmıştır. İsmail Beşikçi, a.g.e., 200-201.

görülmektedir. Devlet kurulan aşiret müdürlükleri üzerindeki hakimiyetini sarsıcı bu davranışları engellemeye ve halkın isteklerini de hesaba katarak denetim kurmaya çalışmıştır. Müdürlerin azil ve tayin işlemleri hükümetin onayından geçmiş ve herhangi bir azil durumunda müdürlüğe, aşiret mensubundan birinin getirilmesine dikkat edilmiştir. Mesele 10 Aralık 1861 tarihli ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’de Bayezid Sancağındaki Sebki Aşireti müdürlüğü için yapılan görüşmede aşiret müdürü Ali Torun Bey’in aşiret halkının kendisinden hoşnut olmamasından dolayı azledilerek yerine aşiret hanedanından Yusuf Ağa’nın kayd-ı hayat ile müdürlüğe tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Yusuf Ağa’ya maaş bağlanmasının yanında azledilen müdür Torun Bey’e de kayd-ı hayat ile maaş bağlanması ise dikkat çekicidir.⁴¹² Başka bir azil durumu ise 14 Temmuz 1864’te Meclis-i Vala tarafından Van ve Hakkâri mutasarrıflığına yazılan yazıda Van sınırındaki Abgay nahiyesinde bulunan Haydaranlı aşireti müdürü Ali Ağa’nın yıllık vergilerine yapılan zammı kabul etmemesi ve bu durum karşısında İran tarafına göç etmek arzusunda olup uygunsuzluklar yapması durumuyla ilgilidir.⁴¹³

Aşiret müdürlerinin uygunsuzluklarında azillerinin söz konusu olmasının yanı sıra aşiret müdürlerinin uygun hal ve hareketleri ve ihtiyaçları doğrultusunda maaşlarına zam yapıldığı da görülmektedir.⁴¹⁴ Aşiret müdürlerinin devlete bağlılığını artırmak ve bunu yaygınlaştırmak amacıyla müdürler taltif edilmiş ve zaman zaman

⁴¹² BOA, A.MKT. MVL, 135/23, (07/Ca/1278) 10 Kasım 1861, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye’nin Sebki Aşireti müdürü Torun Bey’in azledilmesine dair.

⁴¹³ BOA, MVL, 678/117, (09/S/1281) 14 Temmuz 1864, Haydaranlı aşireti müdürü Ali Ağa’nın azline dair.

⁴¹⁴ BOA, İ.MVL, 543/24419, (14/B/1282)-3 Aralık 1865, Van sancağında Mekri Aşireti müdürlüğünün maaşına dair. BOA, İ.ŞD, 50/2760, (15/S/1297)-28 Ocak 1880, Van’ın Şevili aşireti müdürünün zamm-ı maaşına dair.

kendilerine çeşitli hediyeler de verilmiştir. 31 Ocak 1851 tarihli tezkirede Van sancağı dâhilinde bulunan bazı aşiret ağalarının asayişini sağlama çabalarından dolayı maaşlarına zam yapılmasına karar verildiği görülmektedir. Yapılan tahkikat sonucu bunlardan Hasenanlu aşireti Zerko Ağa'nın maaşına yapılan zammın ahali tarafından karşılanamayacağı görüşü üzerine maaşının mal sandığından ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹⁵ Yine daha önce kendisine müdürlük verilmiş olan Mekri aşireti ağasının maaşına ahalinin de rızasıyla 300 kuruş zam yapılarak maaşı 600 kuruşa çıkarılmıştır.⁴¹⁶ Ayrıca Van sancağı dâhilindeki bazı aşiret reislerine 4200 kuruş değerinde hilat giydirilmiştir.⁴¹⁷

Aşiret müdürlüğü uygulaması daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Tanzimat reformları ile eyaletlerin adı değişerek vilayet ismini almıştır. 1871 Vilayet Nizamnamesi ile vilayet sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köylere ayrılmıştır. Nahiye birimi de ayrıca nizamnamede yer almıştır.

1871 Vilayet Nizamnamesi merkeziyetçi eğilim oldukça belirgindi. Gerçekte 1871 statüsü vilayet idaresinde iş bölümünü arttırmakla beraber, yürütme alanında merkezi hükümetin kontrolünü daha da arttırmaktaydı. Bu dönemde hükümet aşiret reislerini nahiye müdürlüklerinin başına getirerek onları merkeze bağlamayı amaçlıyordu.⁴¹⁸ Yerel düzeydeki bu bürokratik aygıtla merkezin bölgede karşılaştığı

⁴¹⁵ BOA, A.AMD, 29-53, (28/Ra/1267) 31 Ocak 1851, Van sancağındaki bazı aşiretlerin maaşlarına dair.

⁴¹⁶ BOA, İ.MVL, 543/24419, (14/B/1282) 22 Kasım 1865.

⁴¹⁷ BOA, İ.MVL, 557/24996, (9/Ra/1285) 21 Ağustos 1866.

⁴¹⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara, 2000, 61-63. Wedia Jwedih, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, Çeviren: İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.232-235. Ali Açık, “Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler(1839-1880)”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 27, Sivas, 2003, s. 253-256.

asker ve vergi toplama sorunlarının aşılması amaçlanıyordu.⁴¹⁹ Özellikle Doğu Anadolu'daki aşiret reislerine verilen bu unvanla aşiret örgütü nahiyelere dönüştürülmek istendi ancak bundan olumlu sonuç uzun süre alınamadı.⁴²⁰

22 Mart 1871 tarihli Van ve Hakkâri mıntıkalarına ait layihada belirtildiğine göre Van bir mutasarrıflık, dokuz kaymakamlık, on nahiye müdürlüğü ve on kadar muvazzaf aşiret müdürlüğü ile idare olunmaktadır. Sözü geçen aşiret müdürlüklerinden biri de Haydaranlı aşiretine aittir. Haydaranlı aşireti Abgay'a bağlı Sarısu nahiyesi, Erciş ve İran tarafında olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Bu aşiretin müdürleri Mustafa, Ali ve Hüseyin Ağalar olup her üçü de aynı aileden gelmektedir. Yine Haydaranlı aşiretinin şubeleri arasında zikredilen Şikefti ve Şekak aşiretlerinin de birer müdürlüğü vardır. Müdürlükleri bulunan diğer aşiretler Mahmudi kazasında Takuri, Mukuri aşiretleri ve Yezidi taifesi ile Erciş kazasındaki Şevili ve Boylu aşiretleridir. Şevili ve Boylu aşiretlerinin her ne kadar müdürlüklerle yönetilse de genellikle hükümete müracaat ettikleri belirtilmiştir. Bu aşiret müdürlerinin cümlesinin “*Torun*” tabir olunduğu ve bunun sebebi de mensup oldukları aşiret halkının güya hanedan zadelerden gelmiş olduğudur. Aşiret müdürleri ve torunların bir akçe bile vergi vermedikleri açıklanmıştır.⁴²¹ Dolayısıyla bu aşiretler arasında “*soylular*” diye tabir edilebilecek bir nevi sınıf olduğu görülmektedir.

Ayrıca aşiret ileri gelenlerinin taltifi ve maaş zamları bu dönemde de devam etmiştir. Van sancağındaki Haydaranlı aşireti müdürü Ali Ağa devlete hizmetleri ve

⁴¹⁹ Selçuk Günay, a.g.m., s. 190–193.

⁴²⁰ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu...*, 253.

⁴²¹ BOA, Y.EE, 33/5, (20/Z/1287) 22 Mart 1871, Van ve Hakkâri mıntıkları hakkında mufassal malumatı layiha.

bölgeyi İran aşiretlerinin tecavüzlerinden koruduğu için dördüncü rütbeden mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir. Ayrıca aşiret ileri gelenlerinden Ahmed Ağa'ya da beşinci rütbeden mecidiye nişanı verilmiş ve aşiret ileri gelenleri de benzer şekilde ödüllendirilmiştir.⁴²² Van'ın Yezidi aşiretinden Simo ve oğlu Tifor da İran'a karşı yiğitliklerinden dolayı aynı şekilde mecidiye nişanıyla taltif edilmişlerdir.⁴²³

Nizamname ile Doğu ve Güneydoğu'daki yerel beylerin egemenlikleri ve etkinlikleri azalmıştır. Yerel otoritelerin zayıflamasından sonra meydana gelen otorite boşluğunu Osmanlı yönetimi tam anlamıyla dolduramadığından bölgede Ermeni etkinlikleri artmış ve bazı huzursuzluklar olmuştur.⁴²⁴ Bu dönemde Kürtler merkezi otoriteyi tanımakla beraber İstanbul'un kontrolü dışında olduklarından serbest hareket etme imkânına sahiptiler. Bu yüzden kendi aralarında kavgaları, köylere saldırıları eksik olmuyordu. Ermeniler ise 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra devlet kurma arzularından dolayı İstanbul'u pek dinlemiyorlardı. Bunun yanı sıra yabancı misyonerler bölgede azınlıklarla ilgili bir takım faaliyetlerde bulunuyorlardı. Böylesi bir ortamda ve II. Abdülhamid döneminin karakteristik bir özelliği olan Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektepleri aşiretlerin kontrol altına alınmaları hususunda önemli bir başka safha olmuştur.⁴²⁵

II. Abdülhamid'in hedefi, merkeziyetçilik sisteminin kendisine vermiş olduğu maddi imkânlarla hilafet makamının manevi imkânlarını kullanarak ümitsizlik içindeki Müslümanlara yeni ümitler vermek, onların hanedana ve hükümete olan

⁴²² BOA, İ.DH, 736/60323, (06/Z/1293) 23 Aralık 1876, Van sancağında bulunan Haydaranlı aşireti müdürü Ali Ağa'ya mecidiye nişanı itası.

⁴²³ BOA, İ.DH, 760/61961, (25/Za/1294) 1 Aralık 1877, Van'ın Yezidi aşiretinden Simo ve oğlu Tifo'nun taltifine dair.

⁴²⁴ Torî, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, s.110.

⁴²⁵ Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", s.435-436.

inanç ve sadakatini arttırmaktı. Zira Hamidiye Alaylarını kurarken Doğu Anadolu'daki aşiretleri bu yönden kolayca kendisine bağlamasını ve itaat altına almasını bildi. Hem devletin hem de bazı aşiretlerin istekleri doğrultusunda alaylar 1890 itibariyle kurulmaya başlanmıştır. Hamidiye Alayları, Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği ve aşiretlerin askeri güçlerinden faydalanarak iç ve dış saldırılara karşı Doğu Anadolu'yu koruma amaçlı bir sosyo-politik denge olmuştur. Abdülhamid bu politikanın yürütülmesinde, en çok halifelik sıfatına ve hilafet makamına güvenmiştir. Zira aşiretler yüzyıllarca maddeten İstanbul'dan ayrı ve bağımsız yaşamalarına rağmen, manen halifeye ve hilafet makamına bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum II. Abdülhamid'in işini kolaylaştırdığı gibi onun İslamcı politikası da aşiretlerin duygularını okşuyordu. Aslında II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu'da yaptığı bu uygulama kendi merkeziyetçi-İslamcı-dengeci-reformcu devlet anlayışına göre başarılı bir politika denemesidir.⁴²⁶ Aynı dönemin benzer bir diğer politikası da Aşiret Mektepleridir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda batılı büyük devletler, imparatorluk dışındaki İslam cemiyetlerini siyasi ve ekonomik hâkimiyetleri altına almışlardı. Bu durum karşısında imparatorluktan bazı bölgelerin ayrılması mukadder gibi görünüyordu. Özellikle milliyetçilik propagandası etkisinde kalabilecek İmparatorluğun uzak ve İngiliz faaliyetlerinin büyük olduğu Araplarla meskûn bölgeleri için tehlike mevcuttu. İşte, II. Abdülhamid bu tehlikeleri önlemek ve aşiretlerin yoğun ve hâkim olduğu bölgeleri muhafaza etmek için bunların reislerinin ve ağalarının çocuklarını Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlamak maksadıyla Aşiret Mektebi'nin açılmasını faydalı buluyordu. Kısaca aşiretlerden gelen çocukları Osmanlı yapmak ve böylece 'İttihad-ı Osmaniye'

⁴²⁶ Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", s. 428-475.

(Osmanlı Birliği)’yi yani ‘Osmanlılık’ siyasetini gerçekleştirmek amacı güdüyordu. Aşiret Mektebi, II. Abdülhamid tarafından siyasi, dini ve idari maksatlarla ilk önce Arap aşiret çocuklarına mahsus olmak üzere açılmıştır. Daha sonra Arnavutluk ve Doğu Anadolu’daki aşiretlerden de öğrenci kabulüne başlanmıştır. Hususiyle Doğu Anadolu’daki Hamidiye Süvari alayları ileri gelenleri ve subaylarının çocuklarının okula alınması, askeri mülahazalara da yer verildiğini göstermektedir. Bu okuldan beklenen uzun vadeli faydalar ise; Arap şeyh ve emirlerinin, Doğu Anadolu aşiret reislerinin ve ağalarının çocuklarını okutup onlara rütbelere vererek, maaşlar bağlanarak ve mülki memuriyetlere tayin edilerek memleket idaresine iştirak ettirilerek iç isyanlardan ve çeşitli gailelerden kurtulmaktır.⁴²⁷

TABLO 23

Hamidiye Süvari Alaylarındaki Van Aşiretlerinin Listesi⁴²⁸

Alayın Bulunduğu Yer	Alay Numarası	Aşireti	Alay Komutanı
Bargiri	13	Haydaranlı	Miralay ve Kumandan Şemsettin Bey
Bargiri	14	Haydaranlı	Kaymakam ve Kumandan Ahmed Reşid Bey
Van	15	Şevili	Kaymakam ve Kumandan Ali Rıza Bey
Erciş	16	Kalkanlı	Kaymakam ve Kumandan Abdülhamid Bey
Mahmudiye	17	Mukuri	Miralay ve Kumandan İsa Bey
Mahmudiye	18	Milan	Kaymakam ve Kumandan

⁴²⁷ Bayram Kodaman, “II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü(Türk Kültürü Araştırmaları)*, XVI-1-2, 1975-1976, Ankara, s. 254-264.

⁴²⁸ Van Vilayet Salnamesi, H. 1315 (1897)

			(Münhal: Açık)
-	19	Şemsiki	Kaymakam ve Kumandan (Münhal)
Albak	20	Şikefti	Miralay ve Kumandan Mehmed Emin Bey
Erciş	21	Admanlu	Kaymakam Salman Bey
Erciş	22	Haydaranlu	Kaymakam Hacı Timur Paşa
-	23	-	Miralay ve Kumandan İbrahim Bey
Erciş	24	Haydaranlu	Kaymakam ve Kumandan Ahmed Bey
-	25	Haydaranlu Aşiretine Mensup Merhuranlı Aşireti	Kaymakam Hüseyin Paşa
Mahmudiye	39	Takuri	Kay. Vecihi Bey

Osmanlı hükümetinin aşiretleri kontrol altına almada kullandığı yöntemlerden biri de yönetilmesi zor olan bölgelerde kaymakamlıklar kurmasıdır. Bu amaçla 1878 yılında yedi-sekiz yüz haneden oluşan Haydaranlı aşiretinin haneleri bir arada toplanmış ve Van'a tabi olan İran sınırındaki Abgay nahiyesi inzibata alınmak amacıyla müdürlük yapılmıştır. Abgay nahiyesine beş-altı saatlik mesafede olan Bargiri ise kaymakamlık merkezi yapılmıştır. Bunun için Bargiri, Satmanis ve Şevili aşireti müdürlükleri lağvedilmiştir. Böylece bu müdürlüklerden geriye kalan gelirler Abgay kaymakamlığına devredilerek bütçe sorunu da hal olunmuştur.⁴²⁹ Bu kaymakamlığın gelir gider defteri aşağıdaki gibidir.

⁴²⁹ BOA, İ.ŞD, 40/2066-1, 24/B/1295 (24 Temmuz 1878), 833 Nolu Ayniyat, s.12, (19/Ş/1295) 18 Ağustos 1878.

TABLO 24
Kurulan Kaymakamlığın Önceki ve Mevcut Gelir-Gider Defteri⁴³⁰

Bargiri Kaymakamlığı Masrafları	Diğer müdürlük ve görevlerin lağvıyla eklenen tutar
Bargiri Kaymakamı maaşı 1350 kuruş. Abgay Müdürü maaşı 240 kuruş. Naib maaşı 350 kuruş. Mal müdürü maaşı 200 kuruş. Tahrirat sekbanı maaşı 140 kuruş. De'avi emini maaşı 140 kuruş. De'avi azaları (4 kişi) maaşı 400 kuruş. Sandık Emini maaşı 140 kuruş. Kırtasiye bahası 30 kuruş.	Abgay Müdürü maaşı 1660 Bargiri Müdürü maaşı 360 Bargiri Matibi maaşı 140 Şevili Aşireti Müdürü maaşı 290 Satmanis Müdürü 400 Satmanis Kâtibi maaşı 140

Bu dönemde bölgede bulunan diğer bir kısım aşiret müdürlükleri Kars Sancağındaki Zilan, Keskolu ve Cemadenli aşiretleridir. Bu kaymakamlıkların başında Zilan aşiretinden Ahmed Efendi, Keskolu aşiretinden Musa Bey ve Cemadenli aşiretinden ise Maksud Ağa olmuştur.⁴³¹ Aşiret reislerine bu türden makamların tahsis edilmesi kontrollerinin sağlanması açısından son derece önemliydi. Nitekim aynı durumun farkında olan İran da benzer uygulamalara gitmiştir. Bu amaçla Osmanlı'nın yaptığı gibi İran da sınır bölgesindeki aşiretlerin sadık olan adamlarına kazançlı valilikler, toprak parçaları ve vergi ödünleri vermiştir. Böylece İran, aşiret beylerine yetkiler, meşruiyet ve sorumluluklar vererek onları denetim altında tutmuştur.⁴³²

⁴³⁰ BOA, İŞD, 40/2066-2, (28/Şubat/1294)12 Mart 1879.

⁴³¹ *Erzurum Vilayet Salnamesi*, H. 1288 (1871)

⁴³² Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler (Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi)*, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 521.

3.7.XIX. Yüzyılda Van ve Çevresindeki Aşiretler, Mensubiyetleri, Sosyo-kültürel ve Ekonomik Yapıları

Van ve çevresinde yaşayan aşiretlerin çeşitli dönemlerde tutulmuş listeleri bulunmaktadır. Bu listeler aşiretlerin nüfusları, sosyo-kültürel ve ekonomik yaşamları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Van'ın da dahil olduğu Doğu Anadolu aşiretleri hakkında geniş bilgi veren eserlerin başında *Şerefname* gelir. Yazıldığı dönem itibariyle günümüze en uzak olan *Şerefname* ve sonraki dönemlerdeki eserler karşılaştırıldığında aşiret/kabile isimlerinde büyük bir değişim olduğu görülmektedir.⁴³³ Bunun sebebi aşiretlerin bir kısmının başka aşiretere dahil olması veya isim değişikliğine uğraması olabilir.

Aşiretler için önemli bilgi içeren kayıtların başında Mehmed Hurşid Paşa'nın *Seyahatname-i Hudut* adlı eseri gelir ki bu eser Osmanlı ve İran devletleri arasındaki hudut anlaşmazlığının çözülmesi hususunda toplanan Erzurum Konferansı ve aynı zamanda Van ve çevresinde uygulanan Tanzimat'tan hemen sonraya denk gelen 1848-1852 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Aşağıdaki tabloda Hurşid Paşa'nın kaydettiği aşiretler, yaşadıkları yerler, nüfusları ve vergi miktarları verilmiştir.

⁴³³ *Şerefname*'ye göre Van ve çevresindeki kabileler; Nemiran, Beliban, Mahmudi, Dumbeli, Pazuki Kürtleri, Mamirışan, Terkur, Zeydani, Hekkari, Şekaki gibi aşiretler bulunmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafeddin Han, *Şerefname*, c.1/1, Çev: Celal Karadayı, Yaba Yayınları, İstanbul, 2006, s. 61-63.

TABLO 25

Hurşid Paşa Seyahatnamesinde Aşiretler⁴³⁴

AŞİRETİN ADI	BULUNDUĞU YER (İskân Mahalleri)	EK BİLGİ
Hayderanlu	Van (Erciş ve Adilcevaz kazaları)	638 kişi, 25.000 kuruş vergi.
Şivili (Şevili)	Van (Van kazası karyeleri)	324 kişi, 10.550 kuruş vergi.
Lidili	Van (Bargiri)	162 kişi, 8.100 kuruş vergi.
Şekaki veya Şakakı	Van (Abgay)	73 kişi, 1.500 kuruş vergi
Yezidi taifesi	Van (Karasu)	123 kişi, 6.750 kuruş vergi.
Milanlı	Van (Bargiri)	110 kişi, 3.500 kuruş vergi.
Memeki	Muş Sancağı	398 kişi, 126 hane.
Alemanlı	Muş	264 kişi, 101 hane.
Siydanlı	Muş	
Belki	Muş	168 kişi, 60 hane.
Cebzanlı	Muş	342 kişi, 530 hane.
Badikanlı	Muş	142 kişi, 50 hane.
Süluki	Bitlis Kazası	723 kişi, 244 hane.
Dünbuli	Bitlis Kazası	154 kişi, 164 hane.
Hüvendanlı	Bitlis Kazası	210 kişi, 65 hane.
Atamankalı	Bitlis Kazası	
Memanlı Taifesi	Malazgirt Kazası	30 nüfus, 12 hane.
Zeriki Taifesi	Hınıs Kazası	72 nüfus, 39 hane.
Cebzanlı Taifesi	Hınıs Kazası	28 nüfus, 16 hane.
Hasenanlı Taifesi	Hınıs Kazası	16 nüfus, 16 hane.
Belki Taifesi	Hınıs Kazası	8 hane.
Cebzanlı Taifesi	Vartovi Kazası	430 nüfus, 145 hane.
Seydanlı Taifesi	Bulanık-ı Ulya ve Süfla	15 nüfus, 8 hane.
Cebzanlı Taifesi	Bulanık-ı Ulya ve Süfla	177 nüfus, 62 hane.
Memeki Taifesi	Bulanık-ı Ulya ve Süfla	52 hane.

Hayderanlu aşireti Adamanlı, Şeyh Hasenan, Marhori, Hamdikanlu, Dürtuyi, Akubi ve Hileki taifelerinden oluşup toplam hane miktarı 1150'dir. Sebiki veya Sebikanlı olarak bilinen aşiret ise Mikatili, İsa Dezanlı, Botiyanlı, Şemsiki, Killeyri, Çılanlı, Birimi, Manikanlı, Mame Zeydi, Piyrehal, Dereceki, Hasiyni(Yezidi), Hal

⁴³⁴ Mehmed Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s. 230-267.

Hasiyni(Müslim), Miranki, Sitorki, Buhalo, Piyrebad ve Mala Atey adlı on sekiz taifeden müteşekkildir.⁴³⁵

Hurşid Paşa, Hayderanlu, Şivili, Lidili, Milanî, Şekaki ve Yezidi aşiretlerin iskân olunmalarına rağmen nüfus sayımlarının yapılmadığını belirterek yukarıdaki kişi sayısı ve vergi meblağlarının tahmini bir miktar olduğunu belirtmiştir. İncelediğimiz belgelerde de aşiretlerin kesin hane sayısı ve veri miktarını belirlemenin oldukça zor olduğu görülmüştür. Bu durum bazı aşiretlerin birlikte sayıma tabi tutulmasından kaynaklanıyor olabilir. Örneğin 1847 yılına ait bir belgede Milanlı, Şevili ve Mukuri aşiretlerinin dört yüzü aşkın haneden meydana geldikleri ve bu aşiretlerin yıllık vergi miktarının 75 bin kuruş olduğu belirtilmiştir.⁴³⁶ Bir başka belgede Haydaranlı ve Zilan aşiretlerinin hane sayısı toplamda 800'den fazla olarak belirtilerek birlikte verilmiştir.⁴³⁷ Ayrıca Haydaranlı ve Celali 1000 hane⁴³⁸ Muş civarında iskân ettirilip göçebe adı altında geçen bir takım aşiret 800 hane⁴³⁹ Şikefti, Milli, Takuri ve Mukuri aşiretlerinden yaklaşık 2000 hane⁴⁴⁰ belgelerde geçen başka miktarlardır. Bu durumun bir nedeni de kimi aşiretlerin konfederasyon niteliğinde olup bünyesinde birden çok aşireti barındırmasıdır. Aşağıda bu durumu niteleyen ve yine Osmanlı-İran sınır tespiti meselesine dair olup bu konuda memur edilenlerden olan Derviş Paşa'nın 1862 yılında takdim ettiği layihasından Van ve çevresindeki aşiretlere ait malumatlar listelenmiştir. Buradaki hane miktarlarından

⁴³⁵ M. Hurşid Paşa, a.g.e., s. 263.

⁴³⁶ BOA, İ.MSM, 50/1287,(9/L/1263) 20 Eylül 1847.

⁴³⁷ BOA, İ.MSM, 52/1343, (12/L/1264) 10 Eylül 1848.

⁴³⁸ BOA, A.MKT. UM, 264/54, (01/Ca/1273) 27 Ocak 1857.

⁴³⁹ BOA. İ.MSM, 52/1351-5, (12/Za/1264) 10 Ekim 1848, BOA. İ.MSM, 52/1351-4, (13/Za/1264)11 Ekim 1848.

⁴⁴⁰ BOA, HR. MKT, 190/12, (22/N/1273) 16 Mayıs 1857.

anlaşıldığı üzere aşiretlerin nüfus miktarının Hurşid Paşa'nın belirttiği miktara göre daha fazla olması kuvvetle muhtemeldir.

TABLO 26

Derviş Paşa Layihasına Göre Aşiretler⁴⁴¹

AŞİRETİN ADI	BULUNDUĞU YER	EK BİLGİ
ŞİKEFTİ VE ŞEKAK Şekak aşiretinin İran tarafındaki kolları ve Hane miktarları: a) Avduvyi 200 b) Hazarayı 200 c) Kaderan 200 d) Şehhra 200 e) Bota 200 f) Gürki 150 g) Kavana 200 Toplam Hane: 1350	Merkur, Berdesor, Terekvar, Bradost, Somay ve Urmi	Şekak Aşireti Diyarbekir menşelidir. Bir kısmı İran'da yaşar, Sünni ve Şafii'dirler.
HAYDARANLU Asıl Haydaranlı Taifesi Oymakları ve hane sayıları: a) Helki yahut Helikanlı b) Başımı veya Başımıyan c) Laçiki veya Laçikiyan d) Tertupi veya Tartupan e) Soran f) Akubi veya Akubyan g) Asıyan h) Seçarikyan i) Şeyh Hasenan Toplam Hane: 800 Hamdikanlu veya Hamdikanlı Taifesi Oymakları : a) Atmani veya Atmanikan b) Melle-i Mire c) Mer'e Huri veya Me'rhan d) Banu Şetki veya Benuştekan Hane 4 Toplam Hane: 600 Adamanlu Taifesi	Van, Abgay	Van ve İran sınırında göç ederler. Haydaranlu aşireti taifelerinden birçoğu Bayezid sancağındaki nefis-i Bayezid, Hamur ve Kura-i Kilise kazaları ile birazı Van sancağına tabi Erciş ve Muş sancağına tabi Malazgirt kazalarında yaşarlar. Cüzi bir miktarı da İran tarafındaki Hoy ve Çaldıran mahallerinde bulunur.

⁴⁴¹ Derviş Paşa, *a.g.e.*, s.105-171.

Oymakları: a) Huvaydanlı b) Kalkan veya Kalki c) Mikanliyan d) Merviyan e) Yekran f) Zet'ubi yahut Zet'uyan g) Aski veya Asikan h) Şeyhki veya Şeyhan i) Caf'uyi veya Cafu'yan j) Şemski veya Şemskan k) Keski veya Kaskan l) Tacduyi veya Tacduyan Toplam Hane: 2000		Şemsiki ve Baduyi ve Kemaski ve Tacduyi taifeleri Bayezide tabi Zur Ova karyesinde sakin olduğundan bunlara Zur Ovalı dahi itlak olunur.
MİLAN	Van'a tabi Satmanis, Hurik, Abgay ve Bargiri kazaları.	Diyarbakir taraflarından gelmedir. Cüzi bir miktarı İran'da yaşar
SEBKÜLÜ VEYA SEBKİ Taifeleri ve haneleri: a) Mikaili 120 b) İsa Dezi yahut İsaDezanlı 100 c) Botiyanlı ve Gilari 50 d) Çılanlı ve Berimi 140 e) Manki veya Mankanlı 260 f) Mamzidi yahut Mamezidi, Pire Hal, Derecki, Hasbini, Hal-i Hasbini taifeleri 200 g) Miranki, Sorki, Buhali, Pirebad ve Mala Ati taifeleri 200		Sebki aşireti Bayezid, Ayıntab, Kars ve Rusya ülkesinden Rona taraflarında bulunurlar.

Aşağıdaki tabloda ise tezimizin muhtelif bölümlerinde kullanıp dosya ve gömlek numaralarını belirttiğimiz arşiv belgeleri ve salnamelerde isimleri geçen aşiretler ve yaşadıkları yerler verilmiştir. Ayrıca Osmanlı arşivleri sisteminde geçen ancak tezimizle doğrudan ilgili olmayan ve dolayısıyla tezimizde kullanmadığımız birkaç aşirette bu listede mevcuttur. Listede ismi geçen Ertuş aşireti konfederasyon

olup bünyesinde birkaç taife bulundurmaktadır. Bunlar: Şerefan, Dusek, Mamedan, Hacan, Mamhuran, Goran, Seydan ve Zirek taifeleridir.⁴⁴²

TABLO 27

Arşiv Belgelerine Göre Van ve Çevresindeki Aşiretler ve Bulundukları Yerler

AŞİRETİN ADI	BULUNDUĞU YER
Haydaranlı	Abgay, Muş, Malazgirt, Patnos
Celali	Van, Bayezid
Sebki, Sipki, Sebkili	Van, Erciş, Bayezid, Muş, Malazgirt, Adilcevaz, Hınıs, Tekman
Milan, Milanlı	Satmanis, Bargiri, Muş, Van, Mahmudiye
Yezidi Mukri, Mukuri	Satmanis, Muş, Van, Karasu, Mahmudiye
Şevili	Karasu(Van)
Lidili	Bargiri
Şekaki, Şakaki	Abgay
Cemadenli	Muş, Van
Cenuki	Muş, Van
Şikefti	Muş, Van, Albak
Karapapak	Muş, Van
Abrimu	Muş, Van
Bozçalı	Muş, Van
Hasenanlı	Malazgirt, Van
Takuri/Dakuri	Muş, Van
Şemski	Karasu, Van
Bargan	Muş, Genç, Kulp
Livili	Mahmudi
Hertuş	Hakkâri
Tiyyari	Hakkâri
Tahub	Hakkâri
Ertuş	Van
Bekran	Muş
Reşkonan	Muş
Herki	Gevar
Oramanlı	Van
Boylu	Van
Şebdili	Van
Yezidi	Van
Adamanlı/Admanlu	Van, Erciş
Reşidili	Van
Kalkanlı	Van
Hoyri	Van, Hakkâri
Osmanlı Arşivlerinde İsmi Geçen Diğer Aşiretler	
Mahmudiyan	Van, Hoşab Kalesi.
Sinekli Kürd Aşireti	Van (İran tebaasından)

⁴⁴² BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (1/Ca/1280) 14 Ekim 1863.

Zeylanlı/Zılanlı	Van (İran tebaasından)
Sümbüllü	Van
Bikranlı	Van, Muş
Pencar	Van, Muş
Nasturi	Van
Nevderi	Van, Gevaş
Keskoyi	Van
Jirki	Hakkâri
Bilbas	Van
Miranlı	Van
Hadri ve Kardil	Van
Arusanlı	Van
Giravi	Van
Merziki / Merzek	Van
Geravi	Şatak, Nurdüz
Şeydan	Şatak, Nurdüz
Dilan	Van
Zerkan	Van
Gevan	Van
Güran	Van
Guyan	Van
Diri	Van
Batvan	Van

Yukarıda sıraladığımız aşiretler sadece çalışmamız esnasında ulaşabildiklerimizdir. Osmanlı arşivlerinde adı geçen aşiretler dışında başka aşiretler de muhakkak vardır. Aşağıda Cevdet Türkay tarafından çeşitli dönemlere ait arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanmış liste bulunmaktadır. Yukarıdaki listelerle karşılaştırıldığında birçok ortak aşiretin olduğu görülecektir.

TABLO 28

Cevdet Türkay’a Göre Van ve Çevresindeki Aşiretler⁴⁴³

AŞİRETİN ADI	BULUNDUĞU YER	MENSUBİYETİ
Azevranlı (Azevranlu)	Şatak Kazası (Van Sancağı)	Ekrad Taifesinden
Begane	Mahmudi nam-ı diğer Hoşab Sancağı (Van Eyaleti)	Ekrad Taifesinden
Behlûl	Adilcevaz Sancağı (Van Eyaleti)	----
Berazi(Barezi), Berazi Şarkıyan	Malazgirt	Konar-Göçer Ekrad Taifesinden
Bînanîşîn	Hakkâri Sancağı (Van Eyaleti)	Ekrad Taifesinden
Camdanlı(Cemdanlu)	Van Vilayeti	Ekrad Taifesinden
Ebu Süleyman	Van Vilayeti	----
Ertuşî (Artuşî)	Başkal’a Kazası (Van Sancağı), Van, Bitlis ve Musul Vilayetleri	----
Halidanlı(Halidanlu)	Şatak Kazası (Van Vilayeti)	Ekrad Taifesinden
Hartuşîş	Norduz Kazası(Hakkâri Sancağı)	Ekrad Taifesinden
Hasenan, Hasenanlı (Hasenanlu)⁴⁴⁴		----
Haydaranlı (Haydaranlu)	Hakkâri, Van, Bayezid Sancakları	Ekrad Taifesinden
Kasımoğlu	Van Vilayeti	----
Kıran	Sivas, Aydın, Hizan Sancağı (Van Eyaleti)	Ekrad Yörükân Taifesinden
Kızılkoca	Adilcevaz Sancağı (Van Eyaleti)	---
Mahmudi	Hoy, Diyarbekir, Van Eyaletleri, Arabgir Sancağı	Ekrad Taifesinden
Mahmutlu	Hoy, Diyarbekir, Van Eyaletleri, Arabgir Sancağı	Ekrad Taifesinden
Mamalı(Mamalu)⁴⁴⁵	Adilcevaz Sancağı(Van Vilayeti) Malazgirt, Muş Kazası (Van Eyaleti)	Konar-Göçer Türkman Taifesinden
Melikşah(Melikşa)	Van Eyaleti	Ekrad Taifesinden
Mescidli(Mescidlü)	Adilcevaz Sancağı (Van Eyaleti)	---
Milan	Hakkâri Sancağı	Ekrad

⁴⁴³ Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 2005.

⁴⁴⁴ Milli aşiretine mensuptur.

⁴⁴⁵ Bozulusa mensuptur.

		Taifesinden
Mollakasım	Adilcevaz Sancağı (Van Eyaleti)	Ekrad Taifesinden
Mukuri	Mahmudiye Kazası (Hakkâri Sancağı)	Ekrad Taifesinden
Mutki	Bitlis, Muş Sancakları, Van Eyaleti	Ekrad Taifesinden
Şevili	Van Vilayeti, Erzurum, Hakkâri	Ekrad Taifesinden
Şeyh Güm	Van Vilayeti	---
Şirvan Şeyhi	Adilcevaz Sancağı (Van Eyaleti)	---
Takuri	Mahmudi Kazası(Hakkâri Sancağı), Van, Hakkâri ve Bayezid Sancakları	Ekrad Taifesinden
Şivli	Erzurum, Hakkâri	Ekrad Taifesinden
Yegane	Mahmudi nam-ı diğer Hoşab Kazası(Van Eyaleti), Bitlis Sancağı	Ekrad Taifesinden
Yezid, Yezidi, Yezidanlı(Yezidanlu)	Şatak Kazası (Van Sancağı), Mahmudi nam-ı diğer Hoşab Kazası	Ekrad Taifesinden

CEMAATLER

Cemaatin Adı	Bulunduğu Yer	Mensubiyeti
Besban, Besbanlı (Besbanlu)	Bayezid Sancağı(Erzurum Eyaleti), Van Eyaleti	Ekrad Taifesinden
Cekvanlı (Cekvanlu)	Muş Kazası (Van Eyaleti)	Ekrad Taifesinden
Ceyranlı (Ceyranlu)	Muş Kazası (Van Eyaleti)	Ekrad Taifesinden
Ciyiranlı (Ciyiranlu)	Muş Kazası (Van Eyaleti)	
Ertuşî, Ertuş	Van, Bitlis, Musul Vilayetleri	
Hakkari Ekradı	Van Vilayeti	
Hanlıca (Hanluca)	Adilcevaz Sancağı (Van Eyaleti)	
İnceviran	Adilcevaz Sancağı (Van Eyaleti)	
Karickan (Karcikan)	Van Eyaleti	Ekrad Taifesinden
Kırloğan (Kırluğan)	Adilcevaz Sancağı (Van Eyaleti)	Yörükân Taifesinden
Milan	Van Vilayeti, Hakkari Sancağı /van Eyaleti)	Ekrad Taifesinden
Reşikütan (Reşkütan), Reşkütanlı (Reşkütanlu)	Muş Havalisi(Van Eyaleti), Diyarbekir Eyaleti	Ekrad Taifesinden
Zile, Zile Yörüğü	Van Eyaleti, Zile Kazası, Sivas Sancağı	Yörükân Taifesinden

İlk bölümümüzde Van bölgesinin özellikle 19. yüzyılda yabancı seyyahların uğrak bir noktası olduğunu belirtmiştik. Bu seyyahlar aşiretler arasında vakit geçirmiş ve bunların kayıt altına almışlardır. 1836 yılında bölgeyi gezen J. Shiel, Van sınırında Yahya Han egemenliğinde Hakkâri aşiretinin bir kolu olup Çeri olarak

adlandırılan küçük bir aşiretin olduğunu belirtir. Shiel'in karşılaştığı diğer aşiretler ise Haydaranlı(1500 çadır), Sipki(1000 çadır), Şevili (200 çadır), Hasenanlı (50 çadır) ve Hamza Bey(200 çadır) şeklindedir.⁴⁴⁶ Fransız seyyahlar Hakkâri civarında yaklaşık yüz bin kadar Nesturî Hristiyan aşiret mensubunun olduğunu belirtmişlerdir. Hakkâri'de büyük bir alana yayılmış olan bu aşiretler aşağıdaki gibidir.⁴⁴⁷

1- Tiari⁴⁴⁸

2- Tkhouma⁴⁴⁹

3- Celo

4- Boz

5- Dez

Ayrıca yabancı eserlerde karşılaştığımız itibariyle Van ve çevresinde ismi geçen aşiretler Miran, Hartoşi(Doski, Heriki, Biliji ve Deri kollarından oluşur)⁴⁵⁰ ve Celali, Melanlı, Şekaki, Haydaranlılar ve onlara tabi Adamanlılardır. Haydaranlılar doğu ve batı diye iki ana kısma ayrılıp doğu kısmı dört bin batı kısmı bin çadırdan müteşekkildir.⁴⁵¹

Aşiretleri derinlemesine inceleyen ve geniş kapsamlı bir liste tutan en önemli yabancı seyyah Mark Skyes'tir. Aşağıdaki tabloda bu aşiretler listelenmiştir.

⁴⁴⁶ J. SHIEL, a.g.m., s.55-90.

⁴⁴⁷ İsmail Mangaltepe, *a.g.t*, s. 168.

⁴⁴⁸ Tezimizde kullandığımız belgelerden oluşturduğumuz listede geçen Tiyarri aşireti olması muhtemeldir.

⁴⁴⁹ Tezimizde kullandığımız belgelerden oluşturduğumuz listede geçen Tahub aşireti olması muhtemeldir.

⁴⁵⁰ F.R. Maunsell, a.g.m., s.121-141.

⁴⁵¹ William Spottiswoode, “Sketch of the Tribes of Northern Kurdistan”, *Transactions of the Ethnological Society of London*, vol.2 (1863), pp.224-248.

TABLO 29

Mark Skyes’a Göre Van ve Çevresindeki Aşiretler ve Kısaca Bilgileri⁴⁵²

AŞİRETİN ADI	YAŞADIĞI BÖLGE	EK BİLGİ
Herki Aşiretin Bileşenleri: a) Merdan b) Zerhati c) Zeydan d) Haji	Van, Erzurum ve Musul Van civarı. Van, Erzurum ve Musul çevresi.	Büyük bir göçebe aşirettir. Koyu tenli insanlardır. Komşuları Kürt olmadıklarını ancak çok zalim olduklarını söyler. Kadınları cesur ve erkeksidir. Büyük koyun sürüleri vardır. Haji, Herki’nin yerleşik koludur.
Bradost	Bradost	1500 aile, İsmi Bradost nehrinden alır.
Miran	Cezire-i ibn-i Ömer ve Van arası.	1000 aile, göçebedirler. Hainlikleriyle ün yapmışlardır. Hristiyan ve Avrupalılarla dost olup Müslümanlarla araları iyi değildir. Şırnak yolunu kullanarak yılda bir kez yaklaşık 15 mil uzaklıktaki Van Gölü’ne giderler. Goyan Aşireti ile kan davaları vardır.
Hasena	Muş, Van ve Dersim yörelerinde yaşayan Hasenan aşireti olmaları muhtemeldir.	500 aile.
Şırnaklı	Şırnak	600 aile. Goyan Aşiretinin yerleşik koludur.
Dakhori	Şırnak	? Aile. Az sayıda yerleşik Kürtlerdir. Muhtemelen Goyan Aşiretinin bir koludur.
Atmanikan	Bitlis ve Bohtan dolayları	5000 aile. Göçebedirler. Herkiler gibi giyinirler, ancak kötü ünleri yoktur. Az atları olup yazın Muş yaylalarına göçerler.
Silukan	Yazın Muş yaylaları.	500 aile. Yerleşik ve göçebe bir aşirettir.
Duderi	Van Gölü’nün güney kıyıları.	400 aile. Yazları göç ederler.
Halaci	Van Gölü’nün güney kıyıları.	900 aile. Türk, Kürt, Ermeni olarak karışık ve yerleşik bir aşirettir.

⁴⁵² Mark Sykes, “The Kurdish Tribes of the Ottoman Empire”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol.38 (Jul. - Dec., 1908), pp. 451-486.

Kekâ	Çölemerik	
Khani	Hoşab	180 aile.
Takuli	Van Gölü çevresi.	450 aile. 100 yıl önce Erzurum'dan geldiklerini belirtiyorlar. Şimdi yerleşiktirler. Zayıf bir yapıları vardır. Sipikan veya Zilanlıların bir kolu olmaları muhtemeldir.
Şekak		6000 aile. Ermeniler tarafından Revand diye adlandırılırlar. Ünlü bir aşiret olup yılın sadece 3 ayı çadırdan yaşarlar. Kalan süre içerisinde yerleşiklerdir.
Şekifti (Şikefti)		1200 aile. Bütünüyle yerleşiktir.
Mukeri	Norduz ve Hoşab	1200 aile. Tamamen yerleşiktirler. 50 yıl önce İran'dan göç ettiklerini belirtiyorlar.
Şevel (Şeveli, Şevili)		
Şemski		900 aile. Daha önce göçebe olup şimdi yerleşiktirler. İlginç bir aşirettir. Liderleri kendilerini Arap kökenli görür. Diğer aşiretleri küçümserler. Erkekleri haşin olup yönetilmeleri zordur. Ancak reisleri cana yakın biridir.
Hartuşî⁴⁵³		Çok önemli bir Kürt aşiretidir. Göçebe kolları kötü bir üne sahiptir. Herkilerden daha zengin olup görünüş ve yaşam tarzları benzerdir.
Kolları: a) Ezdinan b) Merzigi	Başkale	Yezidi olarak bilinir. Merzigi, 900 aile

⁴⁵³ Izady bu aşireti konfedere aşiretler arasında sayarak aşiretin Alan, Ezdinan, Gevdan, Graviyan, Heviştan, Huleylan, Mamhuran, Kureşan, Piran, Şerefan, Sidan, Zewkan, Ziriki ve Zeydan gibi gruplardan oluştuğunu ifade etmektedir. Bkz. Mehrdad R. Izady, *Kürtler, Bir El Kitabı*, Çev: Cemal Atilla, Doz Yayınları, İstanbul, 2011, s.171. Ayrıca BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (1/Ca/1280) 14 Ekim 1863 tarihli belgede bu aşirete dair ulaşabildiğimiz verilere göre aşiretin Şerefan, Zeydan, Mamedan, Dusik, Hacan, Ziriki, Mamhuran, Gevdan, Sidan adlı gruplardan müteşkil olduğu görülmektedir.

c) Mamreş d) Mamed e) Alan f) Beroz g) Jirki h) Sidan i) Mamkhor j) Şarafan k) Mamadan l) Gaydan m) Zedek n) Sefki o) Hafcan p) Piran q) Alan		Mamreş, 200 aile. Yezidi. Mamed, 200 aile. Yerleşiktir. Beroz, 60 aile. Tütün yetiştirirler. Mamkhor, 400 aile. Savaşmayı seven göçebelendir. Şarafan 3000 aile olup göçebedirler. Baharda Akra'nın güneyine giderler. Mamadan 200 aile. Yerleşik olmaları büyük ihtimal. Bazıları Zaho yakınlarındaki Beyhey Dağında yaşarlar. Gaydan, 300 aile. Göçebedirler. Hırsızlık ve kötü ünleriyle bilinirler. At yetiştirirler. Baharda Zaho yakınlarına giderler. Zedek Aşireti göçebedir. Sefki, 150 aile, göçebe ve sürü besler. Hafcan, 500 aile. Göçebe Piran, 900 aile. Hartuşî Aşiretinin alt kabilesidir.
Bosikan ve Kurian	Muş ile Kabelço?	Yerleşiktirler. Ay, güneş ve yıldızlara tapan ve Boso Kalesinde yaşayan Hristiyan Kral Taval'in yönetimi altında yaşamış olduklarını iddia ederler. Bağdat halifeliğinden Şeyh Nasrettin çoğunu

		Müslümanlaştırmıştır.
Modeki (Motikan)		İsimlerini Bitlis'in kuzeyindeki erişilmez dağdan alırlar. Büyük çoğunluğu Zaza'dır.
Dudikanlı	Kuzey Mezopotamya ve Varto	Göçebelerdir. 5 köyleri var. Zazaca konuşurlar.
Hasananlı	Varto, Hınıs ve Malazgirt	3.300 aile. 110 köyde yaşarlar. Yerleşiktirler. Bazıları hala yarı göçebe. Fakat son yıllarda yavaş yavaş çadırlarını ter ediyorlar.
Kolları: a) Berizanlı b) İsolı	Van Gölü çevresi.	900 aile. Bütünü yerleşiktir.
Sipikanlı	Van Gölü'nün kuzeyi.	3000 aile. Haydaranlılara benzerler.
Mamakanlı		Sipikanlıların bir kolu sayılır. Ermeni tarihçiler bunların soyunu Antik Mamagonlara bağlarlar.
Haydaranlı	Muş, Urumiye çevresi.	20.000 aile. Büyük bir Kürt aşiretidir. Kaba bir halk olup askerlik, tarım ve çobancılığa elverişli değildirler.
Adamanlı		1800 aile. Yarı göçebe. Yezidi
Yezidi		Şeytana taparlar.

Yukarıdaki tablolardan anlaşıldığı üzere Van ve çevresinde yaşayan aşiretler dönemine göre göçebe, yarı göçebe ve yerleşik olarak yaşamışlardır. Göçebe aşiretler kara çadırlardayayıp⁴⁵⁴ geçimlerini genellikle hayvancılıkla sağlamışlardır. Bunlar at, koyun ve kısırak sahibi olup bu hayvanatın ticaretini yapmaktadırlar. Bazı göçebeler de hırsızlık ve gasp yoluyla geçinirler.⁴⁵⁵Yerleşik aşiretlerin meskenler kurduklarından önceki bölümlerde bahsettik ancak ne tür mesken yapısı olduğu hakkında belgelerden herhangi bir bilgiye ulaşamadık. F.R. Maunsel Muş civarında gezerken yerleşik halkın toprağa gömülü ve kulübe şeklindeki evlerde yaşadıklarını

⁴⁵⁴ F.R. Maunsell, a.g.m., s.81-90

⁴⁵⁵ M. Hürşid Paşa, a.g.e., s.266.

belirtmiştir.⁴⁵⁶ J. Shiel de buradaki evlerin dışardaki kısmının 4 fiti geçmediğini ve Ermenilerin mimari de usta olduklarını ifade etmiştir.⁴⁵⁷ Yerleşik aşiretler tarım ve ziraatla uğraşmışlar⁴⁵⁸ ancak yeni yerleşmiş olanlar ziraatta zorluk çekmişlerdir.⁴⁵⁹ Dolayısıyla yerleşik hayata geçen aşiretler bu dönüşümü biraz sancılı geçirmişlerdir ancak zamanla bu hayata alışmışlar ve büyük kasaba veya köylere alış verişe gitmişlerdir.⁴⁶⁰

Van bölgesi dini çeşitliliğin olduğu bir yerdir. Dolayısıyla aşiretler arasında da dini farklılıklar olmuştur. Aşiretlerin çoğunluğu Müslüman ve Sünni ağırlıklı olmuştur. Bu grubun içinde ise daha çok Şafii mezhebine mensup olmuşlardır.⁴⁶¹ Osmanlı hükümeti Şii aşiretlerin Sünnilerle kaynaşması hususunda temkinli davranmıştır.⁴⁶² Müslümanlığın yanı sıra aşiretlerin mensup olduğu bir diğer inanç Yezidilik olmuştur.⁴⁶³ Yezidi ve Müslüman Kürt aşiretleri arasında bir takım problemler yaşanmışsa da⁴⁶⁴ bu problemler inanç farklılığından kaynaklanmamıştır, yeri geldiğinde farklı inanç gruplarına mensup aşiretler veya mensupları menfaatleri

⁴⁵⁶ F.R. Maunsel, a.g.m., 81-90.

⁴⁵⁷ J. Shiel, a.g.m., s.58.

⁴⁵⁸ BOA, HAT, 794/36840G, (27/M/1247) 29 Mayıs 1832, BOA, İ.MSM, 52/1343, (12/L/1264) 11 Eylül 1848.

⁴⁵⁹ BOA, İ.MSM, 52/1346, (9/L/1264) 8 Eylül 1848.

⁴⁶⁰ William Spottiswoode, a.g.m., s.224-248.

⁴⁶¹ M. Hurşid Paşa, *a.g.e.*, 247-260.

⁴⁶² BOA, A.MKT. MHM, 270/82, (4/M/1280) 21 Haziran 1863.

⁴⁶³ BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (1/Ca/1280) 14 Ekim 1863, BOA, A.MKT. MVL, 23-53 (3/R/1266) 15 Mayıs 1850.

⁴⁶⁴ BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (1/Ca/1280) 14 Ekim 1863, Hertuş ve Yezidi Hoyri aşireti arasındaki kavgaya dair. Derviş Paşa, *a.g.e.*, s.137-138.

gereği ortak paydada buluşmuşlardır.⁴⁶⁵ Fransız seyyahlar Hakkâri’de Nesturî Kürt aşiretlerinin olduğunu belirterek bunların içinde Tiyyari aşiretini de saymışlardır.⁴⁶⁶ Ancak kullandığımız belgelerde Nesturî Kürtlerle ilgili malumatla karşılaşmadık. Fatih Gencer ise Tiyyari aşireti dâhil büyük Nesturî kabilelerinin Kürtlerle karışmadığını ancak bir takım küçük grupların ortak köylerinin olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kürt aşiretleri ve Nesturî aşiretleri dönem dönem birbirlerine saldırmışlardır.⁴⁶⁷ Bunun aksine kimi zaman Kürt ve Nesturî aşiretlerin birleşerek Yezidilere saldırdıkları da görülmüştür.⁴⁶⁸ Bu inanç gruplarının dışında yabancı seyyahlar göçebelerin eski çağlara ait Pagan anlayışlarının etkisinde olduklarını da ifade etmişlerdir.⁴⁶⁹

Aşiretlerin günlük hayatlarında ve yazışmalarda kullandıkları dilde de farklılıklar olmuştur. Hurşid Paşa, Van bölgesindeki aşiretler arasında gezerken özellikle Hakkâri ve sınır civarındaki aşiretlerin lisanlarının Kürdi olduğunu ve buradaki Ermenilerin dahi Kürtçe bildikleri belirtmiştir.⁴⁷⁰ Fransız seyyahlar ise Kürtçenin çok nadir konuşulduğunu ve bu dilin değişik diyalektiklerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Puşkin, Yezidilerin Kürtçe konuştukları ama aynı zamanda Türkçe ve Arapça bilenlerinin de olduğunu belirtmiştir.⁴⁷¹ Belgelerden ulaşabildiğimiz

⁴⁶⁵ 830 Nolu Ayniyat, s.70, 29/S/1288 (20 Mayıs 1871), Livili aşiretinden İbo, Şikeftili Kendo, Yezidi Uzo ve reayadan Abdal’ın kurmuş oldukları çeteye dair.

⁴⁶⁶ İsmail Mangaltepe, *a.g.t.*, s. 168.

⁴⁶⁷ Fatih Gencer, *a.g.t.*, s.90-108.

⁴⁶⁸ BOA, A.MKT. MHM, 281/54, (22/R/1280) 6 Ekim 1863. Hakkâri sancağından Tiyyari ve Tahub aşiretlerinin Ertuş aşiretine yardım ederek Yezidilere saldırmasına dair.

⁴⁶⁹ F.R. Maunsell, *a.g.m.*, s.81-90

⁴⁷⁰ M. Hurşid Paşa, *a.g.e.*, s.243-248

⁴⁷¹ İsmail Mangaltepe, *a.g.t.*, s.144-175.

kadarıyla aşiretlerin yazışmalarda Farsçayı kullandıkları⁴⁷² ve tercümanların bu görevi üstlendikleri görülmektedir.⁴⁷³ 1863-1864 yılına ait Van masarifat defterinde birçok Farisi(Farsça) kâtibinin isimleri ve kuruş cinsinden maaşları geçmektedir. Bunlar aşağıdaki gibidir.

- a) Erciş Kazası Farisi kâtibî Süleyman Efendi, 150 kuruş.
- b) Vastan Kazası Farisi kâtibî Abdürrahim Efendi, 150.
- c) Adilcevaz Kazası Farisi kâtibî Hüseyin Efendi, 200.
- d) Müks kazası Farisi kâtibî Mehmed Efendi, 200.
- e) Gevaş Kazası Farisi kâtibî Osman Efendi, 200.
- f) Karcikan Kazası Farisi kâtibî Hidayet Efendi, 200.
- g) Şatak kazası Farisi kâtibî İsmail Efendi, 170.
- h) Bargiri kazası Farisi kâtibî İbrahim Efendi, 100.
- i) Ahlat kazası Farisi katibi Hüseyin Efendi, 150.
- j) Nurdüz kazası Farisi kâtibî Hüseyin Efendi, 150.
- k) Mahmudi kazası Farisi kâtibî Şakir Efendi, 150.

H.1315 Van vilayet salnamesine göre Adilcevaz ahalisi Türk, Kürt, Çerkes ve Ermenilerden, Mahmudi, Kürt, Ermeni ve Nesturîlerden, Albak ve Çölemerik ise Türk, Kürt, Yahudi, Ermeni ve Nesturîlerden oluşup bunlar kendi lisanlarını konuştukları gibi umumiyetle Türkçe kullanırlardı.⁴⁷⁴

⁴⁷² BOA, MVL, 630/69, (20/Z/1278) 18 Haziran 1862.

⁴⁷³ BOA, A.MKT. NZD, 267/53, (23/Ra/1275) 31 Ekim 1858, Van aşireti tercümanlarından Mehmed Ağanın maaşına dair.

⁴⁷⁴ *Van Vilayet Salnamesi*, H. 1315 (1897).

SONUÇ

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti için reformlar silsilesinin hızlandığı ve dolayısıyla idari, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda değişimlerin sağlandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin karakteristik özelliği olan modernleşme ve bunun etkisiyle gelişen merkezileşme aşiretlerin iskânı konusunda önemli bir yer tutmuştur. Tanzimat'ın Doğu'da uygulanmasıyla gündeme gelen Van aşiretlerinin iskânı Osmanlı devletini oldukça uğraştırmıştır. Van bölgesi sahip olduğu yaylak-kışlak mekânlar açısından göçebe aşiretlerin ve bu aşiretlerin hayvanlarının barınmaları için önemli bir yer tutmuştur. Ayrıca sınır bölgesi olmasından dolayı Osmanlı-İran-Rusya devletleri arasında geniş bir coğrafyaya yayılan ve bu devletlerarasında problemlere sebep olan bu aşiretler bazen zorla bazen de kendi istekleri doğrultusunda iskân edilmişlerdir. Burada yapılan iskân siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlara birer çözüm olması açısından önemli görülmüştür. Van bölgesindeki iskân faaliyetleri devletin gerekli gördüğü zamanlarda uygulanmıştır. Ancak Tanzimat'ın burada uygulanması daha kararlı ve yoğun bir iskân faaliyetine girişilmesini sağlamıştır. Buradaki aşiretlerin iskânı sınır bölgesi olmasından dolayı devleti epeyce uğraştırmıştır. Çünkü aşiretler için sınır kavramı çok soyut bir şey olmuş ve menfaatleri gereği taraf değiştirmişlerdir. Aşiretlerin iskânında onların eski hayatlarına dönmelerinin önüne geçmek için görevliler çaba sarfetmiş ve çadırlarını ellerinden alma yoluyla onları ziraata teşvik etmişlerdir. Ayrıca aşiretler üçer beşer haneye ayrılarak farklı köylere dağınık bir şekilde yerleştirilerek aşiretlerin bir araya gelmeleri engellenmiştir. Bu uygulamalar esnasında daha önce de var olan asayiş problemleri devam etmiştir. Aşiretler yaylak-kışlak kavgası, hırsızlık, gasp, sınır ihlali vb. yollarla birbirlerine veya komşusu oldukları devletlere zarar vermişlerdir. İskân sürecinde meydana gelen

bu asayişsizliklerin önlenmesi ve aşiretleri elde tutabilmek için aşiret ileri gelenlerine maaş bağlama, taltif etme ve idari birimlerde müdürlükler verilmiştir. Ayrıca 1843-1847 yılları arasında toplanan Erzurum Konferansı'nda Osmanlı-İran aşiretlerinin tabiiyeti konusu hararetli tartışmalara neden olmuş ve sınırın tespitiyle olası ihlallerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak görünen o ki sınırın belirlenmesi göçebe aşiretlerin yer değiştirmesi ve birbirlerine veya yerleşik halka zarar vermelerini engelleyememiştir. Aşiretlerin kontrolü meselesi Tanzimat uygulamaları dâhilinde 1858 Arazi Kanunnamesi ve 1871 Vilayet Nizamnamesi ile farklı yapılanmalara gidilmiş, II. Abdülhamid devrinde ise İslam şemsiyesi altında pekiştirilmesi hedeflenen birlik ve beraberlik politikasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Ancak Tanzimat'ın ve diğer uygulamaların bu noktada Doğu'da etkili bir şekilde yer edindiği ve kendi sistemini kurduğunu söylemek oldukça zordur. Tanzimat'ın buradaki başarısızlığının nedenlerinden biri dönemin şartları dahilinde aşiretlerde köklü bir dönüşümü sağlayamamasıdır. Her ne kadar mirlikler(yerel beyler) ortadan kaldırılmışsa da aşiretler ağa, şeyh, bey gibi yöneticilerin hâkimiyetinde birer topluluk olarak yaşamlarını devam etmişlerdir. Bu yapıların korunmasındaki en önemli faktör değişik sebeplerle devlet ve aşiret yöneticileri arasında kurulan ittifaklardır. Ancak ister Osmanlı, ister Cumhuriyet döneminde olsun aşiret ileri gelenleriyle devlet arasında kurulan ittifaklar, bu kişilerin devlet tarafından kollanması veya taltif edilmesi devlet otoritesinin o bölgede korunması için gerekli olan bir durumdu. Ayrıca Osmanlı döneminde bu politikanın uygulanma nedenlerinden biri İran ile olan ilişkilerdi. Sınır boylarında yaşayan aşiretleri elde tutmak için devlet yeri geldiğinde bu aşiretlere tavizler vermekten çekinmemiştir. Nitekim Çaldıran Savaşı'ndan sonra Yavuz Sultan Selim'le birlikte böyle bir

yapılanma söz konusu olmuştur. Yavuzla başlayan ve kökü Sünni beraberliğe dayanan bu ittifak, yüzyıllar sonra hilafet makamının verdiği etkiyle de II. Abdülhamid devrinde kendine yeniden alan bulmuştur. Hatta bütün bu benzer uygulamalarla aşiretleri elde tutma politikası Cumhuriyet döneminde de kimi zaman başvurulan bir yöntem olmuş ve bu durum günümüze bile miras kalmıştır.

ÖZET

Doğu Anadolu sınır bölgesi olduğundan Osmanlı Devletinin kendi içinde ve dış devletlerle olan ilişkilerinde önemli bir yer tutmuştur. Bölgenin önemli kentlerinden biri Van şehridir. Sosyo-kültürel anlamda değişik bir yapıya sahip olan Van aynı zamanda İran'a açılan bir kapıdır. İran ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ve askeri münasebetlerden dolayı zaman zaman sınırları farklılık gösteren Van şehri Osmanlı tarihinin Doğu Anadolu kısmının anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir.

Tanzimat Dönemi Osmanlı Devleti'nin her alanda yenileşme ve yenileşmeyle birlikte merkezileşmeye gittiği bir dönemdir. Bu merkezileşmenin aşiretler üzerindeki bir etkisi aşiretleri iskân çabalarıdır. Van ve çevresindeki aşiretlerin iskânı Doğu'daki merkezileşme çabaları sürecinde başlamış ve 1845'te Diyarbakır ve Erzurum'un daha sonra 1847'de Tanzimat'ın Van ve çevresinde uygulanmasıyla hız kazanmıştır. Aşiretlerin iskânı Osmanlı'yı parçalanmaya kadar uğraştıran bir konu olmuştur. Bunda Van'ın sınır şehri olması ve aşiretlerin İran, Rusya gibi bölge devletlerinin sınırlarını doğal bir yaşam alanı olarak kullanmalarından kaynaklanmıştır. İskân meselesi Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür.

ABSTRACT

As Eastern Anatolia is a borderland, it had a important role between Ottoman Empire and its neighbors. One of the most important cities of that area is Van. By having a different structure consisting of social and culturel diversity, Van is also a gateway to Iran.

At the beginning of the 19th century, Ottoman Empire needed to provide centralization on its areas and Tanzimat period was just a part of that centralization. In order to establish a more effective administrative system, Tanzimat reforms were implemented in Erzurum, Diyarbakır and also in Van in between 1845-1847. Nomadic tribes were a big problem in this time. After Kurdish Beys who were against Tanzimat were defused in that period, government needed to take the control of nomadic tribes through implementing them to get settled. As the tribes regarded the borderlands of countries such as Iran and Russiaas as their natural habitat, it was so diffucult to make them settled in area of Van. This fact caused the centralization of tribes to continue until the founding of the Republic of Turkey.

KAYNAKÇA

I-ARŞİV VESİKALARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.1. Babıali Evrak Odası

514/38538, 164/1268, 516/38666, 516/38669.

Sadaret Evrakı (A.AMD)

23/83, 29/53, 46/78, 48/53.

Sadaret Mektubî Kalemî (A.MKT)

149/46, 212/32, 227/13

Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme (A.MKT. MHM)

9/10, 91/59, 163/34, 270/81, 281/54, 381/31, 383/93, 384/29, 437/67, 498/12.

Sadaret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ (A.MKT. MVL)

12/66, 23/53, 135/23, 630/69.

Sadaret Mektûbî Kalemî Nezaret ve Devâir (A.MKT. NZD)

45/84, 267/53.

Sadaret Mektubî Kalemî Umum Vilayet (A.MKT. UM)

264/54, 287/55.

1.2. Bâbîâlî Evrak Odası, Ayniyât Defterleri (BEO., AYN.d)

829, 830, 832, 833.

1.3. Cevdet Tasnifi

Cevdet Dâhiliye (C.DH)

4727

1.4. Hatt-ı Hûmayûn(HAT)

1/18G, 1/18L, 452/22395, 471/23078, 761/35993, 764/36076, 782/36609,
801/37093, 801/37093A, 801/37093C, 801/37093D, 801/37093E, 802/37108,
808/37198L, 813/37253E, 816/37301B, 901/39612, 1227/47921.

1.5. Hariciye Nezareti Evrakı

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR. MKT)

16/58, 172/42, 190/12, 192/5, 192/15.

1.6. İrade Tasnifi

İrade Dahiliye (İ.DH)

259/16011, 261/16232, 358/236, 567/35902, 736/60323, 760/61962, 863/69109.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

59/2763

İrade Mesâil-i Mühimme (İ.MSM)

49/1231, 49/1234, 49/1235, 50/1278, 50/1284, 50/1287, 52/1343, 52/1345, 52/1346, 52/1351.

İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)

132/3551, 159/4585, 543/24419, 557/24996.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)

40/2066, 50/2760, 297, 832, 129/465, 1877/49.

1.7. Maliye Nezareti

Maliye Nezareti Masraf Defteri (ML. MSF. d)

17372.

1.8. Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL)

258/49, 606/29, 630/69, 664/25, 671/59, 678/117, 684/12, 780/88.

1.9. Yıldız

Yıldız Esas Evrak Defterleri (Y.EE. D)

5/120.

2. Salnameler

Salnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniye, Defa 5-68, (1849-1918 Yılları Arası).

Van Vilayet Salnamesi (H. 1315) 1897.

Türkiye Cumhuriyeti Salnameleri (1925-1929 Yılları Arası)

Erzurum Vilayet Salnamesi (H.1288) 1871.

3. Gazeteler

Takvim-i Vekayi

Tercüman-ı Ahval

Van Vilayet Gazetesi

Mardin Vilayet Gazetesi

Dicle Gazetesi

4. Kaynak Eserler ve İncelemeler

AÇIKEL, Ali, “Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki

Değişiklikler(1839-1880)”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 27, Sivas 2003

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anivîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, Cilt 8, Tarih Vakfı-Yapı

Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmet Rifat, *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye VII*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul

1882.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VII, İstanbul

1992.

AKSAKAL, Hasan, “Tanzimatın İki Yüzü: İcraatları ve Temsil Ettikleri Değerler

Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Reformculuk Analizi: Midhat Paşa ile Sultan

II. Abdülhamid”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2/9, 2009.

Ali Bey, *Dicle'de Kelek İle Bir Yolculuk (Seyahat Jurnalı, İstanbul'dan Bağdat'a ve*

Hindistan'a), Çeviren: Cahit Kayra, Büke Yayıncılık, İstanbul 2003.

Ali Saib, *Coğrafyay-yı Mufasssal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, Ebuziya Matbaası,

İstanbul 1304(1886).

ALPER, Cengiz, *Çeşitli Yönleriyle Van*, Uğur kitabevi, Ankara 1983

AVCI, Yasemin, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *OTAM*, Sayı:21, Ankara 2007.

AVERYANOF, P. , “ 19.Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebeleri Türk-İran- Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları”, (Çev. Yüzbaşı Mustafa Efendi-Mülazım Adil Efendi), Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1926.

AYDIN Suavi, EMİROĞLU Kudret, ÖZEL Oktay, ÜNSAL Süha, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

AYGÜN, Necmettin, “Osmanlı Devleti’nde İdari Taksimat Alanındaki Düzenlemelerin Taşraya Yansımaları: Vakfıkebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840-1918)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 26, 2010.

ATEŞ, Sabri, *Empires at the Margin: Towards A History Of The Ottoman-Iranian Borderland And The Borderland Peoples, 1843–1881*, PhD, New York University 2006.

AYKUN, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Anlaşması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1995.

Ayni Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, Hazırlayan: Hadiye Tuncer, Ankara 1964i

BARKAN, Ömer Lütfi, “Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”,
İ.Ü. İFM, c. 11-Nu:1-4, İstanbul 1949-1950.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon
Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:II, Ankara
1942.

Baron Joseph Von Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, V, Hazırlayanlar:
Mümin Çevik, Erol Kılıç, İstanbul 1990.

BEŞİKÇİ, İsmail, *Doğu Anadolu’da Göçebe Kürt Aşiretleri*, Yurt Kitap Yayınları,
Ankara 1992.

_____, *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar-Göçebe Alikan Aşireti*,
Sevinç Matbaası, Ankara 1969.

Bilim ve Sanat Vakfı, “Osmanlı’da Nüfus ve İskân Politikaları”, *Türkiye
Araştırmaları Merkezi*: Notlar 15, İstanbul 2009.

Binbaşı Ali Saib, “ Coğrafya-yı Mufassal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye, Matbaa-i
Ebuzziya”, İstanbul 1304 (1886).

BRUINESSEN, Martin Van, “Kürt Aşiretleri ve İran Devleti: Simko Ayaklanması”,
Kürdistan Üzerine Yazılar, Çev: Nevzat Kırac vd., 5. Baskı, İletişim
Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Ağa, Şeyh Devlet*, (Çev. Banu Yalkut), İletişim
Yayınları, İstanbul 2006.

BULDUK, Üçler, “Sosyal Yasayış, Konar-Göçerlik ve Etnisite”, *Uyan Türkiyem-
II. Yörük-Türkmen Büyük Kurultayı ve Bilim Şenliği*, Ankara 2008.

Cevdet Paşa, *Tezakir*, Yayınlayan: Cavid Baysun, TTK, Ankara 1953.

CEVİZOĞLU, Hüseyin, *Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu*, Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayınları, İstanbul 1991.

CUNİET, Vital, *La Turquie D'asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L'asie-Mineure*, c. I, Les Editions Isis, İstanbul 2001.

ÇADIRCI, Musa, “Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, TTK, Ankara 1997.

_____, “Tanzimat’ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara 1994.

_____, “Tanzimatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt13, Sayı24.

ÇAKMAKOĞLU, Seda, *Koçi Bey Risaleleri*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Derviş Paşa, *Tâhdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286.

DOĞAN, Cabir, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:23, Isparta 2011.

_____, “Bedirhan Bey İsyanı: Tanzimat’ın Diyarbakır ve Çevresine Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:12, Isparta, 2010.

_____, “II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall 2011.

_____, “Tanzimat’ın Van’da Uygulanması ve Han Mahmud İsyanı”, *History Studies-International Journal Of History*, Vol. 3/2, 2011

EBER, R. Jessica, *Fatal Ambivalence: Missionaries in Ottoman Kurdistan, 1839-43*, Wesleyan University, Degree of Bachelor of Arts with Departmental Honors in History Middletown, Connecticut, 2008.

EBİNÇ, Sait, *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

ERDOĞAN, Dilşen İnce, *Osmanlı Devleti’nde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı(189)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, YKY, İstanbul, 2010

F.R. Maunsell, “Kurdistan”, *The Geographical Journal*, vol.3, No.2 (Feb. 1894), pp.81.92

GENCER, Fatih, *Merkeziyetçi İdari Düzlemler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010.

_____, “Merkezîleşme Politikaları Sürecinde Yurtluk-Ocaklık Sisteminin Değişimi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 30 Sayı: 49, 2011.

_____, “Van Muhafızı Derviş Paşa İsyanı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX/47, Ankara 2010.

GENCER, Mustafa, “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2 Spring 2008.

Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, Çeviren: Ömer Rıza Doğru, TTK, Ankara, 1987 s. 490.

GÖĞEBAKAN, Gökür, “Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Giriş”, *Türkler*, 9. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

GÖKALP, Ziya, *Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler*, Kaynak Yayınları, 2009.

GÖYÜNÇ, Nejat, “XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler-Tartışmalar*, Mars Matbaası, Ankara 1975.

_____, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı: Tanzimat'a Kadar”, *Osmanlılar*, 6. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

_____, “VAN”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986.

GÜNAY, Selçuk, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Mülki Yapısında Aşiretler”, *Osmanlılar*, c. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

- GÜRBÜZEL, S. Aslıhan, *Hamidian Policy in Eastern Anatolia(1878-1890)*, Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- HAKAN Sinan, “*Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri(1817-1867)*”, Doz Yayınları, İstanbul 2007.
- _____, “19. Yüzyılın İlk Çeyreğinden Tanzimat’a Hakkâri Bölgesi Sosyo-Siyasal Gelişmeleri ve Osmanlı-İran Münasebetleri”, *III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van, 2007.
- _____, “Yavuz Sultan Selim Döneminden Tanzimat’a Müküs Sancağı”, *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van, 2009.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, *Osmanlılar*, 4. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- _____, “*XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- _____, “Aşiret”, *DİA*, C.4, İstanbul 1991.
- HALFİN, “*XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*”, Komal Yayınları, İstanbul 1992.
- ISSAWI, Charles, *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, The Universty Of Chicago Press, London 1966.
- _____, *The Economic History Of Iran 1800-1914*, The University of Chicago Press, London 1971.
- _____, *The Economic History Of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, London 1980.
- İNALCIK, Halil, “*Tanzimat Nedir?*”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, der: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2006.

- İNBAŞI, Mehmet, “XVII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, Erzurum 2007.
- IZADY, R. Mehrdad, *Kürtler, Bir El Kitabı*, Çev: Cemal Atila, Doz Yayınları, İstanbul 2011.
- J. SHIEL, “Notes on a Journey from Tebriz, through Kurdistan, via Van, Bitlis, Siirt and Erbil, to Suleimaniyeh, in july and august 1836”, *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 8 (1838), pp. 54-101.
- JWEDIEH, Wedia, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, Çeviren: İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARADENİZ, Sıtkı, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Merkezileşme Politikalarının Aşiret Sistemine Etkileri”, *Artuklu Üniversitesi Mukaddime*, Sayı 3, 2010.
- KARPAT, H. Kemal, *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Çev: Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- _____, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- KILIÇ, Orhan, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van”, Van, 1997.
- _____, “Yurtluk- Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler”, *OTAM*, sayı: 10, Ankara, 2007.
- _____, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması*, *Osmanlılar*, c. 6, YTY, Ankara 1999.
- KODAMAN, Bayram, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdari Durumu*, *Anadolu Basın Birliği Yayınları*, Ankara 1986.

_____, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları”, *Tarih Dergisi*, sayı 32, 1979.

_____, “II. Abdülhamit ve Aşiret Mektepleri”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2, Ankara, 1975-1976.

KOLOĞLU, Orhan, “Tarihin Uzun Süre Anlayışının Abdülhamit Dönemine Uygulanması Zorunluluğu”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

KURAN, Ercüment, *Türk Çağdaşlaşması*, Akçağ Kitabevi, Ankara, 1997.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri I(1587-1590)*, İstanbul, 1962.

MANGALTEPE, İsmail, *19. Yüzyılda Fransız Seyyahlarına Göre Van*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhtnâme-i Hudûd*, Çevri: Alaattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul 1997.

Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, Çeviren: Abduvahap Tarzi, MEB, İstanbul, 1967

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK, Ankara, 2000.

ORHONLU, Cengiz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı”, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2, Ankara, 1975-1976.

- ÖNGÖR, Sami, “Ortadoğu Ülkelerinde Göçebe Hayatın Bugünkü Sartları ve Göçebe Nüfusun Sedantarizasyonu”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi*, Cilt: IX, Ankara 1964.
- ÖZBAY, Rahmi Deniz, “Tanzimat Sonrasında Akdağ Kazası Civarına Afşar Türkmenlerinin İskânı(126/1840)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi*, c.II-Kısım I, TTK, Ankara 2002.
- ÖZDEMİR, Ali Rıza, *Kayıp Türkler (Etnik Coğrafya Bakımından Kürtleşen Türkler)*, Kripto Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZER, Ahmet, *Doğu’da Aşiret Düzeni ve Brukanlar*, Elips Yayınları, 2003.
- ÖZOĞLU, Hakan, , *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev: Nilay Özok (Gündoğan) ve Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- ÖZTAN, Güler, *Van İklimi*, Meteoroloji Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı yayınevi, Ankara, 2011
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- SAMİ, Şemsettin, “Van”, *Kamus’ul-Alam*, C. 6, İstanbul, 1316.
- SARUHAN, Mehmet, “Hristiyan Kaynaklarına Göre Büyük Selçuklu ve Sonrasında Van Gölü ve Çevresi”, *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu*, Van 2009.
- SAYDAM, Abdullah, “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:20, Isparta 2009.
- _____, “Reformlar ve Engeller: Tanzimat Döneminde Aşiretlerin Yol Açtıkları Asayiş Problemleri”, *Osmanlılar*, 4. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

- _____, “Tanzimat Devri Reformları”, *Genel Türk Tarihi*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- _____, “Yenileşme Döneminde Osmanlı Toplumı”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, C. 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- _____, “Orta Anadolu'daki Aşiretlerin İskânı (1839-1853)”, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan, Samsun 1993.
- _____, “Tanzimatçıların Ağalık ve Beylik Kurumunu Kaldırmaya Yönelik Çabaları”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 10, 1994.
- SAYILIR, Şeyda Büyükcan, “Göçebelik, Konar-göçerlik Meselesi ve Coğrafi Bakımdan Konar-Göçerlerin Farklılaşması”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, 2012.
- SEVİM, ALİ, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, 2000, Ankara, s. 189.
- Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi*, Haz. Vahit Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.
- SPOTTISWOODE, William, “Sketch of the Tribes of Northern Kurdistan”, *Transactions of the Ethnological Society of London*, vol.2 (1863), pp.224-248.
- STANFORD, J. Shaw - Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev.: Mehmet Harmancı, I, İstanbul, 1982.
- SYKES, Mark, “The Kurdish Tribes on The Ottoman Empire”, *The Journal of The Royal Antropological Institue of Great Britan and Ireland*, Vol. 38, 1908.
- Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tettebbuat*, Matbaa-i Ebuziya, İstanbul 1927.

SÜMER, Faruk, “Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, *İ.Ü. İFM*, c. 11-NO:1-4, İstanbul, 1949-1950.

_____, *Selçuklular Döneminde Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, TTK, Ankara 1990

ŞAHİN, Hasan, “Kırım Savaşı (1853-1856) Sırasında Rusların Doğu Anadolu’daki Aşiretleri Elde Etme Gayretleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 11, Erzurum 1999.

ŞAHİN, İlhan, “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dair Bazı Mülahazalar”, *İ.Ü., Tarih Enstitüsü Dergisi*, XIII, İstanbul 1987.

Şerafeddin Han, *Şerefname*, c.1/1, Çev: Celal Karadayı, Yaba Yayınları, İstanbul, 2006

TANOĞLU, Ali, “İskân Coğrafyası: Esas Fikirler, Problemler ve Metot”, *İ.Ü Türkiyat Mecmuası*, XI, İstanbul 1954.

TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, MEB Basımevi, Ankara, 1969.

TAPPER Richard, *İran’ın Sınır Boylarında Göçebeler (Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi)*, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara 2004.

TEKİN, Zeynel, “Zeynel Bey ve Oğullarının Hakkari Hakimliği Mücadelesi ve İsyanları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2010.

TOKSÖZ, Meltem, “Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, TTK, Ankara, 1994.

TORÎ, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

- TOZKOPARAN, Neşe, *19. Yüzyılda Van'da Misyoner Örgütleri ve Bu Örgütlerin İhtilalci Ermeni Hareketlerindeki Rolü*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2007.
- TURAN, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmpratorluğu'nun İdari Taksimatı”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963.
- TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul, 2005.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, “Niçin Milletleşme” *Türk Dünyası Araştırmaları*, TDAV Yayınları, İstanbul, 1995.
- _____, “Doğu Anadolu'nun Sosyal Yapısı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, TDAV Yayınları, Sayı: 41, İstanbul, 1986.
- ULUÇ, Abdulvahap, “Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Artuklu Üniversitesi Mukaddime*, sayı 2, 2010
- UZUN, Ahmet, “Tanzimat ve Sosyal Direnişler Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)”, Eren Yayınları, İstanbul 2002.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara, 2003.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, c. 2, TTK, Ankara, 1964.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti'nde Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlılar*, c. 6, Ankara, 2002.
- Van Gölü Havzası Toprakları*, Köy İşleri Bakanlığı Yayınları, Toprak Etüdleri ve Haritalama Dairesi Toprak Etüt Şubesi, Ankara, 1971.

WITTEK, Paul, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretler”, *Tarih Dergisi*, cilt 13, sayı:17-18, 1967.

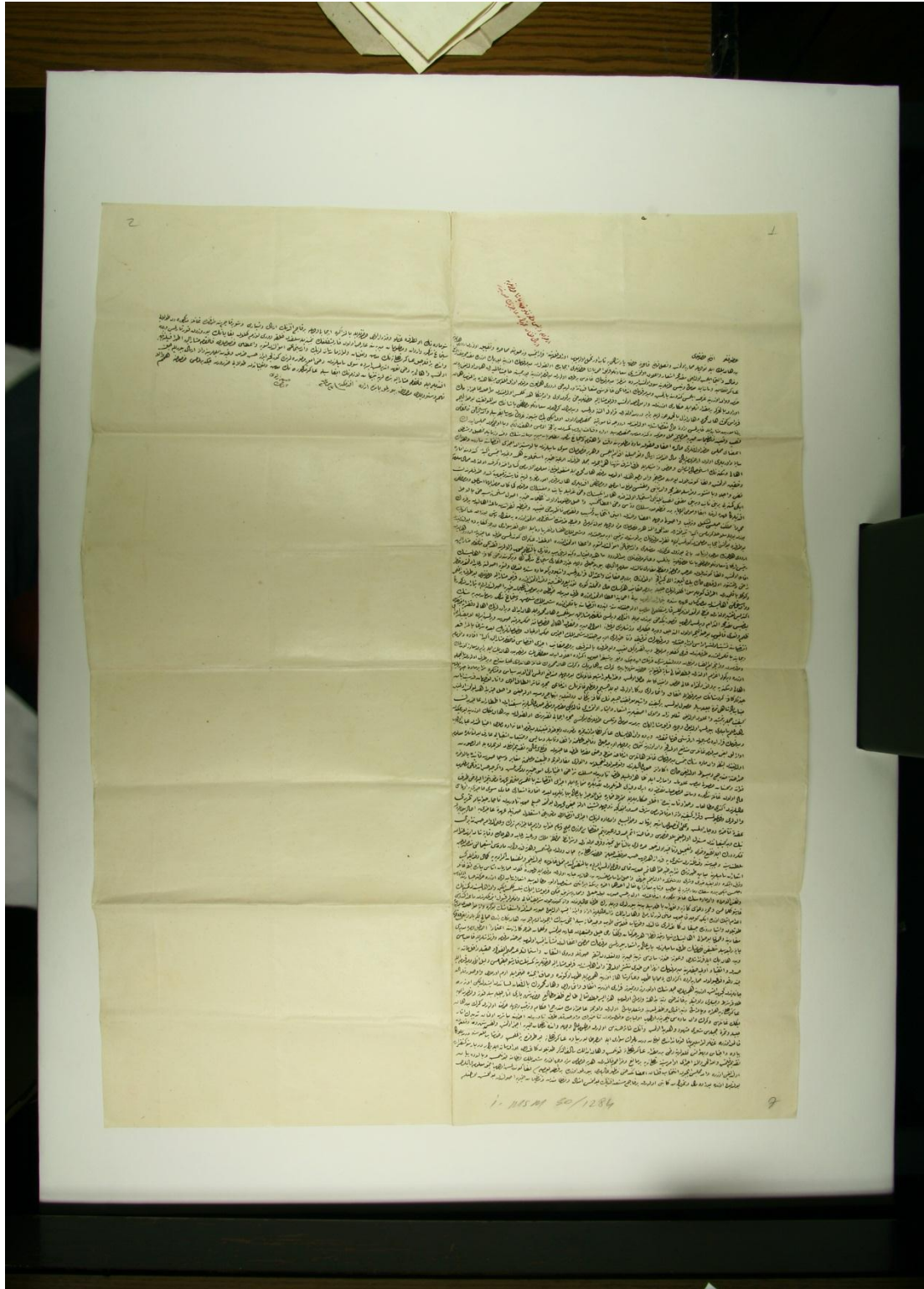
YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır*, Ankara, 1995.

YINANÇ, Mükrimin Halil, “Aşiret”, *İA*, I, MEB.

YÜCEL, Yaşar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Âdem-i Merkeziyet) Dair Gözlemler”, *Belleten*, c. XXXVIII, sayı 149-152, Ankara, 1974.

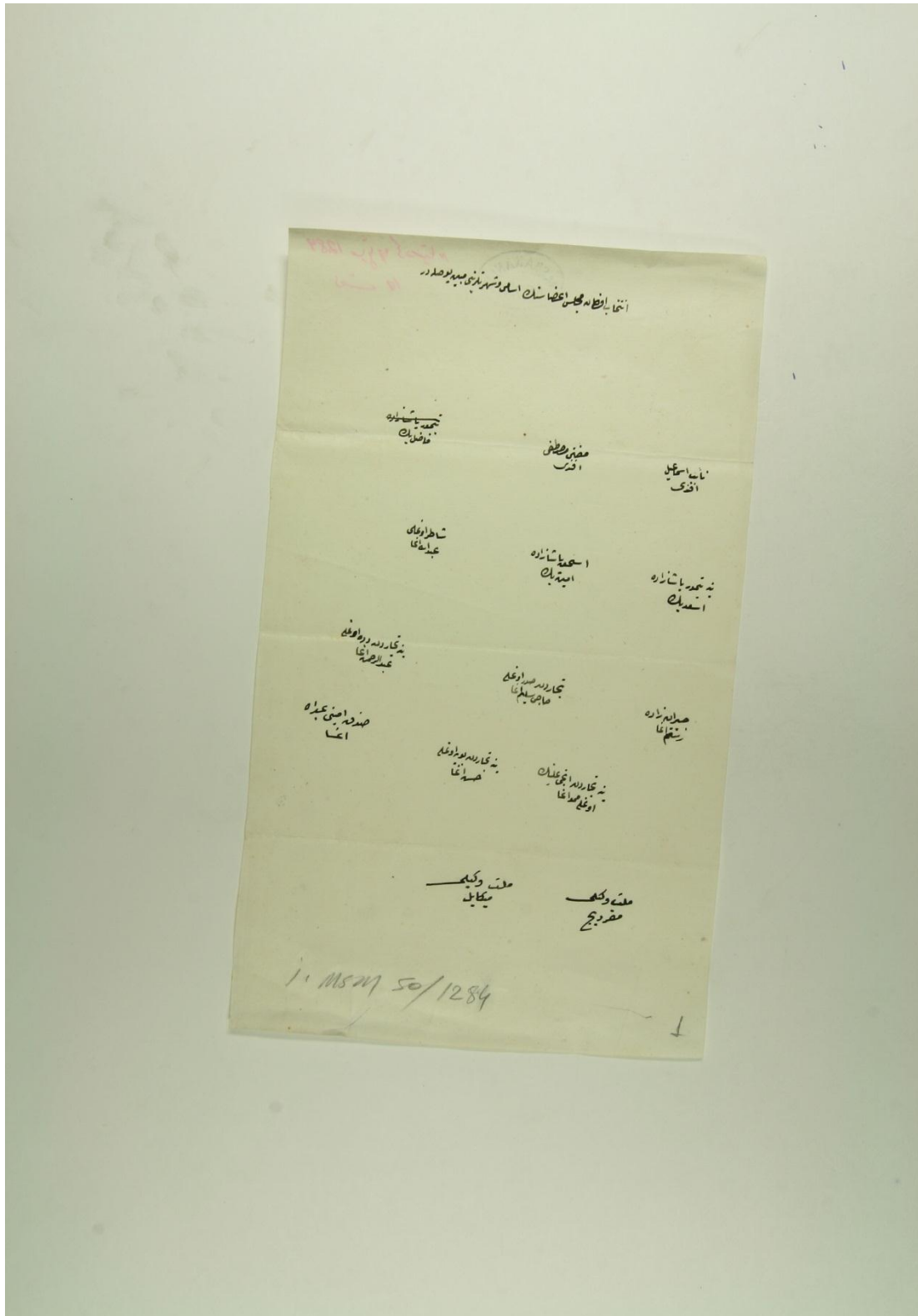
EKLER

1.EK: Tanzimat'ın Van'da Uygulanmasını gösterir belge.

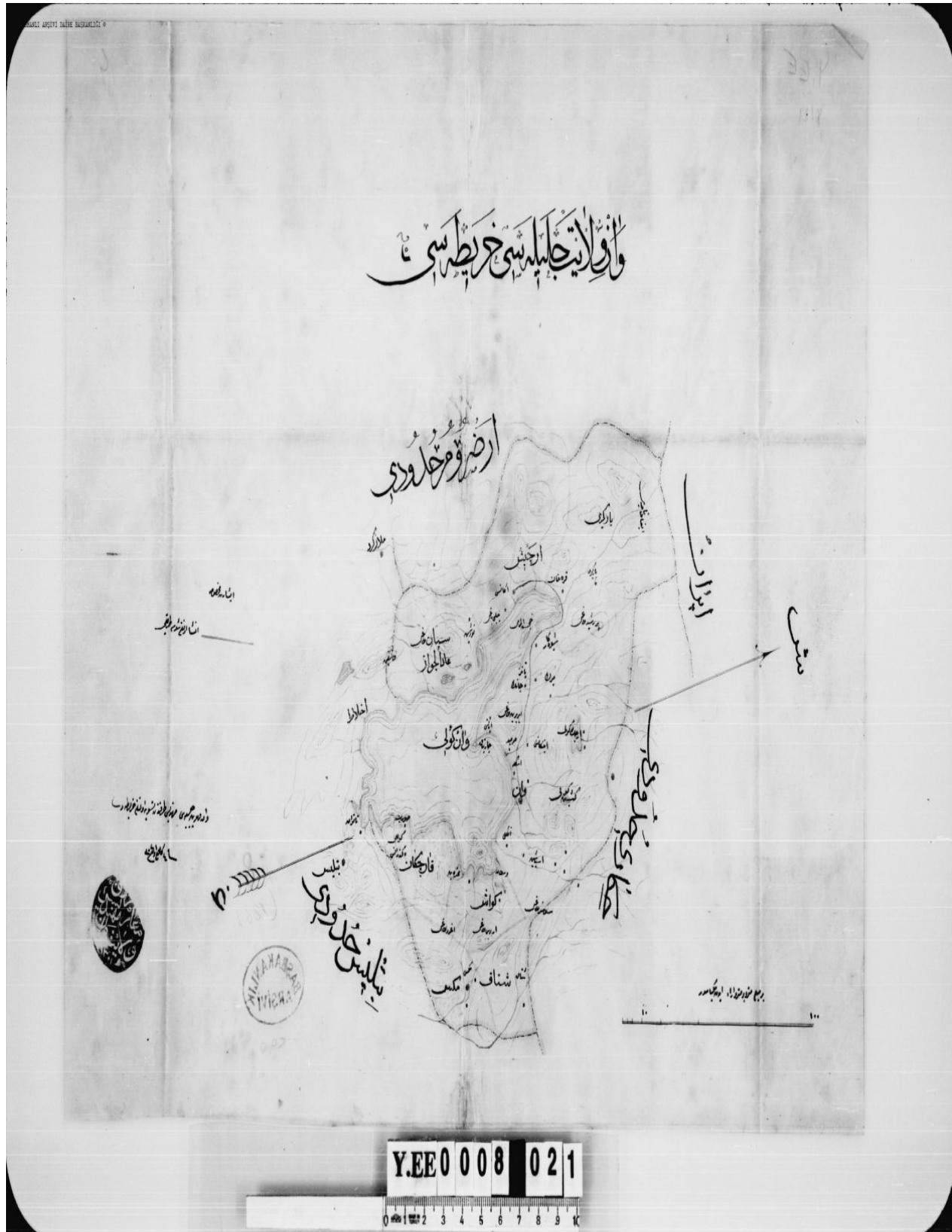
BOA, İ.MSM, 50/1284.

2.EK: Tanzimat'ın Van'da Uygulanmasıyla Kurulan Meclis Üyelerine dair.

BOA, ĭ.MSM, 50/1284.

3.EK: Van'ın 19. Yüzyılda İdari Sınırlarını Gösterir Harita.

BOA. Y.EE, 8/21.

4.EK: Van Aşiretlerinin İskânına Dair.

